T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL SORUMLULUK VE DİNDARLIK: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP SERBEST ŞAHİN

BURSA – 2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

SOSYAL SORUMLULUK VE DİNDARLIK: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP SERBEST ŞAHİN

Danışman:
Dr. Büşra KILIÇ AHMEDİ

BURSA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda öğrenci olan 702221024 numaralı Zeynep SERBEST ŞAHİN'in hazırladığı "Sosyal Sorumluluk ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, …… günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEDİ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. M. Naci KULA

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Rıdvan ŞİMŞEK

Bursa Teknik Üniversitesi

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 24/06/2024

Tez Başlığı / Konusu: Sosyal Sorumluluk ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 228 sayfalık kısmına ilişkin, 24/06/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17. 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Zeynep SERBEST ŞAHİN
Öğrenci No:	702221024
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Din Psikolojisi
Statüsü:	☒Y.Lisans☐ Doktora

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEADİ

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans çalışması olarak sunduğum “Sosyal Sorumluluk ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Zeynep SERBEST ŞAHİN

Öğrenci No: 702221024

AnabilimDalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Psikolojisi

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zeynep SERBEST ŞAHİN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEDİ

SOSYAL SORUMLULUK VE DİNDARLIK: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dindarlığın sosyal sorumlulukla ilişkisini araştıran bu çalışma, kuramsal ve ampirik boyutlardan oluşmaktadır. Özellikle, sorumluluk ve sosyal sorumluluk kavramlarının detaylı bir şekilde ele alındığı çalışmada dindarlık hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın temel amacı, dindarlığın bireysel sosyal sorumluluk üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Ankara'daki üniversitelerde öğrenim gören 257 kişilik bir örneklem grubu üzerinde araştırma yapılmıştır. Örneklem grubunun yaş ortalaması 22.16 olup, bu grupta 135 kadın ve 122 erkek bulunmaktadır. Araştırma kapsamında, dindarlık düzeyinin belirlenmesi için "Dindarlık Envanteri" ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyinin ölçülmesi için "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, üniversite öğrencileri arasında dindarlık puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeylerinin de arttığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:Sorumluluk, Sosyal Sorumluluk, Bireysel Sosyal Sorumluluk, Dindarlık.

ABSTRACT

Name and Surname	: Zeynep SERBEST ŞAHİN
University	: Uludag University
Institute	: Institute of Social Sciences
Field	: Philosophy and Religious
Studies Branch	: Psychology of Religion
Degree Awarded	: Master's Degree
Supervisor (s)	: Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEDİ

SOCIAL RESPONSIBILITY AND RELIGIOSITY: A RESEARCH ON UNIVERSITY STUDENTS

This study, which investigates the relationship between religiosity and social responsibility, consists of theoretical and empirical dimensions. In particular, the study covers the concepts of responsibility and social responsibility in detail and provides general information about religiosity. The main purpose of the study is to investigate the effect of religiosity on individual social responsibility. For this purpose, the research was conducted on a sample group of 257 people studying at universities in Ankara. The average age of the sample group is 22.16 and there are 135 women and 122 men in this group. Within the scope of the research, "Religiosity Inventory" was used to determine the level of religiosity and "Individual Social Responsibility Scale" was used to measure the level of individual social responsibility. The data obtained were analyzed using the SPSS program. The findings show that there is a low-level, positive and significant relationship between religiosity scores and individual social responsibility scores among university students. It was determined that as the religiosity level of university students increased, their individual social responsibility level also increased.

Key Words: Responsibility, Social Responsibility, Individual Social Responsibility, Religiosity.

ÖNSÖZ

Din, insanların yaşamlarını anlamlandırma, toplumsal ilişkilerini düzenleme, ahlaki ilkeler geliştirme ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılama gibi bir dizi işlevi yerine getirir. İnsanlar, doğumdan ölüme kadar yaşamları boyunca dinin etkisi altındadır ve bu etki, kültürel, sosyal ve bireysel düzeyde farklılık gösterebilir.

Din, insanların varoluşsal sorularına cevap aramalarına yardımcı olur. Ölüm, acı, aşk gibi evrensel konulara ilişkin cevaplar din içinde bulunur ve insanlara yaşamlarının anlamını anlamalarına yardımcı olur. Aynı zamanda, din, toplumsal bağları güçlendirir ve toplulukların bir araya gelmesini sağlar. Ortak inançlar ve ritüeller, insanların birbirleriyle bağlantı kurmalarını ve topluluk kimliği oluşturmalarını sağlar.Ancak, dinin insan yaşamındaki rolü sadece toplumsal ve kültürel değil, aynı zamanda bireysel düzeyde de önemlidir. Din, bireylerin kişisel gelişimlerini etkiler, yaşamlarının anlamını ve amacını bulmalarına yardımcı olur. Ruhsal tatmin ve huzur arayışında din, birçok insan için önemli bir kaynaktır.

Sorumluluk ve sosyal sorumluluk kavramları, çeşitli disiplinlerde araştırma konusu olmuştur, çünkü bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan sorunlar bu kavramların önemini göstermektedir. İnsanlar, kendilerine, diğer bireylere, ailelerine ve toplumlara karşı bir dizi sorumlulukla yükümlüdürler. Bu bağlamda, bireylerin kendi gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi ve toplumsal düzeyde, aile içinde sağlıklı iletişim kurulabilmesi için sorumluluk kavramı hayati bir öneme sahiptir. Sorumluluk sahibi bireyler, toplumlarda daha sağlıklı ilişkiler kurma eğilimindedirler ve toplumsal sorunlara daha etkili çözümler üretebilirler. Bu bağlamda, dinin sosyal sorumluluk kavramını olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemek ve bu ilişkinin niteliğini araştırmaktır. Bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın konusu, amacı ve önemi özetlenmiş, ayrıca temel kavramlar ve sınırlılıklar ele alınmıştır. Birinci bölümde, sorumluluk ve dindarlık başlıkları altında detaylı bir inceleme yapılmıştır. İkinci bölümde, araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, yapılan analizlerin sonuçları, ilgili diğer araştırmalarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Sonuç bölümünde, araştırma bulguları analiz edilmiş ve gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterici olması amacıyla bazı öneriler sunulmuştur.

Din psikolojisi alanına ilgi duymama sebep olan ve akademik gelişimimde büyük katkısı olan, her türlü desteği verip bana yol gösteren ve tez konumun seçiminde rehberlik yapan hocam Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'ye şükranlarımı sunuyorum. Tez sürecinde her türlü desteğiyle bana rehberlik eden tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEDİ'ye teşekkürlerimi sunarım. Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimim esnasında derslerine katılmaktan çok mutlu olduğum ve akademik birikiminden istifade ettiğim hocam, Prof. Dr. İbrahim GÜRSES'e müteşekkür olduğumu belirtmek isterim. Tez jürimde bulunan, geliştirmiş olduğu “Dindarlık Envanteri”ni kullanarak istifade ettiğim ve kıymetli görüşleriyle çalışmamı destekleyen kıymetli hocam, Prof. Dr. Naci KULA’ya teşekkür ederim. Değerli görüşleriyle çalışmama katkı sağlayan tez jürimde bulunan Doç. Dr. Rıdvan ŞİMŞEK hocama müteşekkirim. Verilerin analizi sürecinde verdiği destek ve katkılar için Dr. Gül ALPAR’a teşekkür ederim. Tezimi okumak için vakit ayıran, bu süreçte fikirlerinden istifade ettiğim, her zaman desteğini ve duasını hissettiğim ahiretliğim Hasibe HAKARAYAN KILIÇ’a teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimimin başından sonuna kadar bana destek olan ve tez yazma aşamasında minik

kızım Ayşe Berra’ya çok güzel şekilde bakan kayınvalidem Fatma ŞAHİN'e ve kayınpederim Ahmet ŞAHİN'e çok teşekkür ederim. Ayrıca haklarını asla ödeyemeyeceğim kıymetli annem Nazife SERBEST’e ve muhterem babam Ahmet SERBEST’e şükranlarımı sunuyorum.
Bu çalışmayı attığım her adımda beni destekleyen ve yanımda olan kıymetli eşim Mehmet Akif ŞAHİN'e ve çalışmamı yürütürken beni özleyen kızım Ayşe Berra ŞAHİN’e ithaf ediyorum. Bu süreçte benim yanımda olduğunuz için minnettarım.

Zeynep SERBEST ŞAHİN
Ankara/ 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **x**
TABLOLAR ..... **xiv**
ŞEKİLLER ..... **xvi**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU 1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 2
3. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI 4
3.1. Sorumluluk 4
3.2. Sosyal Sorumluluk 4
3.3. Bireysel Sosyal Sorumluluk 5
3.4. Dindarlık 6
4. ARAŞTIRMA SORULARI 7
5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI 8

BİRİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE

1. SORUMLULUK KAVRAMI 10
1.1. Sorumluluk Duygusu 14
1.2. Sorumlulukla İlgili Kuramsal Çerçeve 18
1.2.1. Seçim Teorisi ve Gerçeklik Terapisi 18
1.2.2 Gestalt Yaklaşım 20
1.2.3. Varoluşçu Yaklaşım 21
1.2.4. Carl Rogers'ın Birey Merkezli İnsancıl Kuramı 24
1.2.5. Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı 25
1.2.6. Psikanalitik Kuram 27

1.2.7. Eric Bern'in Transaksiyonel Analiz Kuramı 29
1.2.8. Albert Ellis'in Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi 31
1.2.9. Karen Horney'in Bütünsel Yaklaşımı 34
1.3. Sorumluluk Kavramının Çeşitleri 37
1.3.1. Kişisel Sorumluluk 37
1.3.2. Sosyal Sorumluluk 38
1.3.2.1. Sosyal Sorumluluk Davranışı 43
1.3.2.2. Sosyal Sorumluluk Algısı 45
1.3.2.3. Sosyal Sorumluluğun Kaynağı 46
1.3.2.4. Sosyal Sorumluluğun Felsefi Temelleri 51
1.3.2.5. Sosyal Sorumluluğun Psikolojik Temelleri 58
1.3.2.6. Sosyal Sorumluluğun Nitelikleri 62
1.3.2.7. Sosyal Sorumluluğun Tarihsel Gelişimi 64
1.3.2.8. Sosyal Sorumluluk ve Eğitim 67
1.3.2.8.1. Sosyal Sorumluluk Eğitiminin Amacı Önemi 70
1.3.2.8.2. Sosyal Sorumluluk Eğitiminden Sorumlu Kurumlar 71
1.3.2.9. Sosyal Sorumluluğun Çeşitleri 75
1.3.2.9.1. Bireysel Sosyal Sorumluluk 75
1.3.2.9.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk 79
1.3.2.9.3. Ulusal Sosyal Sorumluluk 82
1.3.2.9.4. Küresel (Evrensel) Sosyal Sorumluluk 84
1.3.2.9.5. Ekolojik Sosyal Sorumluluk 86
1.3.2.9.6. Özgeci Sosyal Sorumluluk 88
1.3.2.9.7. Ahlaki Sosyal Sorumluluk 90
1.3.2.9.8. Akademik Sosyal Sorumluluk (Öğrenme Sorumluluğu) 96
1.3.2.9.9. Yasal Sosyal Sorumluluk 98
1.3.2.9.10. Dini Sosyal Sorumluluk 100
1.3.2.10. İslam ve Sosyal Sorumluluk 102
1.3.2.10.1. İslam'da Sosyal Yardımlaşma 113
2. DİNDARLIK 132
2.1. Dindarlık Türleri 136
2.2. Dindarlığın Boyutları 139

2.3. Dindarlık ve Sosyal Sorumluluk 139

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN METODU 144
2. ARAŞTIRMANIN MODELİ 145
3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ 146
4. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ 149
5. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ TOPLAMA ARAÇLARI 150
5.1. Kişisel Bilgi Formu 150
5.2. Dindarlık Envanteri 150
5.3. Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği 152
6. VERİ TOPLAMA İŞLEMİ 153
7. VERİLERİN ANALİZİ 153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. KATILIMCILARIN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ 155
1.1. Yaş 155
1.2. Cinsiyet 155
1.3. Öğrenim Görülen Üniversite ve Fakülte Durumu 156
1.4. Medeni Durum 158
1.5. Çocuk Sahibi Olma Durumu 158
1.6. Yaşamın Geçtiği Yer 158
1.7. Sosyo-Ekonomik Durum 159
1.8. Sosyal Faaliyetlere Katılım Durumu 159
1.9. Dernek/Vakıf ya da STK Üyelik Durumu 160
1.10. Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumu 160
2. KATILIMCILRIN DİNDARLIK DÜZEYLERİ İLE BİREYSEL SOSYAL SORUMLULUK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 161
3. KATILIMCILARIN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİBAKIMINDAN DİNDARLIK VE BİREYSEL SOSYAL SORUMLULUK DÜZEYLERİ 171

3.1.Yaşa Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 171
3.2.Cinsiyet Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri..... 173
3.3. Eğitim Alanına Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 176
3.4. Medeni Duruma Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri..... 180
3.5. Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 184
3.6. Yaşamlarının Geçtiği Yere Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri..... 188
3.7. Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri..... 191
3.8. Sosyal Faaliyetlere Katılım Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri..... 194
3.9. Dernek/Vakıf ya da STK Üyelik Durumuna ve Üyelik Süresine Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 200
3.10. Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 204
SONUÇ VE ÖNERİLER..... 216
BİBLİYOGRAFYA 220
EKLER 237

TABLOLAR

Tablo 1. Normal Dağılım Varsayımının Karşılanması 153
Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaş Ortalamaları 155
Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı 155
Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Devam Ettikleri Üniversiteye Göre Dağılımı 156
Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Devam Ettikleri Fakülteye Göre Dağılımı 157
Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Medeni Duruma Göre Dağılımı 158
Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre Dağılımı 158
Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Yaşamın Geçtiği Yere Göre Dağılımı 158
Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Aile Gelir Düzeyi Duruma Göre Dağılımı 159
Tablo 10. Araştırmaya Katılanların Sosyal Faaliyetlere Katılım Durumuna Göre Dağılımı 159
Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Dernek/Vakıf ya da STK Üyeliği Durumuna Göre Dağılımı 160
Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumuna Göre Dağılımı 160
Tablo 13. Araştırmaya Katılanların Dindarlık Düzeyleri ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Bulguları 162
Tablo 14. Araştırmaya Katılanların Dindarlık Düzeylerinin Bireysel Sosyal Sorumluk Düzeyleri Üzerindeki Açıklayıcılığına İlişkin Basit Regresyon Analizi Bulguları 168
Tablo 15. Araştırmaya Katılanların Dindarlık Alt Boyutları İnanç, İnancın Önemi, İbadet, Duygu, Bilgi ve Etki Düzeylerinin Bireysel Sosyal Sorumluk Düzeyleri Üzerindeki Açıklayıcılığına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları 169
Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Yaşlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 171
Tablo 17. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 173
Tablo 18. Araştırmaya Katılanların Eğitim Alanlarının İlahiyat Alanı ile İlgili Olup Olmamasına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 176
Tablo 19. Araştırmaya Katılanların Medeni Durumlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 181
Tablo 20. Araştırmaya Katılanların Çocuk Sahibi Olup Olmamalarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 184
Tablo 21. Araştırmaya Katılanların Çocuk Sayıları ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Sıra Ortalamaları ve Mann Whitney U Testi Bulguları 186

Tablo 22. Araştırmaya Katılanların Yaşamlarının Geçtiği Yere Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 188

Tablo 23. Araştırmaya Katılanların Aile Gelir Düzeylerine Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları 191

Tablo 24. Araştırmaya Katılanların Sosyal Faaliyet Katılım Sıklıklarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Posthoc Tukey Testi Bulguları..... 195

Tablo 25. Araştırmaya Katılanların Dernek/Vakıf ya da STK Üyeliklerinin Bulunup Bulunmamasına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 200

Tablo 26. Araştırmaya Katılanların Dernek/Vakıf ya da STK'lara Üyelik Süreleri ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki 203

Tablo 27. Araştırmaya Katılanların Gönüllü Olarak Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 204

Tablo 28. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerinde Gönüllü Olma Süreleri ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki 207

Tablo 29. Araştırmaya Katılanların Zorunlu Olarak Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 209

Tablo 30. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerine Zorunlu Olarak Katılma Süreleri ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki 210

Tablo 31. Araştırmaya Katılanların Bundan Sonra Bir Sosyal Sorumluluk Projesinde Yer Almayı Düşünmelerine Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri 211

Tablo 32. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerine Verdikleri Önem Derecesi ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki 213

ŞEKİLLER

Şekil 1. İyi Bir Karakterin Üç Temel Bileşeni (Lickona, 1991:53)..... 69

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Din, insanın hayatında önemli bir rol oynar; insanın inançları, değerleri, ritüelleri, yaşam tarzı, davranışları ve düşünceleri üzerinde derin etkilere sahiptir. Din, insanın hayatına anlam ve amaç katar ve onun dünya görüşünü etkiler. Din, insanın manevi ihtiyaçlarını karşılar, toplumsal normları belirler ve kişisel kimliğin şekillenmesinde rol oynar. İnsanlar, dinleri yaşayarak ve onlara inanarak dinlerin varlığını sürdürürler. Dinler, insanların inançlarına, dualarına, ibadetlerine ve ritüellerine dayanarak varlıklarını sürdürürler. Sonuç olarak, din ve insan fenomenleri arasındaki ilişki karşılıklıdır ve birbirlerini derinlemesine etkilerler. İnsanlar din aracılığıyla anlam ve amaç bulurken, dinler de insanların inanç ve katılımıyla varlıklarını sürdürürler. Bu ilişki, insanlık tarihinde ve kültürel yaşamda önemli bir yer tutar.

İnsan ve din arasındaki ilişki bağlamında, sorumluluk kavramı son derece önemli bir yer tutar. Sorumluluk kavramı, dinlerin kökeninde bulunan ana unsurlardan biridir. Dinler insanları, kendileri ve diğerleriyle olan ilişkilerinde sorumlu ve adil davranmaya teşvik eder. Bu çerçevede, dinlerin öğretileri ve etik prensipleri, bireylerin toplumlarıyla ve çevreleriyle uyum içinde yaşamalarını sağlamak amacıyla sorumluluk duygusunu güçlendirir. Dolayısıyla, sorumluluk kavramı, dinlerin öğretileri ve insanların yaşamları arasındaki bağlantıyı derinleştirir ve bireylerin toplumsal ve manevi gelişimlerine katkıda bulunur.

Din bağlamında, sorumluluk kavramı öncelikle aşkın ve kutsal olana yönelik sorumlulukları ifade eder. Ancak neredeyse tüm dinlerin amacı, müntesiplerinin hem bireysel hem de sosyal olarak gelişmesi ve dini bir bakış açısı, dini bir hayat tarzı oluşturmasıdır. Böylece din, bireysel ve sosyal gelişim ile toplumsal düzenin sağlanmasını hedefler. Bu bağlamda, insanların bireysel ve sosyal olarak sorumluluk almaları toplumun refahı için oldukça önemlidir.

Bu çalışma, dinin insan duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyen güçlü bir faktör olduğu ve bireysel sosyal sorumluluk kavramıyla ilişkili olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusunu, dindarlık ile bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişki ve bu ilişkinin insan davranışları üzerindeki etkisi oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi incelemektir. Dindarlık kavramı, inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, dini bilgi ve etki alt boyutları içermektedir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin çeşitli demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, eğitim alanı, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, yaşamlarının çoğunun geçtiği yer, sosyo-ekonomik durum, sosyal faaliyetlere katılım durumu, dernek/vakıf ya da STK üyelik durumu, sosyal sorumluluk projelerine katılım durumu, sosyal sorumluluk projelerine verilen önem durumu) açısından dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeylerini değerlendirecektir. Bu bağlamda, çalışma dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemeyi ve varsa bu ilişkinin yönünü saptamayı hedeflemektedir. Çalışma, dindarlık ile bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturarak, bu konudaki literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Sorumluluk ve sosyal sorumluluk kavramları, geniş bir araştırma alanı oluşturmuştur ve farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından incelenmiştir. İşletme, sosyoloji, psikoloji, iletişim ve çevre bilimleri gibi çeşitli alanlarda, sosyal sorumluluğun çeşitli yönleri ve etkileri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar, sosyal sorumluluk kavramını farklı açılardan ele alarak, işletmelerin, bireylerin ve toplumun sosyal sorumluluk algısını, tutumlarını ve davranışlarını anlamayı amaçlamıştır. İşletme alanında, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları, işletmelerin toplumsal ve çevresel etkilerini değerlendirmekte ve bu etkileri yönetme stratejileri üzerine odaklanmaktadır. Çevre bilimleri alanında yapılan araştırmalar ise, çevresel sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların korunması gibi konuları içermektedir. Bu araştırmalar, işletmelerin ve toplumun çevresel sorumluluklarını anlamayı ve bu sorumlulukları yerine getirme stratejilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyoloji ve psikoloji alanındaki araştırmalar, sosyal sorumluluk algısının ve davranışlarının bireylerin sosyal çevreleri, kültürel faktörler ve kişisel özellikler tarafından nasıl şekillendirildiğini incelemektedir.

Yerli literatürde, sorumluluk ve dindarlık kavramlarının ilişkisini inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır.[1] Ancak, genellikle bu çalışmaların odak noktası, sorumluluk duygusu ve davranışı üzerinedir. Batı literatüründe ise, daha çok kurumsal sosyal sorumluluk ve eğitim üzerine yapılan araştırmalara rastlanmaktadır.[2] Ancak, yerli literatürde ve batı literatüründe bireysel sosyal sorumluluk ve dindarlık ilişkisini ele alan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın, bireysel sosyal sorumluluk ve dindarlık ilişkisini özel olarak ele alması, alan üzerinde önemli bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptir. Böylece, bireylerin dindarlık düzeyleri ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamak ve bu konuda yeni bir bakış açısı sunmak mümkün olacaktır.

Ayrıca, çalışma İslam dininin sosyal sorumluluk uygulamalarını da ele alarak bu alandaki araştırmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir. İslam, sosyal adalet, yardımlaşma, cömertlik ve toplumsal sorumluluk gibi kavramları vurgulayan bir dindir. Bu nedenle, İslam'ın sosyal sorumluluk alanındaki öğretileri ve uygulamaları üzerine yapılan araştırmalar hem akademik alanda hem de toplumda büyük bir ilgi uyandırmaktadır. İslam'ın sosyal sorumlulukla ilgili öğretilerinin ve pratiklerinin incelenmesi, dindarlık ile bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir.

---

1 Yener Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009); Enver Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri* (Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Yasin Samet Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

2 Sheldon Berman, "Educating for Social Responsibility", *University of Nebraska at Omaha* 11 (1990), 75-80; Peter C. Scales vd., "The Effects of Service-Learning on Middle School Students' Social Responsibility and Academic Success", *SAGE Publications* 20/3 (2000), 332-358; Leonard Berkowitz - Kenneth G. Lutterman, "The Traditional Socially Responsible Personality", *Public Opinion Quarterly* 32/2 (1968), 169-185; Chris Preston, "Advertising to Children and Social Responsibility", *Young Consumers* 6/4 (01 Ocak 2005), 61-67; Howard R. Bowen, *Social Responsibilities of the Businessman* (United States of America: University of Iowa Press, 1953); Tony S.K. Tam - S. Yeung, "Altruism, Social Responsibility, and Government Support for Social Welfare", *Asia Pacific Journal of Social Work and Development* 9/2 (01 Eylül 1999), 79-95.

3. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI

3.1. Sorumluluk

Sorumluluk, bireyin veya kuruluşun üzerine aldığı görev veya işin doğurabileceği sonuçları üstlenme, kendi davranışlarının ortaya çıkarabileceği etkileri kabullenme ve bir işi belirlenen nitelik ve nicelikte yerine getirme anlamına gelmektedir. Sorumluluk kavramı, bir görevi üstlenme durumu, ilgili yükümlülüğün yanı sıra, bu görevin gerçekleştirilmesiyle ilişkilendirilen sorumlulukları, yetkileri ve hatta hesap verme zorunluluğunu içeren belirli bir mesleği, görevi veya toplumsal konumu ifade eder.[3]Bu kavram, birçok farklı bağlamda önemli bir rol oynar ve bireylerin toplumsal, etik, psikolojik ve hukuki açılardan davranışlarını şekillendirir. Sorumluluk, bireylerin etik değerlere uygun davranış sergilemelerini, toplumsal düzeni korumalarını, kişisel gelişim sağlamalarını ve çeşitli alanlarda başarılı olmalarını sağlayan temel bir prensiptir.

Sorumluluk, bireyin temyiz gücüne sahip olarak, özgür iradesiyle gerçekleştirdiği eylemlerinin farkında olması ve bu eylemlerin sonuçlarını değerlendirerek kabul etmesidir. Tanıma göre sorumluluk kavramının üç temel özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu özellikler "doğru ve yanlışı birbirinden ayırt edebilecek akli ve vicdani bir olgunluk, çevresel veya içsel baskı ve zorlamalardan uzak, kişisel istek, tercih ve karar gücü, kaynak-hedef ilişkisinde davranışların gelişimini ve sonuçlarını takip veya kontrol edebilecek açık bir şuur" dur.[4]

3.2. Sosyal Sorumluluk

Toplum, sosyal ihtiyaçları karşılamak amacıyla etkileşimde bulunan ve ortak kültürü paylaşan birçok insanın oluşturduğu bir birlikteliktir. Bu birliktelik içinde bireyler, gruplar ve kurumlar, kolektif düzlemde topluma karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları görev ve mükellefiyetlere toplumsal sorumluluk denir. Sosyal sorumluluk,

---

[3] Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 57.

[4] Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 118.

bireylerin, grupların ve kurumların, toplumlarına katkıda bulunma ve sosyal ihtiyaçları karşılama amacıyla taşıdıkları sorumlulukları ifade eder.[5]

Sosyal sorumluluk kavramı, bir bireyin toplumda veya çevresindeki diğer bireylere karşı taşıdığı yükümlülükleri ve bu yükümlülükleri yerine getirme duygusunu ifade eder. Bu, bireyin kendi eylemlerinden ve kararlarından toplum veya diğer bireyler önünde hesap verebilme yeteneği anlamına gelir.[6]

3.3. Bireysel Sosyal Sorumluluk

Sorumluluk, önce bireyin kendisine, ardından başkalarına karşı olan yükümlülüğü olarak özetlenebilir. Birey, kendi mutluluğunu sağlayamazsa, başkalarının mutluluğunu da sağlaması mümkün olmayacaktır. Başarıya ulaşabilmek ve sorunlarını etkili bir şekilde çözebilmek için, bireyin bu sorumlulukları kabul etmesi gerekmektedir.[7]

Bireysel sosyal sorumluluk, bireylerin toplumsal sorunlara duyarlılık göstermesini ifade eder ve bu duyarlılık, eylemlerin gerçekleştirildiği grup ya da toplumun ihtiyaçları ve isteklerine bağlı olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, bireyler, toplumsal ihtiyaçları anlayarak ve bu ihtiyaçlara cevap vererek toplumsal sorumluluklarını yerine getirirler. Bu sorumlulukların kapsamı, ilgili grupların ya da toplumun ihtiyaçlarına ve taleplerine uygun olarak değişiklik gösterebilir. Bireysel sosyal sorumluluk, bireylerin toplumun değer yargılarına ve kurallarına uygun davranışlarda bulunarak, herhangi bir karşılık veya kişisel fayda beklemeden gönüllü olarak faaliyetlerde yer alma eylemini ifade eder.

Bireysel sosyal sorumluluk, toplumun diğer bireylerinin duygusal, toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlarını da dikkate alarak toplumun refahını ve gelişimini desteklemeyi

---

[5] Muhsin Demirci, *Kur'ân ve Toplumsal Ahlak: Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri*, ed. Hayati Hökelekli, Enver Uysal (Bursa: Kur'an Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2010), 100.

[6] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 26.

[7] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 16.

amaçlar. Bu kavram, bireyin kendi kişisel hedefleri ile genel toplum iyiliği arasında denge kurma yeteneğini içerir.[8]

3.4. Dindarlık

Sosyal ve kültürel dünyada din, insanların dışında ve onlardan bağımsız bir "objektif" varlığa sahiptir. Bireyler, dinî inançları toplumları içinde hazır bir "kültürel miras" olarak bulmaktadır. Dinî kurumlar, törenler ve ilişkiler, dinin insanî boyutunun yalnızca bir yönünü oluşturur. Öte yandan, mevcut kültürde doğaüstü bir kaynağa atfedilen temel ilkelerin, bireyler tarafından kabul edilmesi, yaşanması ve uygulanması sonucunda duygular, düşünceler ve davranışlar ortaya çıkar. İlahî ilkelerin bireyin psikolojik yaşamına katkıda bulunarak manevi değerler olarak kabul edilmesi, bu değerlerin bireyi ve toplumu etkileyerek çeşitli dinî deneyim ve davranış biçimlerine yol açmasını sağlar. Bireyin iç dünyasında canlanan bu ilahi ilkeler, bilinç ve iradenin odak noktası haline gelir ve davranışların kalıcı motivasyonu olarak işlev görür. Bu insanî boyut, dinin subjektif bir özelliği olarak kendini gösterir.[9]

Dini inanç, bireyin tüm kişiliğini etkileyen kapsayıcı bir özelliktir. Din, duygular, istekler, arzular, inançlar ve toplumla ilişkiler ve davranışlar gibi psikolojik yaşamın tüm yönlerini içine alarak bireyin hayatına nüfuz eder. Din, ruhsal dünyadaki bütünsel iyilikleri harekete geçirir ve barış, ahenk, doyum hissi, derin bir şuur durumu, kişisel bütünlük, iyimserlik, dış dünya ile etkileşim ve diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurma gibi unsurlar için gerekli olan güç ve destek sağlar. Dine samimiyetle bağlı olan güçlü şahsiyetli bireyler için din, eylemlerinin, düşünce tarzlarının, varoluşa bakış açılarının, yaşam tarzlarının ve olaylar karşısında aldıkları pozisyonların eşsiz bir referans kaynağıdır. Din, bu bireylerin hayatlarını şekillendiren ve güçlendiren bir temel oluşturur.[10]

İnsanların din algısı, kişisel deneyimler, kültürel bağlam, eğitim seviyesi, coğrafi konum, sosyo-ekonomik faktörler ve birçok diğer etken tarafından şekillenir. Her birey, kendi yaşam deneyimleri, aile yapısı, eğitim geçmişi ve diğer çeşitli etmenlerle

---

8 Levent Eraslan, "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması" 12/7 (2011), 33.

9 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 64.

10 İbrahim Gürses, *Dindarlık Ve Kişilik* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 26-34.

şekillenen bir din algısına sahiptir. Aynı şekilde, bir toplumun din algısı da o toplumun kültürü, tarihî geçmişi, toplumsal normları ve diğer faktörler tarafından belirlenir. Bu çeşitlilik, dünya genelinde farklı dinlerin ve mezheplerin ortaya çıkmasına ve aynı dinin farklı toplumlarda farklı yorumlanmasına neden olur. İnsanların değerleri, inançları ve ritüelleri, kendi sosyo-kültürel bağlamlarına göre farklılık gösterir. Dine indirgemeci yaklaşım, dinin ve dindarlığın çok boyutlu yapısını göz ardı ederek anlamayı zorlaştırır ve çeşitli faktörleri dikkate almaksızın genelleştirmelere yol açabilir. Bu nedenle, din ve dindarlık kavramlarını anlamak ve değerlendirmek için çoklu perspektifleri ve etkenleri göz önünde bulundurmak daha kapsamlı ve adil ve objektif bir yaklaşım olacaktır.

4. ARAŞTIRMA SORULARI

Araştırmanın temel problemini, "üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyalsorumluluk düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?" sorusu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın alt soruları şöyle sıralanabilir:

- Üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutları “inanç”, “inancın önemi”, “ibadet”, “duygu”, “bilgi” ve “etki” puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı bir ilişki söz konusu mudur?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri eğitim alanınagöre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri medeni durumagöre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri çocuk sahibi olma ve sahip olunan çocuk sayısı durumunagöre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri yaşamlarının çoğunun geçtiği yeregöre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri sosyo-ekonomik duruma göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri sosyal faaliyetlere katılım durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri dernek/vakıf ve STK üyelik durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri dernek/vakıf ve STK üyelik süresine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri, sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri, sosyal sorumluluk projelerine zorunlu olarak katılma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri, sosyal sorumluluk projelerine zorunlu olarak katılma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri bundan sonra sosyal sorumluluk projelerine katılma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırma dindarlık düzeyini ölçmek için kullanılan "Dindarlık Envanteri"yle ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyini ölçmek için kullanılan "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" ile sınırlıdır.

- Ankara ilinde eğitim gören üniversite öğrencilerinden kartopu örnekleme yöntemiyle seçilmiş olan 257 kişilik katılımcıdan oluşan örneklem ile sınırlıdır.
- Alan araştırmasının yapıldığı Eylül 2023- Ocak 2024 zaman dilimi ile sınırlıdır.
- Elde edilen bulgular, katılımcıların vermiş olduğu yanıtların doğruluğuna dayalı varsayım ile sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. SORUMLULUK KAVRAMI

Türkçedeki "sormak" fiilinden türetilen yeni bir kelime olarak ortaya çıkan "sorumluluk" (Arapça "mes'ûliyyet"), hukuk alanında, "uyulması gereken bir kurala aykırı davranışın sonuçlarına katlanma, tazminat ödeme yükümlülüğü, işlenmiş bir suçun gerektirdiği cezanın kabul edilmesi" gibi anlamları içeren bir terimdir. Ayrıca daha özel bir bağlamda, "alacaklı tarafından hakkını elde edebilmesi için başvurulan mal varlığının hukuki durumunu" ifade eder.[11]

Türk Dil Kurumu'na göre sorumluluk "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" olarak tanımlanmaktadır.[12] Bu tanım, bireylerin eylemlerinin sonuçlarını kabul etme ve üzerine alma yükümlülüğünü ifade eder.

Sorumluluk kavramı çok yönlü bir yapıya sahiptir ve temelde üç ana boyutta ele alınabilir. Bu boyutlar, bireyin kendisine karşı sorumluluğu, diğer insanlara karşı sorumluluğu ve bir ideoloji ya da inanç sistemine yönelik sorumluluğunu içerir. Bu üç temel boyut, farklılıklara rağmen dengeli bir kişilik yapısı için önemlidir ve uyumlu bir bütünlük oluşturur.[13]

İnsanın kendisine yönelik sorumluluğu, özellikle dikkate değer bir öneme sahiptir. Bireyin kişisel düzeyde üstlendiği sorumluluklar, onun diğer insanlarla olan etkileşimlerinde sergileyeceği duygular ve davranışlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, sorumluluğun diğer boyutlarını şekillendiren temel unsur, insanın içsel dünyasında derinlemesine kök salmış olan sorumluluk bilincidir.[14] Kişisel

---

[11] Kemal Yıldız, *İslam Sorumluluk Hukuku: Akit Dışı Sorumluluk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2013), 23-26.

[12] *TDK*, "Sorumluluk" (https://sozluk.gov.tr/?kelime=sorumluluk).

[13] Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*, 120.

[14] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 24.

sorumluluk, bireyin öz farkındalığını, duygusal dengelerini ve kişisel gelişim süreçlerini doğrudan etkiler.

Bireyin öz farkındalığı ve yaşamı ile ilgili sorumluluk alma yeteneği, kendi güçlü ve zayıf yönlerini anlama, hedefler belirleme, karar verme ve eylemlerinin sonuçlarına katlanma becerisini kapsar.[15] Sorumluluğun farkında olmak ise kişinin kendi öz bilincinin, acılarının, yaşam durumunun, duygularının ve hatta çektiği sıkıntıların kaynağının farkında olması anlamına gelir.[16] Bu bağlamda öz farkındalığı olan bireylerin, kendi yaşamını şekillendirme sorumluluğunu üstlenmesi, kendi öğrenme süreçlerini yönetmesi ve gelişimini aktif bir şekilde yönlendirmesi beklenir. Kendini tanıma ve sorumluluk alma yeteneği, bireylerin daha olgun, duygusal olarak denge içinde ve toplumsal ilişkilerde daha etkili olmalarına yardımcı olur.

Bireyler, yaşamlarını yalnızca tek başlarına değil, aynı zamanda başkalarının da bulunduğu sosyal ortamlarda sürdürürler. Bu nedenle, sorumlulukları yalnızca fiziksel çevrelerine karşı değil, aynı zamanda içinde yaşadıkları sosyal çevrelerine karşı da vardır.[17] Bu sorumluluklar, kişinin yaşına, cinsiyetine ve gelişimine uygun olarak belirlenir ve yerine getirilmesi beklenir.[18] Bireyin sorumluluklar karşısında sergilediği davranışlar hem kendisine hem de topluma karşı konumunu belirleyecektir.[19] Sorumluluk, bireyin değerli ve saygın olarak kabul edilmesine ya da bu niteliğini kaybetmesine sebep olan önemli bir özelliktir. Aynı zamanda bu özellik, bireyin başarılı bir kimlik oluşturulmasında kritik bir rol oynar.[20] Toplum tarafından beklenen davranışlar, toplumun bireylerden kabul edilen davranışları olarak nitelendirilir. Bu beklentilerden sapma, bireyin toplum içinde kabulünü olumsuz yönde etkileyebilir.[21]

Birey, belirli duyguların ve düşüncelerin doğrudan sonucu olarak gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmediği eylemler yüzünden diğer insanların veya nesnelerin etkilendiğinin

---

15 B. Ilgın Başaran, "Etkili Öğrenme ve Çoklu Zekâ Kuramı: Bir İnceleme", *Ege Eğitim Dergisi* 5/1 (2004), 11.

16 Irvin D. Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit (İstanbul, 2011), 346.

17 William J. Ruth, "Goal Setting, Responsibility Training, andFixedRatioReinforcement: Ten-Month Application toStudentswithEmotionalDisturbance in a Public School Setting", *Psychology in the Schools* 31/2 (1994), 148.

18 Haluk Yavuzer, *Ana-Baba Ve Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 143-148.

19 Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 145.

20 Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 57.

21 Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 126.

farkına varır ve bunu açıkça ifade ederse, bu düşüncelerin, duyguların ve davranışların kendine ait olduğunu kabul etmiş olur. Bu durumda, söz konusu düşüncelerin, duyguların ve davranışların sorumluluğunu üstlenmiş olur.[22] Dolayısıyla sorumluluk kavramı, diğer bireylerin haklarına saygı gösterme anlamını da taşımaktadır.[23] Saygı kavramı, sorumluluk duygusu ve davranışının geliştirilmesinde kritik bir rol üstlenir. Saygı, bireylerin ahlaki duygularından biri olarak kabul edilir ve özellikle diğer insanlara yönelik sorumluluklarını yerine getirme süreçlerinde motivasyon sağlayan önemli bir etken olarak öne çıkar.[24]

Sorumluluk kavramı, ahlaki perspektifin etkin bir yönünü temsil eder. Bu bağlamda, sorumluluk hem bireysel düzeyde hem de toplumsal açıdan, bireylerin kendi ihtiyaçlarıyla birlikte başkalarının gereksinimlerine dikkat etmeyi, üstlendikleri görevleri yerine getirmeyi, toplumun gelişimine katkı sağlamayı, insanların sıkıntılarını hafifletmeyi ve daha adil bir dünya oluşturmayı içerir.[25] Sorumluluk, bireyin yaşamına değer atfetme, topluma faydalı olma, diğer insanlara ve kendi varlığına saygı gösterme, başarı ve mutluluk elde etme amacıyla biçimlenen önemli bir kavramdır. Bu kapsamda, bireyin çabalarını, insanlık için faydalı olma yolunda kullanması, başkalarına ve kendi varlığına saygılı bir tutum sergilemesi önem taşır. Sorumluluk bilinci, bireyin hedeflerine ulaşmak, topluma katkı sağlamak ve genel anlamda başarı ve mutluluk elde etmek için çaba göstermesini içerir.[26]

Sorumluluk bilinci, bireyin kendisine ait eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilme yeteneği ve gerçekleştirdiği eylemi tam bir bilinç ve özgürlük içinde yerine getirebilecek yetkinliğe sahip olma durumunu ifade eder. Sorumluluk bilincine sahip olan birey, sorumluluk almayı ahlaki bir yükümlülük ve vicdanî bir ödev olarak kabul etmektedir.[27] Bu bağlamda sorumluluktan bahsedebilmek için insanın hem bilinçli hem de özgür olması gerekmektedir; bu iki unsurun bir arada olmaması veya eksik olması durumunda sorumluluktan bahsetmek mümkün değildir. Bilinç ve özgürlüğün bir arada

---

22 Üstün Dökmen, *Yarına Kim Kalacak? Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 179.
23 Rukiye Karaköse, *Ailede Sorumluluk Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 17.
24 Erol Göka, *Hayatın Anlamı Var Mı?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 203.
25 Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 23.
26 Tuncel Altınköprü, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır?* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2004), 172-173.
27 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Ekin Yayınları, 1996), "Sorumluluk", 474.

olduğu bir ortamda, insanın eylemlerinden sorumluluk üstlenmesi ve bu eylemlerini değerler alanıyla uyumlu hale getirmesi doğal bir sonuçtur.[28] Bireyin herhangi bir eylem veya davranışından sorumlu tutulabilmesi için öncelikle ilgili durum veya olayla ilgili bilinç ve farkındalığa sahip olması gerekmektedir.[29]

Sorumlu davranabilme için, bireylerin akıl, temyiz gücü ve irade sahibi olmaları gerekmektedir. Akıl, bireylerin eylemlerini önceden düşünerek sonuçlarını tahmin edebilme ve bu eylemlerin sonuçlarını üstlenmelerini sağlar. İrade sahibi olma, bireyin çeşitli seçenekler arasından birini tercih edebilme yeteneğini ifade eder. Özgür irade ise "dış etkenlerden, beklentilerden, denetimden ve her türlü kaygıdan bağımsız olarak karar alma ve bu kararları hayata geçirme gücü" olarak tanımlanabilir. Daha önce belirlenmiş bir düşünceyle yönlendirilen iradeli bir eylem, düşünme kapasitesi ve bağlanma gerektiren bir süreçtir. Bu bağlamda, iradeli davranışın zekâ ile açık bir ilişkisi olduğu gibi, bireyin sorumluluk almasını sağlayan ahlaki bir anlamı da bulunmaktadır.[30] Viktor Frankl, logos terimiyle ifade ettiği anlam ve anlam arayışı kavramını vurgulayarak, insanın sahip olduğu en büyük değerlerden birinin sorumluluk olduğunu savunmuştur. İnsanın hayatına anlam katmanın yollarından birinin, sorumluluk almak ve bu sorumluluğu yerine getirmek olduğunu öne sürer. Frankl'a göre, insanlar yaşadıkları zorluklara ve acılara anlam atfederken, sorumluluk almak ve bu sorumluluğu yerine getirmek, hayatlarını anlamlı kılan temel unsurdur. Ona göre, insanın içsel özgürlüğü, dışsal koşullarına tepki verme biçiminde yatar ve bu tepki, insanın sahip olduğu sorumlulukları yerine getirme iradesini içerir.[31]

Bireyin kendi hayatına dair kararlar alabilme yetisi, kendi yaşamını belirleyebilme gücü ve bu tür eylemleri kişisel özgür iradesi çerçevesinde gerçekleştirme kapasitesi, insanı kendi yaşamının "yazarı" konumuna getirmektedir. Sorumluluk bilincine sahip birey, kendi yaşamını yazan ve yazdığı bu yaşamı etkin bir biçimde hayata geçiren aktif bir

---

[28] Emel Koç, "Bilim ve Teknoloji Çağında İnsan Olma Sorumluluğu (Etik Bilinç) / Human-Being Responsibilty (EthicConscience) in the Era of Scienceand Technology", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2014), 2.

[29] Doğan Cüceloğlu, *Anlamlı Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000), 189.

[30] Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 54.

[31] Cüneyd Aydın, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Yeni Çağ İnançları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 48.

varlık olarak kabul edilir.[32] Sartre'ın özgürlük görüşüne göre, insanoğlu sadece özgür olmakla kalmaz, aynı zamanda özgürlüğe mahkumdur. Bu görüş, özgürlüğün yalnızca dünyaya karşı sorumluluktan daha fazlasını içerdiğini vurgular. İnsan, kendi yaşamından da tamamen sorumludur; sadece eylemlerinden değil, aynı zamanda eylemde bulunmamaktan kaynaklanan başarısızlıklardan da sorumludur.[33]

Yaşamının yazarı olan bireyin sahip olduğu sorumluluklar, hayatın anlamını derinleştirebilir ve ona hedefleri için rehberlik sağlayabilir. Birey, bu sorumlulukları yerine getirerek, kendisini daha büyük bir amacın parçası olarak görebilir. Sorumluluklarını yerine getirmeye odaklanan birey, bu süreçte kendini geliştirme, toplumuna katkıda bulunma ve kişisel tatmin sağlama gibi amaçlara yönelebilir. Bu sebeple, sorumluluk kavramı ile anlam ve amaç kavramları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.[34]

Sorumluluğun kişisel ve toplumsal boyutlarına ek olarak, bir diğer ana boyutu bir düşünce veya inanç sistemine yönelik sorumluluktur. Birey, sorumluluk kavramıyla tanıştığında, kendi kimliğini keşfetmiş ve kendi işlerini yapmaya başlamış olur. Kendisinin yerine getirmesi gereken görevlerin sorumluluğunu üstlenen birey, öncelikle Yaratıcısına, kendi varlığına, diğer insanlara, diğer varlıklara ve çevreye karşı sorumluluğu olduğunun farkında olur. Bu sorumluluk duygusu, bireyin içsel inanç ve değer sistemine dayanır ve onu ahlaki bir bilinçle hareket etmeye teşvik eder. Bu bağlamda, bireyin düşünce veya inanç sistemine yönelik sorumluluğu, onun kendi özgürlüğünü ve toplumsal ilişkilerini daha derinlemesine anlamasına ve değerlendirmesine yardımcı olur.[35]

1.1. Sorumluluk Duygusu

Sorumluluk duygusu, bireyin hem kendisine hem de diğer insanlara karşı taşıdığı yükümlülüklerin birbirinden ayrılamayan niteliklere sahip olduğu bir olguyu ifade

---

[32] Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 343-345.
[33] Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 350.
[34] Aydın, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Yeni Çağ İnançları*, 48.
[35] Mustafa Önder- Adem Dölek, "Hepiniz Yöneticisiniz Hadisi Bağlamında Hz. Peygamber'in Sorumluluk Eğitimi", *Ekev Akademi Dergisi* 40 (2009), 409.

eder.[36] Dünyada sorumluluk duygusuna sahip olan biricik varlık insandır. İnsanların, akıl ve irade sahibi olmaları nedeniyle dini, ahlaki ve sosyal bağlamda doğru yolu seçmeleri beklenir ve bu nedenle sorumlulukları bulunur.[37] İrade sahibi olan her birey, temelde kendi değer yargıları olan bir varlık olarak kabul edilir.[38] Ancak sorumluluk duyusunun gelişmesi için bireye görevler verilmesi ve bu görevlerin hatırlatılması gerekir. Bu bağlamda, sorumluluk duygusu bireyin aileden başlayarak eğitim süreciyle kazandığı önemli bir duygudur. Bu duygu, "benlik saygısı" ve "özgüven" ile yakından ilişkilidir.[39] Sorumlulukları yerine getirme süreci, bireyin kendi yetenekleri hakkında olumlu bir görüş geliştirmesine ve gelecekteki zorluklarla daha fazla özgüvenle başa çıkabilmesine katkı sağlar.

Sorumluluğun temeli, özgürlük ilkesine dayanmaktadır. Bir insan, bir eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirmeme konusunda özgür olduğunda sorumluluk kavramı ortaya çıkar. Birey, belirli bir durumda yerine getirmesi gereken eylemi gerçekleştirmezse, bu eylemsizlik sonucunda sorumlu tutulur. Bu bağlamda, sorumluluk kavramı bir tür yükümlülüğü ifade eder. Birey, kendisine düşen görevi yerine getirmekten kaçındığında veya zıttını yapmışsa, sorumluluğunu yerine getirmediği kabul edilir. Görüldüğü üzere, sorumluluk kavramı temelde iki ana ilkeyi içermektedir. İlkinde "beklenen davranış" vurgulanırken, diğerinde bir eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirmeme yöndeki "tercih" öne çıkmaktadır.[40]

Bireylerin sorumluluk duygusunu güçlendirmede önemli bir faktör olan tercih, bireylerin özgür iradelerini kullanma yeteneğini etkileyen kritik bir etken olarak değerlendirilmektedir. Tercih etme özgürlüğünün tanınmadığı bireyler, kendi tercihlerini belirleme ve bu tercihlerin sonuçlarına karşı sorumluluk almayı öğrenme

---

36 Engin Geçtan, *İnsan Olmak* (İstanbul: Metis, 2018), 105.

37 Kemal Yıldız, "Sorumluluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/380.

38 Göka, *Hayatın Anlamı Var Mı?*, 203.

39 Muammer Cengil, "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sorumluluk Duygusu Ve Sorumluluk Davranışı Üzerine Bir Araştırma", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/33 (01 Haziran 2015), 9.

40 Larry James, *Kişiliğinizde Ve Mesleğinizde Yüksek Performans İçin Yaşam Becerileri*, çev. Alican Pınarbaşı (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2013), 23-27.

şansını bulamadıkları için sorumluluk duygusunun gelişiminde zorluk yaşayabilirler.[41] Bu bağlamda sorumluluk duyusu, bireyin karakter gelişiminde ve hayata karşı bakış açısının oluşmasında oldukça önemli ve etkili bir rol oynar. Birey, hayatında sahip olduğu sorumluluk duygusu ölçüsünde başarılı olur. Zira sorumluluk duygusu, bireye iş disiplini ve ciddiyet kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bireysel ve toplumsal ilişkilerin düzenli ve sağlam bir temel üzerine oturmasına da katkı sağlar.[42]

Schlenker ve arkadaşları tarafından geliştirilen "Üçgen Sorumluluk Kuramı", sorumluluk duygusunu anlamamıza olanak tanıyan üç temel boyutu içermektedir. Bu boyutlar olay, kurallar ve kimlik olarak adlandırılmaktadır. Olay, bir durumu ifade eder ve genellikle bir sınav, sunum, performans veya benzeri beklentileri içerir. Kurallar ise, durumla veya yönetimsel yönüyle ilgili kuralları ve beklentileri temsil eder. Kimlik ise, durum ve kurallarla ilişkili olarak bireyin kimlik algısını yansıtan bir boyuttur. Bireyin sorumluluk duygusu, bu üç boyutun önemine ve aralarındaki bağlantının gücüne bağlı olarak değişir. Eğer olaylar ile kimlik arasındaki bağlantı güçlü ise, kişi bireysel kontrolünü ortaya koyacak ve istenilen sonuca ulaşmak için çaba sarf edecektir. Ancak eğer olaylar ile kimlik arasındaki bağlantı zayıfsa ve birey kendi kontrolünün etkili olmadığına inanıyorsa, sonucu dış faktörlere bağlama eğiliminde olacaktır. Olaylar ile kurallar arasındaki bağlantı güçlüyse, açık ve ayrıntılı kurallar altında sorumlu davranış artacaktır. Ancak, kurallar belirsiz veya bağlantısız algılandığında, ihlal eğilimi artacaktır. Bu bağlamda, Üçgen Sorumluluk Kuramı, bireylerin sorumluluk duygusunu anlamak için olaylar, kurallar ve kimlik arasındaki dinamik etkileşimleri vurgular. Bu faktörlerin birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiği, bireylerin sorumluluk hissetme ve davranışlarını nasıl şekillendirme eğiliminde olduğunu açıklamaktadır. Örneğin, bir sınavda kopya çekmenin beraberinde getireceği sonuçlar açık ve anlaşılır bir biçimde belirlenmişse, bireylerin kopya çekme olasılığı düşecektir. Ancak, kurallar belirsiz veya anlaşılmaz olduğunda, kopya çekme davranışının artma eğiliminde olduğunu

---

41 Cüceloğlu, *Anlamlı Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 191.
42 Karaköse, *Ailede Sorumluluk Eğitimi*, 22.

gözlemleyebiliriz. Bu durumda, kuralların açık ve net olmaması, bireylerin kopya çekme eylemine karşı tutumlarını etkileyerek ihlal oranını artırabilir.[43]

Her bireyde sorumluluk düzeyi farklılık göstermektedir. Sorumluluk duygusu, ödül ya da cezalarla değil, içten gelen bir istek ve gönüllülük ile ortaya çıkar. Görevlerin yerine getirilmesi, ödül veya ceza beklentisiyle yapıldığında gerçek sorumluluk olarak kabul edilmemelidir. Gerçek sorumluluk, yalnızca dışarıdan gelen taleplerden bağımsız olarak bireyin kendi iradesiyle üstlendiği görevlerde ortaya çıkar ve bu şekilde tanımlanmalıdır.

Sorumluluk duygusuna sahip bireyin nitelikleri saymakla bitmez. Bununla birlikte, öncelikle şu özellikler akla gelir: Sorumluluk sahibi birey, kendine ve diğer insanlara karşı saygılıdır. Üzerine düşen görevleri yapar ve başkalarına yük olmaktan kaçınır. Öz değerinin farkındadır ve duygu, düşünce ve davranışlarının sorumluluğunu yalnızca kendine atfeder. Yaşamdan beklentileri, çabalarıyla orantılıdır ve hak etmediği şeyleri elde etmeye çalışmaz.[44] Bireysel ve çevresel konularda duyarlı ve özverili bir tavır sergiler. Kendi değerinin bilincindedir, ancak bu özellik bencillik veya kibir eğilimini beraberinde getirmez. Aksine, diğer kişilerin haklarına ve özgürlüklerine saygı duyulmasına öncülük eder. Sorumluluk sahibi olmanın sonucunda, birey hem kendi yaşamını hem de çevresindekilerin yaşamını kolaylaştırır. Sorumluluk sahibi birey, özverili bir çalışan, nitelikli bir eş, bilinçli bir ebeveyn ve empatik bir arkadaş olarak rol alır. Bu olumlu sonuçların temel nedeni, sorumluluk sahibi bireylerin hayatlarında sağladığı düzen ve uyumun ortaya koyduğu mutluluk etkisidir.[45]

Sorumluluk duygusuna sahip olmayan bireyler ise, genellikle kişisel değerlerini ve yeteneklerini fark edemedikleri için kendi yeteneksizliklerini ve önemsizliklerini içselleştirme eğilimindedirler. Bu bireylerin hayatlarını düzenlemek adına bir programları olmaması ne zaman ne yapacakları konusunda bir yol haritasına sahip olmamalarına neden olmaktadır. Bu durum, genellikle önemsememe eğilimi ile

---

43 Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 24.

44 John Luckner, "Developing Independentand Responsible Behaviors in Students Who Are Deafor Hard of Hearing", *Teaching Exceptional Children* 26/2 (1994), 15.

45 Yener Özen, *Sorumluluk Eğitimi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2014), 52.

ilişkilendirilir. Sorumluluk duygusu olmayan bireyler için kişisel bütünlükten söz etmek mümkün değildir.[46] Ayrıca sorumluluk duygusu olmayan bireyler, sorumluluk sahibi olanlara göre daha düşük bir hayal gücü sergilerler. Bu bireyler, siyasi açıdan daha az etkili bir rol oynarlar. Hayal kırıklığına uğrama olasılıkları daha yüksektir ve sorumluluk sahibi bireylere kıyasla daha fazla kaygı taşırlar.[47]

1.2. Sorumlulukla İlgili Kuramsal Çerçeve

1.2.1. Seçim Teorisi ve Gerçeklik Terapisi

Sorumluluğun gelişimi, bireyin sorumluluk alabilme yeteneğinin gelişebileceği bir ortamda yetişmesine bağlıdır. Bireyin yetiştiği çevrede, kendi seçimlerini yapma ve bu seçimlerin neticelerinden sorumluluk alma fırsatları sunulmamışsa, sorumluluk duygusu oluşmaz. Bu bağlamda, çocukların düşüncelerini ifade etme ve bu düşünceleri uygulama imkânı bulamadığı ailelerde, çocukların olgunlaşma süreçleri olumsuz etkilenebilir.[48]

Sorumluluk kavramının bireyin yaşamında sağlam bir temel oluşturabilmesi için, öncelikle bireyin büyüdüğü ortamın bu yönde olumlu bir etki sağlaması gerekmektedir. Erken yaşlarda çeşitli sorumluluklar üstlenmeyen bireylerde, ilerleyen dönemlerde sorumluluk duygusunun yeterince gelişmemesi muhtemeldir.[49]

Dr. William Glasser tarafından öne sürülen görüşe göre, bireyin olgunlaşmış bir kimlik geliştirebilmesi için temel ihtiyaçlar olan "sevgi, güven ve aidiyet" gereksinimlerinin karşılanması önemlidir. Bu ihtiyaçlar, bireyin duygusal sağlığını ve kimlik oluşumunu şekillendiren temel unsurlardır.

Başarılı bir kimliğin oluşmasında, sorumluluk duygusunun gelişmiş olması oldukça önemlidir. [50] Sorumluluk duygusu, bireyin kendine, çevresine ve topluma karşı taşıdığı gereklilikleri yerine getirme yeteneğini ifade eder. Bu yetenek, bireyin kişisel

---

46 Cüceloğlu, *Anlamlı Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 201.
47 Karaköse, *Ailede Sorumluluk Eğitimi*, 47.
48 Cüceloğlu, *Anlamlı Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, 193.
49 Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 46-47.
50 Gözde Gürbüz, *Öğretmen Adaylarının Küresel Sorunlara İlişkin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Ve Görüşlerinin İncelenmesi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 12.

gelişimine katkı sağlayarak kendini daha iyi anlamasına, hedeflerine ulaşmasına ve toplum içinde daha olumlu bir rol üstlenmesine yardımcı olur.

Birey, gerçekleştirdiği eylemlerin sorumluluğunu üstlendiğinde, aynı zamanda bu eylemlerin sonuçlarını, avantajlarını ve dezavantajlarını da fark etmiş olur. Bu durumda, içsel kontrol yeteneği devreye girer.[51] İçsel kontrol, bireyin kendi eylemleri üzerinde etkili bir şekilde denetim sağlayabilme yeteneğini ifade eder. Bu denetim yeteneği, bireyin davranışlarını daha bilinçli bir şekilde şekillendirmesine yardımcı olur ve bu da olgunlaşmış bir sorumluluk anlayışının bir yansımasıdır.

William Glasser, bireylerin eylemlerinin kendi seçimlerinden kaynaklandığını vurgulamıştır. Bireyler bir davranış sergilerken, bunu gerçekleştirme sürecinde onları yönlendiren, özgür iradeleriyle seçtikleri bilgi ve düşünceleri kendi istedikleri eyleme dönüştürme sürecini ifade eder.[52] Bu bakış açısı, bireyin kendi eylemlerinin arkasındaki nedenleri ve motivasyonları daha iyi anlamasını sağlar ve kişisel sorumluluğunun farkında olmasına yardımcı olur. Bu durum, dışsal kontrol etmenlerinin etkisinden kaçınma ve içsel yönlendirme kabiliyetini kullanma anlamına gelir.[53]

Gerçeklik terapisi yaklaşımı, bireyin zihnindeki olumsuz düşünceleri ve inançlarıyla yüzleşerek daha sağlıklı düşünce kalıplarını benimsemesini amaçlayan bir terapi türüdür. Bu yaklaşımda, bireylerin gerçekle yüzleşmesi, kendilerine dürüst davranmaları, sorumluluk alarak kendi yaşamlarını yönlendirmeleri ve terapi sürecine aktif katılımları önemlidir. Wubbolding ve diğerleri, eylemlerimizin sonuçlarından sorumlu olmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, tercihlerimizi kendimiz yaparken, bu tercihlerin sonuçlarına da katlanmamız gerektiği anlamına gelir. Ancak, bu durum suç işlemek veya kanunları çiğnemek gibi durumları içermemelidir. Yani, her ne kadar seçimlerimizden sorumlu olsak da yasalara uygun ve etik bir şekilde davranmak da önemlidir. Bu görüş aynı zamanda terapistlerin danışanların eylemlerinden de sorumlu olduğunu hatırlatırken, suçlama ve cezalandırma anlamına gelmez. Terapistin danışanın

---

[51] Mehmet Palancı, "Üstün Yetenekli Öğrencilerin İhtiyaçlarını Karşılamaya Yönelik Gerçeklik Terapisi Temelli Okul Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Modeli", *Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Yayın Dizisi* 2/27 (2004), 403.

[52] Palancı, "Üstün Yetenekli Öğrencilerin İhtiyaçlarını Karşılamaya Yönelik Gerçeklik Terapisi Temelli Okul Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Modeli", 406.

[53] Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 37-38.

sorumluluğunu desteklemesi ve anlaması gerektiğini ifade eder. Seçim kuramı, bireyin hayatındaki tercihlerin ve seçimlerin merkezinde olduğunu vurgular. Ancak, sadece seçimleri yapma aşamasında değil, bu seçimlerin sonuçlarına karşı sorumluluk taşıma aşamasında da önemli bir odak noktasıdır. Yani, bireyin kendi yaşamını şekillendirmek için yaptığı seçimlerdeki özgürlüğü vurgulanırken, aynı zamanda bu seçimlerin sonuçlarından da sorumlu olunması gerektiği hatırlatılır. Bu kuram, kişinin kendini etkileyebileceği durumları ve sonuçları kontrol edebilme yetisini ön plana çıkarır.[54]

1.2.2 Gestalt Yaklaşım

Gestalt yaklaşımına göre, bireyler kendi davranışlarından tam anlamıyla sorumludur. Diğer bir deyişle, sorumluluk bireyin üzerindedir. Birey, kendi davranışları, duyguları ve seçimleri üzerinde farkındalık geliştirip bunları kabullendiğinde, bu unsurlardan sorumluluk alır.[55]Yani, bireylerin içsel farkındalıklarının artması ve kendi yaşamlarını yönetme becerilerini kullanmaları durumunda, davranışlarından, duygularından ve seçimlerinden tam anlamıyla sorumlu olurlar. Bu, bireylerin kendi yaşamlarının aktif ve bilinçli yaratıcıları olmalarının vurgulanması anlamına gelir.

Gestalt yaklaşımı, bireyin kişisel sorumluluğunu anlaması ve bu sorumluluklarını yerine getirmesi, kendi yaşamında bütünleşmesi üzerine odaklanır. Eğer birey bu unsurları eksik bırakırsa veya başaramazsa, terapi süreci ön plana çıkar ve bireye rehberlik edilir.[56]

Gestalt terapisinde, bireyin kendi duygusal, düşünsel ve davranışsal bütünlüğünü sağlaması ve yaşamının sorumluluğunu alması amaçlanır. Terapi, bireye bu süreçte yardımcı olurken, bireyin kendi içsel kaynaklarına dönmesine, öz farkındalık kazanmasına ve sorunlarıyla yüzleşmesine olanak sağlar.

Gestalt terapisi, bireylerin kendi yollarını bulmalarının ve olgunluğa erişmeyi hedeflemelerinin kişisel sorumluluklarını kabul etmelerine bağlı olduğu hipotezine

---

54 Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 43.

55 BehnamMolaei, *Birey Odaklı Grupla Psikolojik Danışmanın Gestalt Temas Engelleri Ve Fonksiyonel Olmayan Tutumları Üzerine Etkisi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 21.

56 Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 36-37.

dayanır. [57] Bu yaklaşım, bireylerin kendi yaşamlarını şekillendirme süreçlerini desteklerken, aynı zamanda kendi eylemlerinin ve seçimlerinin sonuçlarından da sorumlu olduklarını anlamalarını vurgular. Bu nedenle, bireylerin kendi kişisel gelişimlerinde ve değişim süreçlerinde aktif rol almaları, terapi sürecinde büyük bir önem taşır.

Gestalt görüşü, bireyin kişisel sorumluluk alabilme yeteneğine sahip olduğunu ve tam bir bütünlük içinde var olma kapasitesine sahip olduğunu vurgular.[58] Bu yaklaşıma göre, bireyler kendi yaşamlarının yönetimini ele alabilirler ve içsel kaynaklarına başvurarak daha sağlıklı bir şekilde yaşayabilirler. Bu, bireylerin kendi kendilerine yardımcı olma ve potansiyellerini en üst düzeyde kullanma becerilerine sahip olduklarını belirtir. Gestalt terapisi, bireyleri bu içsel gücünü keşfetmeye ve geliştirmeye teşvik eder.

1.2.3. Varoluşçu Yaklaşım

Varoluşçu yaklaşım, insanın varlığını ve insanla ilişkili meseleleri anlamaya yönelik bir felsefi görüştür. Bu yaklaşım, bireyi bir özne olarak ele alarak, kendi özgür iradesiyle özünü şekillendirmesi ve varoluşunu gerçekleştirmesi gerektiği düşüncesine dayanır.[59] Bu bağlamda yalnızca insana özgü farkındalık biçimi, öz bilinçtir. Farkındalık ise bireyin bir tehditle karşılaştığında nevrotik tepkilerinin işleyişini ifade eder. Ancak bilinç, bireyin tehdit altındayken kendi kişiliğinin tehlike altında olduğunu bilme yeteneğini ifade eder. [60] Bu durum, bireylerin bilinçli olarak gerçekleştirdikleri eylemlerin sonuçlarını üstlenebilmesini gerektirir.

Varoluşçuluk, özünde insanın özgün niteliğini ve benzersizliğini göz ardı eden, insanı bir nesne olarak ele alan teorilere bir tepki olarak gelişmiş bir düşünce sistemidir.

---

[57] Zeynep Kunter (Balcı), "Geştalt Terapisi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/7 (1995), 190.

[58] Kunter (Balcı), "Geştalt Terapisi", 190.

[59] Aslıhan Aykara - Gizem Çelik, "Fiziksel Engelli Birey Olmak: Varoluşçu Bir Bakış", *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 12-13/1 (2012), 5.

[60] Rollo May, *Varoluşun Keşfi*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2012), 36-37.

Varoluşçu felsefe, insanın mevcut an içinde kendini var edebileceği ve değiştirebileceği temel prensibe dayanmaktadır.[61]

Varoluşçuluk doktrinine göre, evrende kendi varlığını kendi özgür iradesiyle oluşturan tek varlık insan olarak kabul edilir. Bu öğretiye göre, diğer varlıkların varoluşsal kökeni insanın varlığından önce gelir. Yani, ağaç gibi diğer varlıkların varoluşu, insanın varlığından önce gelir ve bu varlıklar kendi varoluşlarını bilinçli bir eylemle gerçekleştirmezler. İnsan yaşamının öncesinde yaşam mevcut değildir ve yaşamın anlamı, yaşayan insan tarafından şekillendirilir. Doğada, insanın rehberlik edecek kaynaklar dışında, insana yönelik yol gösterici hiçbir unsur bulunmamaktadır. Bu nedenle, insan kendi özgür iradesiyle donatılmıştır ve yaşamını tercih ettiği biçimde tasarlayabilir. Ancak, insanın özgürlüğü, kendi alacağı sorumlulukları üstlenebilme kapasitesi ile sınırlıdır.[62]

Heidegger'e göre, birey "oradadır" yani varlıktadır, ancak aynı zamanda orada olanı da oluşturan bir etkendir. Ego, birinin içinde iki bileşenden oluşur: deneyimsel ego ve kendini ve dünyayı oluşturan sorumlu ve aşkın olan ego. Heidegger'e göre, bu iki ego iç içe geçmiştir. Sorumluluk, Heidegger'a göre özgürlükle ayrılamaz bir biçimde bağlıdır. Birey, dünyayı çeşitli şekillerde oluşturabilecek kadar özgür olmadıkça sorumluluk kavramının anlamı olmaz. Bireyin varlığı, özgür iradesini kullanarak dünyayı anlamlandırma ve şekillendirme yeteneğiyle belirlenir. Bu bağlamda, sorumluluk, bireyin özgürlüğüyle iç içe geçmiş, dünyanın anlamını oluşturmak ve bu anlamı korumakla yakından ilişkilidir.[63]

Söz konusu olan "özgürlük", gerçek anlamda seçme özgürlüğüdür. Seçim yapmama da özgürlük olarak kabul edilemez, zira seçim yapmama bile aslında bir tercih yapmayı seçmektir. Ayrıca, insanın sorumlu olduğu vurgulanmaktadır. Kendini seçme ve özünü oluşturma eyleminin getirdiği sorumluluk, doğal olarak bireye aittir.

---

[61] Esra Çalık Var - Rıdvan Temiz, "Beliren Yetişkinlerin Yaşam Görüşünün Varoluşçu Bakış Açısıyla İncelenmesi", *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020), 25.

[62] Engin Geçtan, "Varoluşçu Psikolojinin Temel İlkeleri", *Ankara University Journal of Faculty of EducationalSciences (JFES)* 7/1 (2019), 14.

[63] Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 349-350.

Varoluşçu felsefeye göre, canlılar içinde bir tek insanın seçme özgürlüğüne sahip olduğu ve bu seçimlerin sorumluluğunu üstlenebileceği, hatta üstlenmesi gerektiği düşüncesi önemli bir ilkedir. Jean-Paul Sartre, sorumluluğun alınması konusunda çoğunluktan daha radikal bir bakış açısına sahiptir. Sartre, bir bireyin dünyadaki her eylemden kendini sorumlu tutması gerektiği görüşüne sahiptir. Özellikle, bireyin özgür iradesi çerçevesinde yaptığı seçimlerin etkilerini tam anlamıyla anlaması ve bu seçimlerin sorumluluğunu üstlenmesi gerektiğini vurgular. Dostoyevski de benzer bakış açısını paylaşarak, "her insanın herkes karşısında her şeyden sorumlu olduğu" fikrini savunmuştur. Bu, bireyin sadece kendi eylemlerinden değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimlerden, insan ilişkilerinden ve genel olarak varoluşundan kaynaklanan sorumlulukları da üstlenmesi gerektiği anlamına gelir.[64]

Sartre'ın özgürlük anlayışına göre, insanoğlu yalnızca özgür değil, aynı zamanda özgürlüğe mahkûm bir varlık olarak da kabul edilir. Bununla birlikte, özgürlük kavramı sadece dünya üzerinde gerçekleşen eylemlerden sorumlu olmanın ötesine geçer. İnsan, aynı zamanda kendi yaşamından da tamamen sorumludur. Bu sorumluluk, yalnızca eylemlerinden kaynaklanmaz, aynı zamanda eylemlerini gerçekleştirmeme veya başarısızlık durumlarından da kaynaklanır.[65]

Varoluşçu yaklaşımının önemli konularından biri de "var olmamak" veya "hiçlik" kavramlarıdır. Bu konular, varoluşçu düşüncede ayrılmaz bir şekilde var olmanın parçası olarak kabul edilir. Bu bağlamda, varoluşun anlamını kavrayabilmek, her an yok olma olasılığını idrak edebilmeyi içerir. İnsan, kendi varlığının geçici ve sonlu olduğunu bilen tek varlıktır ve ölüm, hiçlik kavramının en somut ifadesidir. Kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul edilen ölüm fikri, insanı yaşamını sorgulamaya ve sınırlı ömrü içerisinde tatmin edici ve anlamlı bir yaşam sürüp sürmediğini değerlendirmeye yöneltir.[66]

Özetle varoluşçulara göre; özgür olmak ve insan olmak birbirine anlam katan kavramlardır. Özgürlük ve sorumluluk bu yaklaşımda birbiriyle iç içe bulunurlar.

---

64 Dökmen, *Yarına Kim Kalacak? Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak*, 180.

65 Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 38.

66 Gizem Çelik, "Varoluş Felsefeleri, Varoluşçu Terapi Ve Sosyal Hizmet", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/3 (2018), 424.

Yaşamın yönünü ve durumunu kendi irademizle şekillendirerek, kaderimizi belirleriz ve yaşamımızın yazarı haine geliriz.

1.2.4. Carl Rogers'ın Birey Merkezli İnsancıl Kuramı

Carl R. Rogers'ın kişilik teorisi, hümanistik yaklaşıma dayanmaktadır ve bu nedenle özgür irade, seçim yapma yetisi ve kişisel sorumluluğu vurgular. Teorisi, benlik ve benliğin özellikleri gibi konuları öne çıkarır ve "eğer-ise" çerçevesine dayanır. Bu bağlamda, belirli koşulların varlığı durumunda sürecin gelişeceğini, sürecin gerçekleşmesi halinde ise kişilik ve davranış değişikliklerinin ortaya çıkacağını savunur. Rogers'a göre, bireyler dış dünyayı algılar, tecrübe eder ve bu tecrübelerine anlam atfederler. Bu anlamlandırmaların tümü, birey tarafından "ben" olarak algılanır. Benlik kavramını, bu algıların düzenli ve tutarlı bir şekilde bir araya gelmesi olarak açıklar. Rogers, benlik kavramının oluştuktan sonra bile, bireylerin değişim ve yeni öğrenmelerle başa çıkmakta zorlandıklarını, ancak bu durumun imkânsız olmadığını savunur. Ona göre benlik, sürekli bir süreç, değişim ve akışkan bir yapıya sahiptir ve her zaman psikolojik büyüme doğrultusunda ilerleyebilir.[67]

Birey veya danışan merkezli kuram, insanların kendi benlik algıları ve tanımlamalarının öznel yapısına odaklanarak, öznel benlik kavramının önemini vurgulamaktadır. Bu kuram, diğerleri tarafından sunulan empatik anlayışın aracılığı ile ifade edilen koşulsuz olumlu saygının, hem yeterli benlik kavramlarının oluşumunu teşvik etmekte hem de değer verme koşullarını anlamak adına kritik bir işlev gördüğünü vurgular.[68]

İyimser bir bakış açısına sahip olan bu yaklaşım, insanın özgür iradesine vurgu yapmaktadır. Özgür irade, seçim yapma ve karar verme yeteneği açısından ele alınabilir. Bu bağlamda, birey, davranışlarının sorumluluğunu üstlenebilen, karar verme kapasitesine sahip, değişime ve dönüşüme açık bir konumda bulunmaktadır.[69]

Bireyler kişisel sorumluluk sahibi olduklarında, varoluşçu parametreler içerisinde ölüm ve kader gibi faktörlerin etkilerine rağmen kendi yaşamlarını kontrol edebilir ve kendi

---

[67] Derya Gürcan, "Benlik Farklılıklarına Rogers'ın Danışan Odaklı Terapisi İle Yaklaşım: Vaka Çalışması", *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi* 2/1 (2015), 17.

[68] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 43.

[69] İrem Onur Akveran - Pelin Erdal Aytekin, "Adı Vasfiye Ve Dağınık Yatak Filmlerinin Carl Rogers'ın Kişilik Kuramı Bağlamında İncelenmesi", *SineFilozofi Dergisi* Özel Sayı (2020), 133.

potansiyellerini gerçekleştirme yolunda ilerleyebilirler. Birey merkezli felsefe, birçok açıdan kendi kendini denetleme, öz-yardım ve kişisel güç kavramlarını içermektedir. Kişisel sorumluluğun üstlenilmesi, bireyin benlik kavramının temelini oluşturur.[70]

1.2.5. Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı

Alfred Adler'in psikolojisi, insan merkezcilik ve hümanist felsefe temellerine dayanan ilk psikolojik teorilerden biridir. Bireysel psikoloji olarak da bilinen bu yaklaşım, insanların birbirleriyle olan etkileşimlerini açıklamaya yönelik bir çerçeve sunar. Adler, bireyin davranışlarını ve deneyimlerini, kendini gerçekleştirme ve toplumsal bağlantı gibi temel insan ihtiyaçlarına odaklanarak anlamaya çalışır. Bu yaklaşım, insanların toplumsal ilişkiler, kişisel hedefler ve psikolojik refahları üzerindeki etkileşimleri anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal etkileşimlerin, bireylerin tüm davranışlarını belirlediğini savunan bir görüş, kişilerarası etkileşimlerin ötesine geçmenin ve toplumsal bütünlüğe katılmanın son derece önemli olduğunu vurgular. Bireysel psikoloji, bu bağlamda kişinin kendisine kapsamlı ve sistemli bir yaklaşım sunar. Başka bir deyişle, birey, sosyal ve kültürel bağlam içinde ayrılamaz bir bütün olarak kabul edilir. Bireyin bütünlüğü, duyguları, düşünceleri, görüşleri, inançları, tutumları, karakter yapısı ve eylemleri gibi unsurlarla belirlenir.

Alfred Adler'in bireysel psikolojisi, esas olarak sosyal ilgi ve tüm insanlarla dayanışma duygusuna odaklanırken, aynı zamanda insanlara olumlu bir perspektif sunar. Adler, Sigmund Freud gibi insanı güçsüz ve pasif bir varlık olarak değil, aktif bir varlık olarak gören bir yaklaşım benimser. Adler'e göre, insanlar seçimler yapabilen, benzersiz yeteneklere sahip, yaratıcı ve sorumluluk sahibi varlıklardır.[71]

Alfred Adler'e göre, insanoğlu için mutlak bir doğru olmamakla birlikte, en yakın doğru toplumsal yaşamdır. Adler'e göre, hayatta başarılı olamamış bireylerin çoğu, toplumsal

---

[70] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 44.

[71] Halil Aytekin - Tuğçenur Aytekin, "Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı Ve Temel İlkeleri", *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication* 5/1 (2023), 41.

ilişkilere duydukları eksiklikten veya toplumsal yaşamda etkin bir rol oynamama sorunlarından kaynaklanmaktadır.[72]

Kuramın merkezi kavramı olan "yetersizlik duygusu," bireyin yaşamla ilişkisindeki temel motivasyon kaynağı olarak kabul edilir. Alfred Adler'e göre, her bireyin mevcut pozisyonuna dair bir yetersizlik algısı bulunur; yani herkesin düzeltmek ve geliştirmek istediği bir nokta mevcuttur. Adler'e göre, insanın tüm çabaları, daha fazla güven duygusu uyandırabilecek daha yeterli bir konuma ulaşma amacına yöneliktir. Bireyin kendini yetersiz hissetmesi, onu eksikliği gidermeye ve üstünlüğü hedeflemeye yönlendirir. Bu açıdan bakıldığında, yetersizlik duygusu, bireyin yaşamla ilişkisinde doğal bir motivasyon kaynağı olarak işlev görür.[73]

Alfred Adler, kişilik teorisinde "üstünlük arzusu" nu merkeze alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu teoriye göre, üstünlük arzusu kişiliğin temel amacıdır ve bireyin davranışlarını yönlendiren önemli bir etkendir. Adler'e göre, çevresel baskılar, bireyin üstünlüğe ve kusursuzluğa ulaşma arzusuyla uyumsuz olduğunda, kişilik çatışmaları ortaya çıkar.[74]

Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı, bireylerin yaşamlarını anlamlandırmalarını, kişisel gelişimlerini teşvik etmeyi ve yaşamlarının yönünü şekillendirme yetilerini vurgulayan bir psikolojik teori olarak öne çıkar. Bu teori, insanların içsel dürtülerin ve dışsal çevresel etkilerin sadece pasif bir ürünü olmadıklarını, aksine kendi kaderlerini etkileyebilecek aktif katılımcılar olduklarını savunur. Kuramın temel ilkesi, bireylerin kendi yaşamlarını iyileştirmelerine yardımcı olmaktır ve bu ilke sorumluluk kavramına dayanır.

Sonuç olarak Adler'in kuramında sorumluluk kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Kuram, bireylerin yaşamları üzerinde kontrol sahibi olduklarını ve yaptıkları seçimlerden sorumlu olduklarını vurgular. Bu bağlamda sorumluluk, bireylerin davranışlarının sonuçlarını kabul etmelerini ve bu sonuçlar doğrultusunda kişisel

---

[72] Alfred Adler, *Yaşam Bilgisi*, çev. Lütfi Yarbaş (İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2011), 13-14.

[73] Ramazan Akdoğan - Esra Ceyhan, "Adleryen Grupla Psikolojik Danışmanın Yetersizlik Duygusu Ve Psikolojik Belirtiler Üzerindeki Etkisi", *Turkish Psychological Counselingand Guidance Journal* 5/42 (14 Ekim 2014), 281.

[74] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 48.

gelişimlerini sürdürmelerini gerektirir. Bireyler, yaşamlarını iyileştirme sürecinde hem kendilerine hem de çevrelerine karşı sorumluluk taşırlar.

1.2.6. Psikanalitik Kuram

Sigmund Freud, insan davranışlarını ve psikolojik süreçleri anlama çabalarında önemli bir rol oynamıştır. Freud'un teorileri, insanların davranışlarını ve duygusal deneyimlerini anlamada sosyal ve ilişkisel faktörleri önemser.

Psikanaliz, önceki yöntemlerden farklı olarak nevrotik psişenin bozukluklarını bilinçli yoldan değil, bilinç dışı yoluyla düzeltmeye çalışır.[75] Bu yüzden Freud, insan doğasındaki baskın duygulara odaklanmıştır. Freud'a göre, yüzyıllar boyunca incelenen insan davranışı, temel olarak doğuştan gelen dürtüler, içgüdüler, cinsellik ve saldırganlık gibi faktörler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.[76] Bir karakterin temeli, cinsel dürtülerden oluşur. Bu dürtüler, çocukluktan gelen kalıcı inançlar ve yüceltilmiş içgüdüler gibi unsurlarla birleşerek karakter yapısını tamamlar. Bu içsel çatışmalar ve dürtüler, çocukluk dönemindeki deneyimler ve özellikle aile ilişkileri tarafından şekillenir.[77]

Freud, zihni bilinçli ve bilinçsiz olarak iki ayrı kısım olarak değerlendirmesi sonucunda, 1920'lerde bu yapının üçlü bir kişilik yapısına evrilmesine yönelik bir yaklaşım geliştirdi. Buna göre, kişilik, üç gücün karşılıklı etkileşimiyle şekillenir. İd, biyolojik istekleri içeren ham dürtülerle ve arzularla yüklüdür. Herhangi bir şekilde, bu arzuları gerçekleştirmek isteyen İd, zevk ilkesine göre hareket eder. Bu arzular arasında en güçlü olanı cinsel arzudur. İd, dış dünyanın, ailenin, toplumun ve kültürün normlarını dikkate alan ve zamanla özümsenen süper-ego ile karşı karşıyadır. Bu iki güç sürekli bir çatışma halindedir. Diğer bir güç olan ego, İd ile süper-ego arasında bir uzlaştırıcı olarak işlev görmekte, güdüsel ihtiyaçları tatmin etmekle birlikte aynı zamanda süper-egonun emirlerini dikkate almak durumundadır.[78] Süper-ego'nun oluşumuna katkı sağlayan

---

75 Carl Gustav Jung, *Freud Ve Psikanaliz*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020), 215.

76 Gizem Nur Sağlık, "Psikanalitik Kuram Ve Sosyal Hizmet", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 31 (2021), 438.

77 Erich Fromm, *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü Ve Sınırları*, çev. Arıtan Aydın (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1991), 91-95.

78 Ali Köse, *Freud ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 33-35.

etkenler sadece anne ve baba etkisiyle sınırlı değildir; aynı zamanda ilerleyen dönemlerde anne ve babaların yerini alabilen eğitmenler, toplumun rol model olarak gördüğü bireyler ve toplumun değer verdiği idealler de bu sürece etki eder.[79] Süper-ego, bu süreçte kişilik içerisinde ya ideal hedeflere ya da toplumsal normlara (vicdan) öncelik vererek, bir tür ahlaki denetçi gibi işlev görür. Tüm bu sistemler, bilinçsiz bir biçimde faaliyet gösterir ve gerçek doğalarını gizleyerek ortaya çıkarlar. Rüyalar, espri yapma ve dil sürçmeleri gibi unsurlar, id, ego ve süper-egonun etkileşimini açığa çıkarmak konusunda yardımcı olabilir.[80]

Psikanalitik bakış açısına göre, psikolojik olarak sağlıklı bir birey, id, ego ve süper-ego arasındaki dengeyi koruyabilen kişidir. Bu denge bozulduğunda, psikolojik sağlığın olumsuz etkilenebileceği düşünülür.[81]

Psikanalitik yaklaşım, bireylerin bilinçdışındaki düşüncelerin ve duygusal süreçlerin bilinçleri dışında davrandıklarını savunur. Bu bağlamda, bir kişinin bilinçdışı dürtüleri ve geçmiş deneyimleri, şu anki davranışlarını etkileyebilir. Bir kişi bilinçdışı dürtülerle hareket ediyorsa, bu kişiye düşen sorumluluk, bu bilinçdışı süreçleri anlamaya çalışmak ve bunları yönlendirmek için psikanalitik terapiye katılmaktır. Bu, kişinin kendi iç dünyasını keşfetme ve düzeltilmesi gereken sorunları ele alma sorumluluğunu içerir. Psikanalitik Kurama göre birey, aynı zamanda ne yapacağına dair seçimler yapma yetisine sahiptir. Sonuç olarak, birey kendi davranışlarından sorumlu tutulur, çünkü özgür iradesiyle seçimler yapma yetisine sahiptir. Psikanalitik Kuram, ayrıca bireylerin toplumsal sorumluluklarını da ele alır. Bireyler, toplum içinde yaşadıkları için, toplumsal normlara ve değerlere uygun davranma sorumluluğuna sahiptirler.

Psikanalitik bakış açısına göre, kültür ve toplumsal yaşam, insanların medeniyet seviyelerini artırabilmeleri için kuralların dayatılması ve bireylerin içgüdülerini denetleyebilmeleri gerektiği fikrine dayanmaktadır. Toplumsal yaşamda var olmanın, kolektif bir zorunluluk olarak kabul edilmesinin temelinde, insanın kültürel gereksinimleri için fedakarlıklar yapması gerekliliği yatar. İnsanlar içgüdülerini

---

79 Sigmund FREUD, *Beş Konferans Ve Psikanalize Toplu Bakış*, çev. Kamuran ŞİPAL (İstanbul: Cem Yayınevi, 1998), 76-78.

80 Robert W. Crapps, "Psikanaliz Ve Din", çev. Ali AYTEN, *Marife* 4/1 (2004), 174.

81 Necla Tuzcuoğlu, "Psikanaliz Kuramı Ve Özellikleri", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/7 (2013), 276.

düzenleyebildikçe, medeniyet seviyeleri yükseldikçe süper-ego olgusu daha belirgin hale gelir ve ahlaki kurallara uygun bir şekilde yaşama yeteneği kazanılır. Psikanalitik teoriye göre, kültür, bireyin arzuladığı sonsuz hazdan vazgeçmeyi gerektiren bir engel olarak kabul edilir. Sigmund Freud'a göre, toplumsal ilişkilerin kurulabilmesi ve bireyin toplumla uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi için, mutlak doyuma ulaşma arzusundan feragat etmek gerekir. Freud'a göre, insanlar toplumsal yaşam içinde var olabilmek için içgüdüsel tatminlerini sınırlamalı ve toplumsal normlara uyum sağlamalıdır. Bu, kültürün birey üzerindeki düzenleyici etkisini vurgular ve toplumsal uyumun temelinde yatan bir ilkedir.[82]

Sonuç olarak, psikanalitik kuram bilinçdışı süreçleri ve içsel dürtüleri önemserken, bireylerin bu süreçleri anlama ve düzelteme sorumluluğunu taşıdığını öne sürer. Ayrıca, bireylerin özgür iradesiyle davranışlarını seçme yetisine sahip olduğunu ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirme gerekliliğine sahip olduklarını kabul eder. Bu nedenle, psikanaliz, kişisel ve toplumsal sorumluluğun anlaşılması ve yerine getirilmesi için bir teorik çerçeve sunar.

1.2.7. Eric Bern'in Transaksiyonel Analiz Kuramı

Bu teori, insan kişiliğini ve bireyler arası iletişimi ve etkileşimi gözlemleme, açıklama, analiz etme ve anlama yoluyla ele alır. Amacı, toplumsal hayatı daha etkili bir şekilde yapılandırmaya yardımcı olacak modeller sunmaktır. "Transaksiyon" terimi, kişilerarası iletişimde sözlü veya sözsüz bir uyarıcıyla bir tepkinin bir araya geldiği sosyal davranış birimini ifade eder. Transaksiyonel Analiz, bu tür etkileşimleri anlamak ve analiz etmek için kullanılan bir çerçevedir.[83]

Eric Berne, psikanalizin soyut kavramları olan id, ego ve süperegonun somut gerçeklikle doğrudan ilgilenmediğini belirtmiştir. Onun görüşüne göre, psikanalizdeki bu kavramlar hayatta somut olarak gözlemlenemediği için pratik kullanımları sınırlı olabilir. Bu nedenle Berne, psikanaliz yerine daha somut ve gözlemlenebilir davranışlar üzerine odaklanan Transaksiyonel Analizi geliştirmiştir. Bern'in düşüncesi, "bir Marslı

---

[82] Semra KİYE, "Psikanalizde Kültür Ve Birey", *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2 (2022), 373-375.

[83] Ersin Turhal vd., "Çalgı Derslerindeki Öğretmen- Öğrenci İletişiminde 'Transaksiyonel Analiz Ego Durumları'", *Sanat ve Tasarım Dergisi* 8/2 (2018), 46.

gibi düşünme" kavramı üzerine kurulmuştur, bu da olayları daha taze, tarafsız ve önyargısız bir şekilde görebilmek anlamına gelir. Bu fikir, Transaksiyonel Analizin temel bir ilkesi olarak kabul edilir ve insanların kendi düşünce kalıplarını sorgulayarak daha derin anlayışlara ulaşabileceği fikri üzerine inşa edilmiştir.[84]

Transaksiyonel Analiz Yaklaşımı, hümanist bir perspektiften hareket ederek insanı olumlu bir şekilde ele alır. Bu yaklaşıma göre, beyin hasarı olmadıkça her birey düşünme yeteneğine sahiptir. İnsanlar kendi eylemlerine karar verebilir ve davranışlarının sorumluluğunu üstlenirler.[85]

Transaksiyonel Analiz Yaklaşımı, bireylerin gözlemlediği, tanık olduğu ve öğrendiği olayların sonucunda kişiliklerinde meydana gelen değişimleri inceleyen bir yaklaşımdır. Berne, bireyin doğum öncesinden itibaren hayatının her aşamasında ortaya çıkan özel deneyimleri, ego durumları olarak adlandırır. Ego durumları, bireyin diğer insanlarla veya genel çevresiyle ilişkisinden kaynaklanan kişisel deneyimlerdir ve bireyin kimliğini oluşturan temel unsurlardır. Bireyin benliği veya "şu an yaşadıklarım" her an farklılık gösterebilir, bu nedenle benlik yapısındaki bu değişiklikler ego durumları olarak ortaya çıkar. Ego durumları, duyguların, davranışların ve düşüncelerin yanı sıra düşünceleri içerir.[86]

Yaklaşım, temel olarak üç ego durumunu içerir. Bunlar kısaca önyargılar, ahlaki kurallar ve öğrenilmiş değerlerle ilgili olan Ebeveyn Ego, mantıklı düşünme, analiz yapma ve bağımsız karar verme yeteneğiyle alakalı Yetişkin Ego, duygusal tepkileri, yaratıcılığı ve içsel duygusal deneyimleri içeren Çocuk Ego durumlarıdır.[87]

Ebeveyn ego durumu, bireyin çocukluk döneminde ebeveynlerinden veya otorite figürlerinden edindiği düşünce, duygu ve davranış örüntülerini yansıtır. Bu ego durumu, bireyin kendisine ve diğerlerine karşı olan sorumluluklarını algılama ve yerine getirme

---

[84] Füsun Akkoyun, "Transaksiyonel Analiz Ve Yetişkin Olmak", *Ankara University Journal of Faculty of EducationalSciences (JFES)* 28/1 (1995), 2.

[85] Seher Aydemir Sevim, *Transaksiyonel Analize Dayalı Bir Eğitim Programının Evli Çitlerin Ego Durumları Ve Evlilik Yaşamlarına İlişkin Bazı Değişkenlere Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 30.

[86] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 45.

[87] Bahadır Çelikel, "Transaksiyonel Analiz Yaklaşımı Bağlamında Bir Film Analizi: Ölü Ozanlar Derneği", *Sosyal Sağlık Dergisi* 1/1 (2021), 21.

biçimini şekillendirir. Yetişkin ego durumu ise bireyin sorumluluklarını nesnel, mantıklı ve analitik bir bakış açısıyla ele almasını sağlar. Bu ego durumu, bireyin rasyonel düşünme, problem çözme ve gerçekçi planlama yeteneklerini kullanarak sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmesine katkıda bulunur. Çocuk ego durumu da bireyin sorumluluklarını yerine getirirken doğal, duygusal ve yaratıcı özelliklerini sergilemesine olanak tanır.

1.2.8. Albert Ellis'in Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi

Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi (ADDT), duyguların, düşüncelerin ve davranışların birbirini önemli derecede etkilediği ve karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisi içinde olduğu temel varsayımına dayanmaktadır. Bu terapi yaklaşımı, düşünceler, duygular ve davranışlar arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve bu alanları bütünleştiren bütünleştirici bir yaklaşımdır.

ADDT'nin öne çıkan ve temel bir prensibi, insanın aynı anda düşündüğü, davrandığı ve duygulandığıdır. Albert Ellis, bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarının herhangi birinin değiştirilmesi durumunda, diğer boyutların da eş zamanlı olarak değişebileceği fikrini savunmaktadır.[88]

ADDT, bireyin kendi duygusal problemlerine neden olan algılarını ve beklentilerini fark etmesine izin verme amacı taşır. Ayrıca, danışanlara öz-yıkıcı inançlarını yeniden yapılandırmalarına yardımcı olmak için çeşitli teknikler sunar. Bu yaklaşımın uygulayıcıları, danışanların duygusal problemlerini azaltmalarına yardımcı olmak için düşünme tarzlarını değiştirmelerine rehberlik ederler.

Albert Ellis'in teorisi, dört temel ilkeye dayanmaktadır:

1. Birey, kendi duygusal tepkileri ve davranışlarından sorumludur.
2. Mantıksız düşünceler, zararlı duygusal tepkilere ve işlevsiz davranışlara yol açar.

[88] Süleyman DOĞAN, "Akılcı-Duygusal Terapi: Kuramsal Bir İnceleme", *Turkish Psychological Counselingand Guidance Journal* 2/6 (1995), 30.

3. Gerçekçi bir bakış açısını öğrenmek ve bu bakış açısını pratiğe dökmek mümkündür.
4. Gerçeğe dayalı bir perspektif, bireyin kendisini kabul etmesini kolaylaştırır ve yaşamından daha fazla tatmin elde etmesine yardımcı olur.[89]

ADDT'nin felsefi temelleri, sorumluluk taşıyan hedonizm, hümanizm ve akılcılık perspektiflerine dayanır. Bu felsefi temeller, terapi yaklaşımının temel ilkelerini şekillendirir. İşte bu temellere dayalı olarak açıklanan unsurlar:

1. Sorumluluk Taşıyan Hedonizm: Bu temel, insanların yaşamlarını daha tatmin edici hale getirme amacını vurgular. Sorumluluk taşıyan hedonizm, mutluluğun peşinde koşmanın önemli olduğunu kabul eder, ancak bununla birlikte bireylerin davranışlarının sonuçlarına da sorumlu olmaları gerektiğini öne sürer. Yani, kişinin mutluluğunu artırmak için sorumluluk taşıyan bir şekilde davranması gerektiği vurgulanır. ADDT, bireylerin düşünce ve davranışlarının kendi mutluluklarını etkileyebileceği fikrine dayanır.
2. İnsancılık: ADDT'nin felsefi temellerinden bir diğeri, insancılık fikrine dayanır. Bu, her insanın özgün bir değere ve öneme sahip olduğunu kabul eden bir bakış açısıdır. Terapi, bireylerin kendi değerlerini ve ihtiyaçlarını anlamalarını teşvik eder ve bu değerlerin doğrultusunda daha sağlıklı düşünme ve davranma becerileri geliştirmeyi amaçlar.

ADDT, insanları bütüncül, amaç odaklı varlıklar olarak değerlendirir ve bu görüş, hümanizmi destekler. Albert Ellis, bireylerin koşulsuz bir şekilde kendilerini kabul etmeleri gerektiğine inanır. İnsanlar, hata yapabileceklerini kabul etmeli ve aynı zamanda kendilerinin değerli olduğunu kabul etmelidirler. Ellis'e göre, kişilerin sahip olduğu nitelikler ve özellikler, başkalarının veya kendi içlerindeki olumsuz yargılardan daha güçlüdür. İnsanlar, koşulsuz olarak kendilerini kabul etmeye çalışmalıdırlar; aksi halde, kendilerini "değersiz" veya "kötü" olarak değerlendirdiklerinde kendilerini suçlayabilirler. Bu nedenle, Ellis, psikoterapi sürecinde hem danışmanın hem de danışanın davranışlarını ve performanslarını eleştirebilme yeteneğine sahip olmaları

[89] Ahmet AKIN, *Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi Odaklı Grupla Psikolojik Danışmanın Psikolojik İyi Olma Ve Öz-Duyarlık Üzerindeki Etkisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 81-82.

gerektiğini savunur, ancak bireylerin özsaygılarını veya kendilik değerlerini olumsuz yönde değerlendirmemeleri gerektiğini belirtir.

3. Akılcılık: ADDT, bireylerin düşünme süreçlerini ve zihinsel alışkanlıklarını anlamalarını teşvik eder. Akılcılık, insanların irrasyonel düşünceleri ve inançları tanımalarını ve bunları daha sağlıklı ve mantıklı düşüncelerle değiştirmelerini teşvik eder. Akılcılık, insanların duygusal yönlerini dışlamadan, verimli, akılcı ve bilimsel yaklaşımlarla değerlerini ve hedeflerini gerçekleştirme çabasıdır. ADDT, bireylere hayatta istediklerini nasıl elde edebileceklerini akılcı bir şekilde öğretir. Bu sayede, bireyler daha önce benimsedikleri öğretileri ve inançları gözden geçirme fırsatı bulur ve uzun vadeli mutluluğu hedefleyen yeni bir yaşam felsefesi geliştirebilirler, ki bu da sorumluluk taşıyan hedonizme dayanır.

Akılcı Duygusal Davranış Terapisi, bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının sürekli etkileşim halinde olduğunu ve birbirleri üzerinde etkili olduğunu temel alır. Duygusal rahatsızlıklar, karmaşık bir şekilde çevresel ve biyolojik etmenlerin etkisiyle meydana gelir. İnsanlar kötü olaylar yaşadıklarında, bu olaylara yönelik mantıksız inançlar geliştirme eğilimindedirler. Bu nedenle duygusal çöküşün kaynağı, kötü olayların kendisi değil, bireyin bu olaylara yönelik mantıksız inançlarıdır.

İnsanlar genellikle duygusal çöküşe yol açan bu eğilime sahiptirler, ancak aynı zamanda bu inançların nasıl olumsuz etkilediğini fark etme yeteneğine sahiptirler. Bu farkındalık, bireylerin mantıksız inançlarını tanımalarına ve bunları mantıklı inançlarla değiştirmelerine olanak tanır. Bu nedenle, Akılcı Duygusal Davranış Terapisi, insanların kendi duygusal refahları üzerindeki kontrole sahip olduklarını ve bu kontrole sahip olarak olumsuz düşünce ve davranış kalıplarını dönüştürebileceklerini vurgular.[90]Bu bağlamda, insanlar kendi bilişsel, duygusal ve davranışsal sorunlarından sorumludur.

[90] Zahide Tonga - Nilüfer Acar Voltan, "Titanik Filminin Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi Açısından Değerlendirilmesi", *Journal of Socialand Humanities Sciences Research* 4/12 (2017), 1070.

1.2.9. Karen Horney’in Bütünsel Yaklaşımı

Karen Horney'e göre kişilik, bir bireyin hayatı boyunca çevresel etkenlerin etkisiyle gelişen bir süreçtir. Bu süreç, duygular, düşünceler, algılar, yargılar ve amaçların birbirleriyle etkileşimi neticesinde ortaya çıkar. Kişilik, aile, toplumsal ve kültürel faktörlerin bir araya gelmesiyle şekillenir.[91]

Karen Horney'in görüşüne göre, bireyin davranışları, çevresiyle etkileşimleri sırasında geliştirdiği tepkilerin örgütlenmiş desenlere dönüşmesiyle ortaya çıkar. İlk yaşam dönemlerinde oldukça kısıtlı olan bu tepkiler, zamanla daha geniş bir ilişki yelpazesi üzerinde yoğunlaşır ve sonuç olarak yetişkin yaşamında karmaşık görünen tepki desenlerine evrilir. Bu bağlamda, davranışların belirleyicileri kişinin yaşam süresince oluşturduğu duygular, düşünceler, değerler, algılar, yargılar, hedefler ve bu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşimlerdir.[92]

Horney'e göre, birey yaşamının ilk yıllarında çevresinden gelen karmaşık ve ayrıntılı tepkileri deneyimler. Daha sonra yaşamı boyunca çevresel etkileşimler sonucunda geliştirdiği algılar, duygular, düşünceler, yargılar, amaçlar ve bu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşimler kişiliğin oluşumunu şekillendirir. Horney'e göre, kişilik ana-baba, toplum ve kültürün etkisi altında gelişir ve belirlenir ve aile içi ilişkiler ve toplumsal faktörler de kişilik oluşumunda kritik bir rol oynamaktadır.[93]

Karen Horney’in teorisinde kaygı kavramı kilit kavramlardan biridir. O, kaygı ile korku kavramını eşanlamlı olarak kullanmıştır ve bu kavramları tehlikeye karşı gelişen duygusal tepkiler olarak iade etmiştir. Horney'e göre, kaygı duygusu doğduğumuzda esas bir duygu olarak mevcuttur. Bu duygu, doğal güçler ve ölüm karşısında ortaya

---

[91] Gürsen Topses - Nergüz Bulut Serin, *Psikolojik Danışma Ve Kişilik Kuramları* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 52.
[92] Engin Geçtan, *Psikanaliz Ve Sonrası* (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), 222.
[93] Karen Horney - Selçuk Budak, *Kendi Kendine Psikanaliz* (Ankara: Öteki Yayınevi, 2007), 33-36.

çıkar.[94] Başka bir deyişle, kaygı insan yaşamının temel bir parçasıdır ve var olma durumuyla yakından ilişkilidir.[95]

Horney'e göre, nevrozların arkasındaki en önemli etken çocukluk döneminde deneyimlenen temel kaygılardır. Bu teoriye göre, çocuk kendini "tehlikeli bir dünyada yalnız ve savunmasız" hisseder; bu kaygılar da geliştirdiği çeşitli tepkileri kişiliğinde yerleştirir ve ilerleyen dönemde mantıksız gereksinimlere dönüşebilecek psikonevrozlar ve kişilik bozukluklarına yol açabilir.[96] İnsanlara karşı veya onlardan izole edici tutumlarını benimsemesi durumunda, bu yapay bir kişilik oluşturur ve kişi gerçek benliğinden uzaklaşır. Gerçek benlik ve idealize edilen benlik arasındaki bu kopukluk arttıkça, anksiyete de artar ve benimsenen nevrotik tutum daha da pekişir. Bu durum, kişinin kendisine yabancılaşmasına ve anksiyetenin artmasına neden olduğundan, çözüme yönelik olmayan bir kısır döngü oluşur ve bu durum kişiliğin bir ömür boyu sürmesine neden olabilir.[97]

Karen Horney, insanların bozuk ilişkilerinden kaynaklanan ihtiyaçlarını anlamak için "nevrotik ihtiyaçlar" adıyla bir liste oluşturmuştur. Bu ihtiyaçlardan ilki olan "Nevrotik Sevecenlik ve Onaylanma İhtiyacı", bireylerin başkalarını memnun etme ve onların onayını kazanma arzusuyla kendi kimliklerini ifade etmekten çekinmelerine yol açar. İkinci olarak, "Yaşam Sorununu Üstlenecek Bir 'Eşe' Duyulan Nevrotik İhtiyaç", bireylerin yaşamın tüm sorumluluklarını yerine getirecek bir eş arayışı içinde olmaları ve sevginin tüm sorunları çözeceğine inanmalarıyla ilgilidir. Üçüncü olarak, "Kendi Yaşamını Daracık Alanlarda Sınırlandırmaya Yönelik Nevrotik İhtiyaç", bireylerin beklentilerini sınırlı tutarak potansiyellerini küçümsemeleri ve kendilerini geri plana atmalarıyla ilişkilidir. "Nevrotik Güç İhtiyacı" ise bireylerin başkaları üzerinde denetim kurma ve kendilerini güçlü bir şekilde ifade etme arzularını yansıtır. "Başkalarını Kullanmaya ve Mümkün Olan Her Yoldan Onlardan Yararlanmaya Duyulan Nevrotik

---

94 Özcan Köknel, *Kaygıdan Korkuya* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 17.

95 Selda Sakızcıoğlu - Nilüfer Voltan Acar, "Uzak Filmi'nin Varoluşçu Terapinin Temel Kavramları Açısından Değerlendirilmesi", *Journal of International SocialResearch* 9/43 (2016), 1290.

96 Sevgi Kavut, "Karen Horney Ve Nevrotik Kişilik Üzerine Bir Araştırma: Blue Jasmine Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 513.

97 Engin Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri Ve Normaldışı Davranışlar* (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 171.

İhtiyaç", bireylerin başkalarını maddi veya manevi olarak sömürme eğilimlerini içerir. "Sosyal Alanda Göze Çarpmaya ya da Saygınlığa Duyulan Nevrotik İhtiyaç", bireylerin sosyal statü ve saygınlık arayışıyla başkalarının imrenme ve hayranlık duygularını kazanma çabalarını ifade eder. "Kişisel Hayranlığa Duyulan Nevrotik İhtiyaç" ise bireylerin kişisel hayranlık ve takdir arzusuyla başkalarının olumlu geri bildirimlerine bağımlı olmalarını içerir. "Kişisel Başarıya Yönelik Nevrotik Hırs", bireylerin sürekli en iyi olma ve başkalarını geride bırakma arzusu ile ilişkilidir. "Öz Yeterliliğe ve Bağımsızlığa Duyulan Nevrotik İhtiyaç", bireylerin kimseye bağımlı olmama ve insanlara güvenmeme eğilimlerini içerir. Son olarak, "Kusursuzluğa ve Yanılmazlığa Duyulan Nevrotik İhtiyaç" bireylerin kusursuzluk arzusuyla hata yapmaktan korkmaları ve aşırı bir üstünlük duygusu taşımalarıyla ilişkilidir. Horney'nin tanımladığı bu nevrotik ihtiyaçlar, bireylerin içsel çatışmalarını ve sosyal ilişkilerdeki zorluklarını anlamada önemli bir çerçeve sunar.[98]

Horney'in tedavi yaklaşımı, hastanın varoluş tarzının değiştirilmesini amaçlamaktadır. Terapist, hastanın kendi benliğini bulmasını, gerçek duygularını ve isteklerini fark etmesini ve kendi değer yargılarını oluşturabilmesini desteklemektedir. Bu süreçte hastaya rehberlik edilerek, gerçek benliğine ulaşması ve kendini ifade etmesi teşvik edilir. Bu durum hastanın diğer insanlarla ilişkilerinde daha açık ve dürüst olmasına olanak tanır. Tedavinin bir diğer hedefi ise duygusal sıkıntıları hafifletmektir. Bu amaç doğrultusunda, hastanın farkında olmadığı davranış kalıpları ve içsel çatışmalar aydınlatılır. Böylece hastanın kendisiyle ve çevresiyle daha sağlıklı bir şekilde etkileşimde bulunması sağlanır.[99]

Horney, tedavi sürecinde bireylerin sorumluluklarını üstlenmelerinin önemini vurgulamaktadır. Sağlıklı bireyler olma ve nevrotik koşullardan kurtulma sürecinde, bireyin kendi davranışlarının sonuçlarına ve etkilerine dikkat etmesi ve bu sorumluluğu

---

98 Horney - Budak, *Kendi Kendine Psikanaliz*, 45-49.

99 Şenay Hayta Önal, *Bir Sorumluluk Eğitim Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 52.

fark etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bireylere sorumluluk eğitimi verilmesi, bu süreçte oldukça faydalı olabilir.[100]

1.3. Sorumluluk Kavramının Çeşitleri

1.3.1. Kişisel Sorumluluk

Kişisel sorumluluk, bireyin kendi davranışlarından, seçimlerinden ve kararlarından sorumlu olduğu alanı ifade eder. Bu kapsamda kişisel sorumluluk, bireyin yaşamını yönlendirme, hedeflerini belirleme ve kendi iyiliği için gerekli adımları atma gerekliliğini içerir.[101]

Kişisel sorumluluk daha spesifik olarak iki temel boyutta incelenebilir:

1. Kişinin Kendi Benliğine Yönelik Sorumluluk: Bu boyut, bireyin kendi düşünceleri, duyguları, inançları ve değerleri üzerinde sorumluluk taşıdığını ifade eder. Birey, kendi benliğini anlama, geliştirme ve kişisel büyüme yolunda sorumluluk taşır. Bu, duygusal zekanın geliştirilmesi, özsaygının artırılması ve kişisel potansiyelin en üst düzeye çıkarılması gibi alanları içerebilir.
2. Kişinin Kendi Bedenine Yönelik Sorumluluk: Bu boyut, bireyin fiziksel sağlığına ve bedenine olan sorumluluğunu ifade eder. Birey, sağlıklı bir yaşam tarzı benimsemeli, düzenli fiziksel aktivite yapmalı, sağlıklı beslenmeli ve tıbbi kontrollerini ihmal etmemelidir. Bedenin bakımı ve sağlığı, kişisel sorumluluğun önemli bir parçasını oluşturur.[102]

Kişisel sorumluluk, bireyin kendi benliğini güçlendirmek adına çabalarını içerir. Bu, başkalarının sınırlarına saygı gösterme, sağlıklı ve saygılı iletişim kurma, kendi seçim ve kararlarından sorumlu olma ve bu seçim ve kararların sonuçlarını üstlenme, kendi yaşamını yönlendirme, fiziksel ve duygusal iyi oluşunu sağlama, sorumluluk hissi geliştirme ve düşünme gibi öğeleri içerir. Kişisel sorumluluk, bireyin sağlıklı bir kimlik

---

[100] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 52-53.
[101] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 24.
[102] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 24-25.

oluşturmasını, değerler geliştirmesini, sağlıklı algı ve sağlıklı değerlendirme yetenekleri kazanmasını ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurmasını gerektiren bir dizi sorumluluğu içerir.

Kişisel sorumluluk, yaşamda net hedefler belirleme ve bu hedeflere ulaşmak için tüm görevleri ve sorumlulukları tamamen kabul etme anlamına gelir. Yüksek sorumluluk sahibi bireyler, üstlendikleri işleri ve görevleri, ne kadar zorlu olursa olsun, tamamlama konusunda kararlıdırlar ve yaptıklarının sonuçlarına katlanırlar. Bu tür bireyler genellikle, bir görevin yerine getirilmesi gerektiğinde diğerleri tarafından bu görevi tamamlamak için seçilen kişilerdir.[103]

1.3.2. Sosyal Sorumluluk

Toplumsal yaşam, sosyal gereksinimlerin karşılanması ve ortak bir sosyal kültürün paylaşılması amacıyla etkileşimde bulunan ve büyük bir insan topluluğu tarafından oluşturulan bir birlikteliği ifade eder. Bu birliktelikte, bireyler ve toplum birbirini besler ve bu etkileşim, toplumun bireyden beklentileri ve bireyin toplumdan beklentileri arasındaki etkileşim olarak açığa çıkar. Bu etkileşimde, toplum bireyden belirli davranışlar, tutumlar ve değerler bekler. Bu beklentileri karşılamak için bireyler, toplumun sosyal normlarına uyar ve bu normlara göre davranışlar sergiler. Bu sürecin adı "toplumsallaşma" olarak bilinir. Toplumsallaşma, bireyin toplum içinde entegre olmasını ve toplumun kabul ettiği değerlere uygun şekilde hareket etmesini sağlar. Diğer yandan, bireylerin de toplumdan belirli beklentileri vardır. Bireyler, toplumdan kendilerini ifade edebilmeleri, haklarını koruyabilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için destek beklerler. Bu beklentiler, "bireysel istek ve beklentiler" olarak adlandırılır. Bireysel istek ve beklentiler, bireyin kendi değerleri, hedefleri ve yaşam tarzı doğrultusunda toplumdan taleplerini ifade etmesini temsil eder. Toplumsal yaşamda bireyler ve toplum arasındaki etkileşim, toplumsallaşma ve bireysel istek ve beklentiler arasındaki karşılıklı etkileşimlerle şekillenir. Bu etkileşimler, toplumun

[103] Yener Özen, "Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel Ve Psikolojik İyi Oluş Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (2010), 46-47.

bireyden ve bireyin toplumdan beklentilerini belirler ve toplumun işleyişini önemli ölçüde etkiler.[104]

Sosyal sorumluluk, bireylerin ve kurumların, diğer bireylerin huzurunu gözeterek ve tüm dünya genelinde fayda sağlamak amacıyla kişisel kaynaklarını ve çabalarını adayan eylemlerdir.[105]Bir eyleme en yakın olan bireyler, bu eylemin sorumluluğunu en üst düzeyde üstlenmiş sayılır ve bu sorumluluk, uzak olanlara doğru dalga dalga genişler. En uzaktaki bireyler bile, bu eyleme belki eser miktarda katkıda bulunmuş olsalar da nihayetinde birçok kişi, bir dizi faktörün birleşimi sonucu ortaya çıkan sonuçtan sorumlu tutulmalıdır.[106]

Bireyler, doğdukları andan itibaren çevrelerinin etkisiyle, aile tutumları, örf ve adetler, inanç sistemi ve görgü kuralları gibi çeşitli faktörlerden dolayı toplumsal normlara uygun davranışlar sergilerler.[107] Bu davranışlar, çocukların çevresel etkileşimler ve kültürel değerlerle şekillenen, toplumsal beklentilere uygun olarak geliştirdiği tepkileri yansıtır. Bu erken dönem etkileşimler, bireylerin yaşam boyu sürecek olan sosyal uyumlarını ve kabullerini şekillendirir.

Sosyal sorumluluk, başkalarının refahına duyarlılık, başkalarına yardım etme konusundaki görev duygusu, sivil toplum katılımı ve diğer insanlara karşı sorumlu tutumları içerir. Aynı zamanda sosyal sorumluluk kavramı, paylaşım, dayanışma, iş birliği, empati ve sosyal yeterlilikler gibi kavramlarla ilişkilidir.[108] Bu kavramlar, bireylerin toplumlarına ve diğer insanlara karşı duyarlı olmalarını, onlara yardım etmeyi ve toplumlarına olumlu katkılarda bulunmayı teşvik eder. Sosyal sorumluluk, toplumda dayanışma, yardımlaşma ve olumlu değişikliklerin oluşturulmasına yönelik önemli bir

---

[104] Eraslan, "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", 82.

[105] Sheldon Berman, "EducatingforSocialResponsibility", *University of Nebraska at Omaha* 11 (1990), 76.

[106] Dökmen, *Yarına Kim Kalacak? Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak*, 180.

[107] Ömer Torlak - Muhammet Ali Tiltay, *Pazarlama Ahlâkı: Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları Ve Tüketici Davranışlarının Analizi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2017), 21-22.

[108] Peter C. Scales vd., "The Effects of Service-Learning on Middle School Students' Social Responsibility and Academic Success", *SAGE Publications* 20/3 (2000), 335-337.

etken olarak kabul edilir. Bu duygular ve tutumlar, bireylerin daha adil, sürdürülebilir ve destekleyici toplumlar oluşturmak için harekete geçmelerini teşvik eder.

Sosyal sorumluluk, özellikle vatandaşlık ve sivil eğitim çalışmalarında vurgulanan bir kavramdır. Bu bağlamda, sosyal sorumluluk, gençlerin sosyal ve siyasi toplum içinde kendi sosyal becerilerini ve yetkinliklerini kullanarak sorumlu davranışlar sergileyebilmesini amaçlar. Bu yaklaşım, bireyin kendi bağımsızlığını sürdürürken aynı zamanda çevresiyle olan bağlantısını koruyabilmesini, diğerlerine ve farklılıklara saygı duyabilmesini ve sosyal yapı içinde kendisinden istenen rolleri yerine getirebilmesini hedefler. Bu şekilde sosyal sorumluluk, gençlerin topluma olumlu katkılarda bulunmalarını teşvik eder ve toplumlarına daha iyi bir şekilde hizmet etmelerini sağlar.[109]

Saygı ve sorumluluk, genellikle birbiriyle iç içe düşünülen ve ilişkilendirilen kavramlardır. Genel anlamda, bu kavramlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kişinin kendi ve diğerlerinin haklarına saygı gösterme ve bu haklara uygun sorumluluklar üstlenme çabalarını içerir. Bu bağlamda, bireysel haklar, insan hakları, başkalarına saygı duyma, başkalarının hayatını kolaylaştırma, başkalarına yardımcı olma, hoşgörülü olma, kendi yaşamının kontrolünü sağlama gibi konular ele alınır. Bireyin kendi hakları ve başkalarının hakları arasında denge sağlaması, bu haklara saygı gösterirken aynı zamanda bu haklarla uyumlu sorumluluklar alması önemlidir. Bireyler, bu değerleri içselleştirerek toplumlarında daha adil, hoşgörülü ve sorumlu bireyler olmayı hedeflerler. Bu şekilde, kişisel ve toplumsal ilişkilerde daha sağlam temeller oluşturarak toplumun refahı için olumlu bir etki yaratabilirler.[110]

Toplumlarına olumlu katkıda bulunmayı amaç edinen bireylerin, başkalarına yardım ederken kişisel kazanç veya çıkar gözetmeksizin gönüllü olarak harekete geçmesi beklenir.[111] Gönüllülük, köklü bir geleneğe dayanan ve karşılıklı alışverişe ve paylaşıma dayanan yaygın bir uygulamadır, her toplumun doğal bir parçasını oluşturur. Evrensel

---

[109] Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 21-22.

[110] N. Hadden Douglass, *Saygı Ve Sorumluluk Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*, çev. Özgür Yurttutan - Yener Özen (Ankara: Nobel Yayın, 2001), 141-153.

[111] Kürşad Yılmaz, "Eğitim Fakültelerinin Sosyal Sorumluluğu Ve Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi: Nitel Bir Araştırma" 4/2 (2011), 88.

bir olgu olarak, gönüllülük biçim ve uygulama açısından toplumlar arasında çeşitlilik gösterir. Ancak, sosyal sorumluluk bağlamında, gönüllülük toplumun gelişimine olumlu katkıda bulunur. Farklı gönüllülük biçimleri, birçok toplumsal sorunun fark edilmesine ve çözüme kavuşturulmasına olanak tanır. Gönüllülük, bireylerin zamanlarını ve kaynaklarını toplumlarına özverili bir şekilde sunmalarını içerir. Bu bağlamda, gönüllüler çeşitli alanlarda faaliyet göstererek, eğitim, sağlık, çevre, sosyal adalet gibi konularda toplumsal sorumluluklarını yerine getirirler. Gönüllülerin katılımı, toplumların güçlendirilmesine ve dayanışma kültürünün oluşturulmasına hizmet eder. Farklı toplumlarda gönüllülük biçimleri değişebilir, ancak bu çeşitlilik, çeşitli sorunların fark edilmesini ve çözüm yollarının geliştirilmesini sağlar. Gönüllülük, toplumun ihtiyaçlarını anlama ve bu ihtiyaçlara duyarlı bir şekilde yanıt verme mekanizmalarını güçlendirir. Bu nedenle, gönüllülük, sosyal sorumluluk bağlamında toplumların sürdürülebilir kalkınmasına önemli bir katkı sağlar.[112] Bu bağlamda, bireyin sadece kendi çıkarlarını değil, diğer insanları da düşünmesi, psiko-sosyal açıdan olumlu etkiler yaratabilir. Bireyin sadece kendi duyguları, istekleri ve ihtiyaçları yerine, diğer insanların duygularını, isteklerini ve ihtiyaçlarını anlamaya yönelmesi, empati ve anlayış geliştirmesine yardımcı olabilir. Bu, bireyin bencillikten çıkıp diğerkâmlık yönünde ilerlemesi anlamına gelir ve toplumun sağlıklı işlemesi açısından büyük önem taşır.[113]

Diğerkâmlık kavramı, sosyal sorumluluk bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Psiko-sosyal gelişimde diğerkâmlık, bireyin sadece kendi çıkarlarını değil, etrafındaki diğer bireylerin ihtiyaçlarını ve refahını da göz önünde bulundurarak hareket etmesini içerir. Diğerkâmlık, bireyin kendi çıkarlarını gözetmeden, ihtiyacı olan diğer kişilere bilinçli ve istekli bir şekilde yardımda bulunma, paylaşma ve tasarruf etme gibi duyguları, düşünceleri ve davranışları içeren bir kavram olarak ifade edilebilir. Bu kavram özellikle yardımlaşma ve cömertlik gibi olumlu sosyal davranışları içerir. Diğerkâmlık, içsel bir motivasyonla hareket edilen ve bu davranışlar karşısında maddi veya somut bir ödül beklentisinin olmadığı bir davranış biçimini temsil eder. Bu nitelikler, özgeci

[112] Tamer Kılıç, *Etik Ve sosyal Sorumluluk: İlgili Kavramlar ve Arasındaki İlişkiler* (Ankara: Gazi Kitabevi, ts.), 136-137.
[113] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 32.

davranışın temel özelliklerinden biridir ve bu davranışın insanların içsel değerlerine ve vicdanlarına dayalı bir şekilde gerçekleştiğini vurgular.[114]

Sosyal sorumluluk kavramı hem hukuksal (legal) hem de ahlaki (etik) boyutlarda ele alınır.

Toplumun düzenini sağlamak ve bireylerin haklarını, sorumluluklarını belirlemek için hukuk önemli bir araçtır. Hukuk, farklı alanlarda düzenlemeler ve yasalar aracılığıyla toplumun her sektöründe etkinlik gösterir. Örneğin, iş dünyasında iş hukuku çalışanların ve işverenlerin hak ve sorumluluklarını düzenler. Ceza hukuku suçların tanımını yapar ve bu suçlara karşı yaptırımlar belirler. Medeni hukuk, kişilerin medeni durumlarını, aile ilişkilerini, miras gibi konuları düzenler. Borçlar ve ticaret hukuku ise bu alanlardaki haklar ve yükümlülükleri belirler. İletişim hukuku ise iletişim ve medya gibi alanlarda düzenlemeleri içerir. Bu yasal düzenlemeler, toplumun işleyişini, adaleti, düzeni ve hakkaniyeti sağlamak için önemlidir. Yasalara uymamanın sonucunda ise yaptırımlar gelir ve bu yaptırımlar, toplumun düzenini ve güvenliğini sağlamak, bireyleri yasalara uygun davranmaya teşvik etmek amacıyla uygulanır. Ceza korkusu, yasaların caydırıcı etkisinden kaynaklanır ve toplumun genel ahlaki standartlara uygun davranışları sergilemesini teşvik eder.

Ahlaki değerler, bir toplumun kültürel bağlamında şekillenen, gelenekler, görenekler ve töreler gibi belirlenmiş toplumsal kuralları ifade eder. Ahlak, sosyal yaşamın temelini oluşturan, doğru ve yanlış davranış biçimlerini kültürel süreç içinde aktaran bir kavramdır. Ahlak, bireyin kişisel inançlarından ziyade, toplumun genelinde kabul görmüş ve paylaşılan değer yargılarının bir bütünüdür. Bu nedenle, ahlak sadece bireysel norm ve davranış kurallarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumun kolektif anlayışının bir ürünüdür. Bu bağlamda, ahlak anlayışı topluma karşı sorumlulukları ifade eden bir olgudur. Bireylerin, toplumlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmesini teşvik eder ve bu sorumluluklar, toplumun genel refahı ve uyumu için kritik

[114] Zeynep Sağır, "Özgecilik Ve Dini Tutum: Farklı Meslek Grupları Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (15 Eylül 2020), 293.

öneme sahiptir. Ahlaki değerler, bireylerin sosyal sorumluluklarını anlamalarına ve bu sorumlulukları yerine getirmelerine rehberlik eder.[115]

Sosyal sorumluluk kavramını olumlu anlamda etkileyen bir diğer unsur dinler ve inanç sistemleridir. İnanç sistemleri ve dinler, bireylere topluma faydalı olma ve yarar sağlama konusunda rehberlikte bulunarak etkin bir rol oynar. Bireyler, bu inanç sistemleri ve dinler çerçevesinde maddi yardımlarda bulunarak ya da manevi destek sağlayarak topluma fayda sağlama amacıyla hareket edebilirler. Bu eylemler hem inanç sistemlerini koruma hem de içinde bulundukları toplumda saygın bir konuma gelme çabasıyla uyum içindedir.[116]

İnsanlar, inançlarının doğrultusunda topluma katkıda bulunma arzusu taşırken, bu katkılarını inançlarının öğretilerine uygun bir şekilde yerine getirmeye çalışırlar. Bu süreçte, inanç sistemlerinin toplumsal normlar ve etik değerlerle uyumu büyük önem taşır. Bireyler, inançlarını yaşayarak, toplumlarına fayda sağlama yolunda ilerlerken aynı zamanda bu inançlarına saygı göstermeyi ve diğer insanların inançlarına da hoşgörüyle yaklaşmayı hedeflerler. Bu şekilde, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma duygularını güçlendirerek toplumda daha pozitif bir etki oluşturmaya çalışırlar.

1.3.2.1. Sosyal Sorumluluk Davranışı

Sosyal sorumlulukla ilgili araştırmalar, odaklarını genellikle bireylerin sosyal sorumlulukla ilişkilendirilen özellikleri ve davranışları üzerine yoğunlaştırmıştır. Son yıllarda, sosyal sorumlulukla ilgili çalışmalarda belirgin bir artış gözlemlenmiş ve bu bağlamda sosyal sorumluluğa sahip bireylerin tanımı daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bireylerin toplumda övgüye değer özelliklere sahip olduğu düşünülmekte ve bu düşünce, sosyal sorumluluk kavramının giderek daha fazla ilgi çektiğini yansıtmaktadır. Sosyal sorumluluk sahibi bireylerin toplumsal katkılarının öne çıkmasıyla birlikte, bu bireylerin genellikle içsel standartlara, etik değerlere ve kişisel

---

[115] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 27.

[116] Gülten Gaye BAŞEĞMEZ, *Üstün Yetenekli Lise Öğrencilerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Ve Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutumlarının Sosyal Zeka İle İlişkisi: Beşiktaş Örneği* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22.

sorumluluk anlayışına sahip oldukları gözlemlenmiştir. Araştırmalar, sosyal sorumlulukla ilgili davranışların karşılık beklemeden ortaya çıkabileceğini, yani bu bireylerin başkalarından bir ödül veya karşılık beklemeden yardım etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Sosyal sorumlu bireylerin, diğerlerinden hiçbir çıkar ve fayda beklentisi olmadığında bile yardıma eğilimli oldukları belirlenmiştir. Bu bağlamda, sosyal sorumlulukla ilgili çabalar genellikle bireyin içsel standartlarına, başka bir ifadeyle kişilik özelliklerine dayandırılmaktadır. Bu durum, bireylerin sadece toplumsal beklentilere değil, aynı zamanda kendi içsel değerlerine ve ahlaki prensiplerine bağlı olarak sosyal sorumlulukla ilgili davranışlar sergilediğini vurgular.[117]

Sosyal sorumluluk gösteren birey, gönüllü bir şekilde yardım etmeye isteklidir ve davranışlarının neticelerini kabul etmeye hazırdır. Sorumlu birey, grup lideri olmak zorunda olmayabilir ve ortalamadan daha yüksek bir zekâ seviyesine sahip olmak zorunda da değildir. Ancak, diğerleri tarafından güvenilen, bağlı ve inanılan biri olarak algılanabilir. Sosyal sorumluluk sahibi birey, toplumsal normlara uyma, başkalarına yardım etme ve grup içinde uyumlu bir rol oynama konusunda kişisel sorumluluk hissi taşır. Bu davranış biçimi, genellikle bireyin içsel değerleri ve etik prensipleri tarafından yönlendirilen, karşılık beklemeden gönüllü bir şekilde gerçekleşebilen bir durumu ifade eder.[118]

Başkalarını düşünme ve önemseme unsurları olmadan sosyal sorumluluktan bahsedilemez.[119] Sosyal sorumlu bireylerin yardım etmeyi amaçlayan davranışlarında, maddi kazançların ötesinde manevi tatmin daha önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, sosyal sorumluluğun sadece maddi kazançları değil, aynı zamanda insanlar arasındaki bağları güçlendiren, toplumsal refahı artıran ve genel olarak insanlığa katkı sağlama amacını taşıdığını gösterir. Sosyal sorumluluk sahibi bireyler, yardım etmenin getirdiği manevi hazzın, maddi kazançlardan daha doyurucu olduğuna inanmaktadır. Bu düşünce, bireylerin topluma katkıda bulunma isteğinin sadece ekonomik kazançlarla

---

[117] Leonard Berkowitz - Kenneth G. Lutterman, "The Traditional Socially Responsible Personality", *Public Opinion Quarterly* 32/2 (1968), 169-172.

[118] Başak Ercan, *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sosyal Sorumluluk Anlayış Ve Uygulamaları Antalya Örneği* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 12.

[119] Chris Preston, "Advertising to Children and Social Responsibility", *Young Consumers* 6/4 (01 Ocak 2005), 61.

değil, aynı zamanda insanların ihtiyaçlarını anlama, empati kurma ve paylaşma arzusuyla da şekillendiğini gösterir.

Sosyal sorumlu davranış, bireylerin kişisel sorumluluk alarak gerçekleştirdikleri bir faaliyettir. Bu davranış biçimi, zaman zaman gönüllülük esasına dayanmanın ötesinde zorunluluk gereksinimleriyle de ilişkilendirilebilir. Bu durumda, birey, davranışını daha rahat bir şekilde yerine getirebilir, çünkü davranışın temel kaynağı dışsal etkilerdir. Bu bağlamda, birey, gerçekleştirdiği sosyal sorumlu davranışın sonuçlarından bizzat sorumludur. Sosyal sorumlu davranış kavramı, işletmelerin veya bireylerin, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında faydalı eylemlere destek vererek, çevreye zarar verebilecek durumların ortadan kaldırılmasını sağlamalarını içeren bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bu, sadece gönüllü katılıma dayanmaktan ziyade, toplumun genel refahına yönelik pozitif etkileri teşvik etme ve sürdürme amacını taşır. Sosyal sorumluluk alışkanlığı, bireylerin ve kurumların sadece yasal yükümlülükleri yerine getirmelerini değil, aynı zamanda toplumlarına katkı sağlama amacını gütmelerini içerir. Bu bağlamda, sosyal sorumluluğun zorunluluk temelli bir perspektifle de değerlendirilebileceği anlaşılabilir.[120]

1.3.2.2. Sosyal Sorumluluk Algısı

Sosyal sorumluluk algısı terimi, bireylerin veya kurumların çevreleriyle ve toplumlarıyla ilişkilerini değerlendiren, etik ve sosyal konularda duyarlılık seviyelerini ifade eden bir kavramdır. Sosyal sorumluluk algısı, bir kişinin veya kurumun, faaliyetlerinin ve kararlarının toplumsal ve çevresel etkilerini anlama, değerlendirme ve bu bağlamda sorumluluk alabilme yeteneğini kapsar. Bu bağlamda, bireylerin etkileşim içinde oldukları kişilere ve çevrelerine karşı taşıdıkları yükümlülükleri temsil eden bir olgudur. Bu durum, sorumluluk algısını, insan yaşamının her evresinde ve her alanında yaygın olarak karşılaşılan evrensel bir olgu olarak öne çıkarmaktadır.[121]

---

[120] Salih Servan Etiz, *Öğretmenlerin Kültürel Sermaye Yeterlilikleri İle Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik Becerilerinin İncelenmesi* (Siirt: Siirt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 32.

[121] Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri*, 12.

Sosyal sorumluluk algısı, bir kişinin veya kurumun sadece kendi çıkarlarına odaklanmaktan ziyade, toplumun genel refahına ve çevrenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunma amacını yansıtan bir bilinç düzeyini ifade eder. Bu algı, genellikle bireylerin ve kurumların etik değerlere ve toplumsal sorumluluk anlayışına sahip olup olmamalarına bağlı olarak şekillenir. Bireylerin yaşamları boyunca karşılaştıkları çeşitli durumlar ve etkileşimler üzerinde derinlemesine bir etkiye sahiptir. Bu algı, bireylerin diğerleriyle olan ilişkilerini, toplumsal normlara uygunluklarını ve genel olarak toplumlarına katkı sağlama çabalarını şekillendirir. Aynı zamanda, bireyin sosyal çevresi, kültürel bağlamı ve kişisel deneyimleri de sorumluluk anlayışını etkiler. Bu etkenler, bireyin aile, iş, eğitim gibi farklı yaşam alanlarında sorumluluklarını nasıl algıladığını belirler.

1.3.2.3. Sosyal Sorumluluğun Kaynağı

Gerçekçi ve kapsamlı bir sorumluluk algısı oluşturabilmek için, kavramın temellerini anlamak amacıyla farklı görüşler ve tanımlar üzerinden ilerlemek ve kavramın kaynağını araştırmak gerekir. Sosyal sorumluluk kavramının anlamını derinleştirmek ve geniş bir perspektif kazanmak için, farklı disiplinlerin sunduğu tanımların entegrasyonu önemlidir. Bu disiplinler arası bakış açısı, sosyoloji, etik, hukuk, psikoloji ve diğer ilgili alanlardan gelen çeşitli perspektifleri bir araya getirir. Bu çeşitlilik, sorumluluğun karmaşık ve çok boyutlu bir fenomen olduğunu anlamamıza yardımcı olabilir.

Sosyal sorumluluk, bireylerin ve kurumların toplumsal beklentilere yanıt verme yeteneğiyle sıkı bir bağ içindedir. Bu nedenle, toplumsal ve kültürel bağlamın analizi, sorumluluk kavramının nasıl şekillendiğini ve bu bağlamda nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Sosyal sorumluluk duygusunun oluşumunda bireyin toplumsal etkileşimin önemli bir rol oynadığı kabul edilir. Sorumluluk, bireyin kendi inançları, davranışları ve düşünce yapısı ile içinde bulunduğu topluluğun norm ve değerleri arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Sosyal sorumluluğun kaynakları arasında toplumun ihtiyaçları ve talepleri de bulunur. Bireyler ve kurumlar, toplumsal beklentilere yanıt vermek ve toplumun refahına katkıda bulunmak adına sorumluluklarını yerine getirirler.

Sorumluluk kavramı, tamamen sosyal bir nitelik taşır ve özellikle ahlaki bir varlık için anlam ifade eder. Ahlaki varlık kavramı da doğrudan sosyal bir varlık olma durumuyla

ilişkilidir, zira ahlaki normlar ve değerler genellikle sosyal çevreler içinde şekillenir ve bireyin toplum içindeki rolünü düzenler.[122]Ahlak, insanlar arasındaki olumlu ilişkilerin kurulmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunan bir sistem olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, ahlak tek taraflı veya bireysel bir olgu değildir; aksine, karşılıklı ilişkilerin temelini oluşturan bir sistemdir. Bu tür etkileşimlerde, hak sahibi bireylerin bulunduğu bir çerçeve ortaya çıkar. Ahlaklı davranışlar, insanların birbirlerinin haklarını ihlal etmemesi ve karşılıklı saygı temelinde hareket etmesi anlamına gelir.[123] Bu bağlamda, sorumluluk ve ahlaki varlık arasındaki ilişki, sosyal bir çerçevede önemli bir yer tutar. Cemiyetin varlığı, ahlaki değerlerin oluşmasını ve bireyin sorumluluklarını belirlemede etkili bir faktör olarak kabul edilir, çünkü ahlaki normlar genellikle toplum içindeki etkileşimler ve paylaşılan değerler tarafından şekillendirilir. Dolayısıyla, sorumluluk ve ahlaki varlık, sosyal bir bağlam içinde birbirini etkileyen ve şekillendiren önemli kavramlardır.

Hak ve sorumluluk, birbirine sıkı bir şekilde bağlı kavramlardır ve bu iki kavram arasındaki yakın ilişki, insan haklarının olmadığı bir bağlamda sorumluluktan, sorumluluğun olmadığı bir ortamda ise insan haklarından bahsetmenin zorluğunu ortaya koyar. Dolayısıyla, haklar ve sorumluluklar arasındaki bu karşılıklı bağ, toplumsal yapıların sağlıklı işleyişi için esastır. Bir yerde haklar tanınmaz veya korunmazsa, bireylerin sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi güçleşir ve toplumsal düzen zedelenir. Aynı şekilde, sosyal sorumluluklar yerine getirilmezse, haklar güvence altına alınamaz ve bireyler arasında adil bir denge kurulamaz.

Bireylerin, sadece topluma ve kendilerine karşı değil, aynı zamanda bulundukları devlete karşı da belirli sorumlulukları vardır. Yasal sorumluluklarını yerine getirme, bireylerin sadece hukuki normlara uymakla kalmayıp aynı zamanda devlete karşı sorumluluklarını da yerine getirdiği şeklinde ifade edilebilir.[124] Bu çerçevede, bireylerin devlete ve topluma karşı sorumlulukları, yasal düzenlemelere uyum gösterme, vergi yükümlülüklerini yerine getirme, kamu düzenini koruma ve sosyal dayanışma ilkelerine

---

[122] Güngör, *Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlak,* 134.

[123] Zeynep Beyza Bulut, *Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 42.

[124] Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri,* 32.

katkıda bulunma gibi unsurları içerir. Yasal sorumluluklarına riayet etmek, bireylerin devlete olan yükümlülüklerini anlaması ve yerine getirmesi anlamına gelir. Bu durum, toplumsal düzenin sürdürülebilirliği ve devletin işleyişine katkı sağlama amacını taşır.

Bilinç, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak, bireyin kendi varlığının farkında olma yeteneğini ifade eder.[125] Sosyal bilinç ise, bireyin toplumsal bir varlık olduğunun ve toplum içinde belirli bir rolünün bulunduğunun farkında olma durumunu ifade eder.[126] Bu bağlamda bilinç, bireyin çevresine ve diğer insanlara karşı duyarlılık geliştirmesini, toplumsal etkileşimlerde bilinçli bir şekilde yer almasını ve sorumluluklarını anlama becerisini içerir. Bireyin kendi düşünsel süreçlerini yönetme, kararlarını bilinçli bir şekilde alma ve toplum içinde etik değerlere uygun davranma yeteneği, bilincin temel özelliklerindendir.

Sorumluluk, akıl alanını da aşıp inanç alanına da kaymaktadır.[127] Bireyin, kendisinden beklenen sosyal sorumlulukları yerine getirmesi, sadece bu sorumlulukları bilmesiyle değil, aynı zamanda bu sorumlulukları yerine getirmenin önemine inanmasıyla sağlanır. Birey, sadece bilgi sahibi olmakla kalmayıp aynı zamanda bu sorumlulukları yerine getirmenin gerekliliğine duyduğu inançla hareket eder.

Sorumluluk, irade özgürlüğünü önceden var saymayı gerektirir, zira bireyin belirli bir ölçüde özgür olmaması durumunda, sorumluluk kavramından söz etmek mümkün değildir.[128] Seçme ve yapma özgürlüğü, sorumluluğun oluşumunda etkili bir faktördür. Bu durum, bireyin çeşitli seçeneklere sahip olması ve bu seçenekler arasında kendi iradesi doğrultusunda tercih yapabilmesi anlamına gelir.[129]

Kişisel anlamda özgür olabilme, bireyin davranışlarının sonuçlarından sorumlu olmanın temel koşuludur. Çünkü bir insanın seçimlerinde özgür olduğu kabul edildiğinde, bu özgürlüğü anlamlı kılacak olan unsurlardan biri de sorumluluk kavramıdır. Özgür

---

[125] Selçuk Budak (ed.), *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), 127.
[126] Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 661.
[127] Necmettin Tozlu, "Ekonomik Gelişme, Sorumluluk Ve Eğitim", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (1991), 70.
[128] Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 58.
[129] Veysel Sönmez, *Sevgi Eğitimi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), 39.

iradenin etkisiz hale getirildiği durumlarda gerçekleştirilen söz ve eylemlerden dolayı bireyin sorumlu tutulması anlam taşımaz.[130]

Sosyal sorumluluk kavramının kaynaklarından biri olan vicdan, bireyin iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğine rehberlik eden ruhsal bir güçtür. Bu duygu, genellikle 2-3 yaşlarından itibaren gelişmeye ve şekillenmeye başlar. Bireyin vicdanı, kötü bir davranış sergilediğinde veya bir görevi yerine getirmediğinde ortaya çıkan acı ve pişmanlık duygularıyla bireyin kendisini cezalandırma eğilimindedir. Bu olumsuz duygu durumuna, genellikle suçluluk duygusu adı verilir. Öte yandan, bireyin iyi ve doğru eylemler gerçekleştirdiğinde veya sorumluluklarını yerine getirdiğinde, vicdan içerisinde huzur ve rahatlık duyguları oluşturur. Bu olumlu duygu durumuna da genellikle vicdan huzuru adı verilir. Vicdanın sağlıklı bir şekilde çalışması, bireyin içsel rehberliği sağlamak ve doğru ile yanlışı ayırt etmesine yardımcı olmak bakımından sorumluluk duygusunun temel kaynağını oluşturur.[131]

Bireylerin ilk karşılaştıkları sosyal, psikolojik ve fiziksel ortam ailedir. Sorumluluk bilincinin gelişimine katkıda bulunmak açısından, bu süreçteki ilk sorumluluk aileye düşmektedir. Sorumluluk duygusunun gelişimi, bireyin aile içinde maruz kaldığı tutumlar ve öğretilerle şekillenir. Bu nedenle, sorumluluk duygusunun ortaya çıkması ve gelişmesi aşamasında aile, temel bir etkileşim ve öğrenme ortamı olarak öne çıkar.

Yeni doğan bir bebek, başlangıçta bakımını üstlenen kişiye ve çevresindeki dış koşullara tamamen bağımlı bir durumda bulunmaktadır. Zaman içinde, bebek, davranışsal, duyusal ve düşünsel bağımsızlığını adım adım geliştirerek bu tam bağımlılık durumundan kurtulur. Gelişim süreci, bireyin bağımsızlık noktasına ulaştığında, davranışlarında sıklıkla kendisini merkeze alan bir ben merkezcilik durumunu beraberinde getirir. Daha sonra gelişim süreci devam eder ve birey, insanlar

[130] Temel Yeşilyurt, "Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2005), 41.
[131] Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 61.

dahil olmak üzere, tüm doğanın birbirini etkileyip birbirine bağımlı olduğunu anlamaya başlar.[132]

Sorumlulukları öğretme konusundaki beklentiler, her anne-babanın bireysel değerleri ve yaklaşımları doğrultusunda farklılık gösterir. Aynı şekilde, her çocuğun da bireysel yetenekleri, yaş ve gelişim seviyesi göz önüne alındığında, aynı sorumluluğu alabilme kapasitesi farklılık gösterir. Koruyucu anne-baba yaklaşımı, çocuğun bağımsızlık ve sorumluluk duygularını olumsuz etkileyebilir. Anne babalar genellikle iyi niyetle çocukları için her şeyi yapmaları gerektiğini düşünürler ve bu nedenle çocuklarının davranışlarından kendilerini sorumlu tutarlar. Koruyucu anne baba yaklaşımının potansiyel olumsuz etkileri arasında çocuğun bağımsızlık duygusunun zayıflaması, riskleri değerlendirme becerilerinin azalması ve sorumluluk hissiyatının gelişimine engel olma gibi faktörler bulunmaktadır. Destekleyici anne-baba yaklaşımında, çocuğa sınırlar içinde kararlar alma ve bu kararların sorumluluğunu taşıma fırsatı tanınır. Bu yaklaşım, çocuğun sorumluluk almasını içeren bir yöntem benimser ve çocuğa sorumluluk konusunda cesaretlendirici, destekleyici bir ortam sunar. Destekleyici anne-baba yaklaşımı, çocuğun bireysel gelişimine saygı gösterirken aynı zamanda onları sosyal sorumluluklarını anlamaya ve yerine getirmeye teşvik eder.[133]

Sosyal sorumluluk, Sosyal sorumluluk, öğrenilebilir bilgi, duygu ve becerilerin bütününü temsil eder ve anlık bir oluşum sürecinden ziyade zaman içinde gelişen bir kavramdır. Birey, cinsiyetine, yaşına ve anlayışına uygun kararlar alarak karşılaştığı problemleri çözer ve bu kararları günlük yaşamında uygulayarak çeşitli tecrübeler edinir.

Okul çağına geçişle birlikte sosyal sorumluluk bilinci, eğitim-öğretim ortamına taşınır ve bu süreçle birlikte geniş bir çevreye, yani anne-baba, öğretmenler ve arkadaşlardan oluşan bir üçlü etkileşime maruz kalır. Okul, yapılandırılmış bir eğitim ortamı olarak, sorumluluk bilincinin gelişiminde kritik bir rol oynar. İnsanlar, özel olarak hazırlanmış ortamlarda, eğitimli ve profesyonel öğretmenler tarafından eğitilmektedirler.[134]Okul,

---

[132] Doğan Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver: Özgün Yaşam Üzerine Yakup Bey İle Söyleşiler* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009), 154.
[133] Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 62-64.
[134] Binnur Yeşilyaprak, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 43-44.

öğrencilere sadece bilgi kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal becerilerin, etik değerlerin ve sorumluluk duygusunun gelişimine de katkıda bulunan bir ortam sağlar.

1.3.2.4. Sosyal Sorumluluğun Felsefi Temelleri

İnsan, doğasından kaynaklanan bir eğilimle iyiliğe, güzelliklere ve doğruluğa yönelir. Sosyal sorumluluğun temelinde ahlaki değerler bulunmaktadır. Aynı zamanda, çevresindeki sosyal sorunlara, kötü durumlara ve aksaklıklara duyarsız kalamaz. Bu durumun temelinde, insanın içselleştirdiği bir ahlak algısı yatar. Her toplumda, diğer insanların ve çevresel faktörlerin iyiliği için çaba gösteren bireyler genellikle toplumları tarafından "ahlaklı" olarak tanımlanır. Bu, bireylerin sadece kendi çıkarlarına odaklanmayıp, genel olarak toplumun refahını ve adaletini ön planda tutmalarından kaynaklanır. Bu ahlaki değerler, insanların sosyal sorumluluklarına duyarlı olmalarını teşvik eder ve toplumsal uyumun güçlenmesine katkıda bulunur.

Antik Yunan'da filozoflar, en ahlaklı olanın erdem olduğunu savunmuşlardır. Bu görüş, "erdem etiği" olarak adlandırılmıştır ve odak noktasında insanın maddi varlığı olan bedenini bulunmaz, aksine manevi varlığı olan ruhu bulunur. Erdem etiğinde, iyi olmanın ne olduğuyla ilgili çeşitli müzakereler yapılmıştır. Bu bağlamda, iyi olmanın yolu erdem sahibi olmaktan geçer. Sokrates'e göre, insanın iyiye ulaşması ancak bazı erdemlere sahip olması ile mümkündür; bu erdemler arasında, adalet, ölçülülük, bilgelik, cesaret ve dindarlık bulunmaktadır. Erdem sahibi olmak, insanın mutlu olmasını sağlar. Erdem etiğindeki mutluluk, sadece bireysel mutluluğu değil, özellikle Sokrates'in öğrencisi olan Platon için toplumsal mutluluğun da önemli olduğunu ifade eder. Erdem etiğine göre, erdemli bir birey aynı zamanda toplumsal mutluluğa katkı sağlayan sorumlu bir vatandaştır. Erdemli vatandaş toplum için iyi olana ulaşmaya çalışmalıdır. Dolayısıyla sosyal sorumluluk, erdemli bir vatandaşın gerekliliklerinden biri olmalıdır.[135]

Sorumluluk, bilinçli bir şekilde hareket eden ve eylemlerinin sonuçlarını değerlendirme kabiliyetine sahip olan bireye atfedilen bir kavramdır. Bu klasik sorumluluk anlayışının

[135] Önder Eryılmaz, *Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulanan Çocuktan Çocuğa Öğretim Yaklaşımının Öğrencilerin Sosyal Sorumluluk Düzeyine Etkisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 13.

kökenleri, Aristoteles'in ahlaki düşüncesinde bulunmaktadır. Aristoteles, insanın eylemlerini değerlendirmek için akıl ve düşünce kapasitesine vurgu yaparak sorumluluk kavramını ilk çözümlemiş olan düşünürlerden biridir.[136] Aristoteles'in ahlaki sorumluluk anlayışı, erdem öğretisine dayanmaktadır. Erdem, kendi kendini geliştirme sürecinde anlama ve uygulamayı içeren bir karakter oluşumu olarak değerlendirilmelidir. Bu, pratik kavrayışı ve bilgelik (phronesis) geliştirme çabasını içerir. Bu bağlamda, mutlu ve iyi bir yaşam sürmek için ahlaki eylemler sergileyen bir bireyin ya da belirli bir öznenin, duruma veya bağlama yönelik tutumu ve anlayışı büyük öneme sahiptir. Aristoteles'e göre sorumluluk, kişinin erdemli davranışlar sergileyerek geliştirdiği tutum ve pratik anlayışa bağlı olarak yapmış olduğu tercihlerin ve gerçekleştirdiği eylemlerin sonuçlarını üstlenmesidir.[137]

Aristoteles, bireyin mutluluğunu (eudaimonia) toplumun refahı ile yakından ilişkilendirir ve sosyal sorumluluğu, erdemli bir yaşam sürmenin ayrılmaz bir parçası olarak görür. Aristoteles'e göre, erdemli davranışlar sergilemek hem bireyin kendi mutluluğunu hem de toplumsal iyiliği artırır. Bu bağlamda, sosyal sorumluluk, adalet, cesaret ve ölçülülük gibi erdemleri hedef alarak bu erdemlerin pratikte uygulanmasını gerektirir.

Kant'ın sorumluluk anlayışı, ödev ahlakı perspektifinden yasa ve yükümlülük ilişkisi bağlamında değerlendirilmelidir. Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nde amacının "ahlaksal dünya bilgeliği" edinmek ve herhangi bir deneysel veya antropolojik etkiden arınmış saf bir ahlak felsefesi kurmak istediğini belirtir. Kant, sorumluluk kavramının nedenini, saf pratik akıl ve koşulunu ise saf pratik akıldan türeyen özgürlük kavramını vurgulayarak açıklar. Kant'a göre, bir yasanın ahlaki olarak değerlendirilebilmesi veya sorumluluk sebebi olabilmesi için, o yasanın mutlak bir zorunluluğu ifade etmesi gerekir. Kant, bu bağlamda sorumluluğun kaynağını, dünya koşullarından ve insanın doğal yapısından ziyade "a priori" olarak saf aklın kavramlarında aranması gerektiğini belirtir.[138] Kant'ın bakış açısına göre, sorumluluk

[136] Seyit Coşkun, "Aristoteles Ve Kant'ta Sorumluluk", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2019), 88.
[137] Coşkun, "Aristoteles Ve Kant'ta Sorumluluk", 88-90.
[138] Coşkun, "Aristoteles Ve Kant'ta Sorumluluk", 93-94.

kavramı insanın doğasından veya dışsal koşullardan ziyade, ahlaki eylemlerin temelinde yatan evrensel ahlaki prensiplerin belirlenmesinde rol oynayan saf pratik akıl ile ilişkilidir. Bu, ahlaki değerlendirmelerin, evrensel ilkelere uygun olarak, bireyin özgür iradesi tarafından belirlendiği temel bir çerçeve oluşturur. Kant, ahlaki eylemlerin evrensel bir yasaya uygun olması gerektiğini savunarak bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını gözetmekle kalmayıp toplumun genel iyiliği için de sorumluluk üstlenmeleri gerektiğini belirtir.

19. yüzyılın önemli ahlak felsefecilerinden Bradley'e göre ise sorumluluk, belirli kriterlere dayalı olarak değerlendirilmelidir. İlk olarak, bireyin bütünlüklü ve sağlıklı bir kimliğe sahip olması gerekmektedir. İkinci olarak, gerçekten yapılan eylemin kişiye ait olması önemlidir. Üçüncü olarak, kişinin yaptığı davranışın ahlaki açıdan doğru veya yanlış olduğunu bilmesi gerekmektedir.[139] Bu anlayış, bireylerin davranışlarının farkında olmalarını ve bu davranışların çevreleri üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmalarını gerektirir. Kişilerin, kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmeleri, dürüstlükle hareket etmeleri ve adalet ilkelerine bağlı kalmaları sosyal sorumluluk anlayışının temel unsurlarını oluşturur.

Jean-Paul Sartre'ın sorumluluk üzerine düşünceleri, özgürlük ve seçim temellerine dayanmaktadır. Sartre, bireyin sorumluluğunu özgürlük ve seçim yeteneği üzerinden değerlendirir.[140]Jean-Paul Sartre, varoluşçuluk felsefesi bağlamında sosyal sorumluluk konusunu ele almıştır. Sartre'ın sosyal sorumluluk hakkındaki görüşleri, bireylerin kendi özgürlüklerini ve seçimlerini kabul etmeleri, bu özgürlüğün getirdiği sorumlulukları üstlenmeleri ve bu sorumlulukları evrensel bir etik perspektifinde değerlendirmeleri gerektiğini vurgular. Sartre'a göre, bireyler başkalarının özgürlüklerine saygı göstermeli ve eylemlerinin insanlık üzerindeki etkilerini dikkate almalıdır.

Varoluşçuluk perspektifinde, varoluşun özden önce gelmesi durumunda ortaya çıkan sonuç, "insan ne ise ondan sorumludur" ilkesini içerir. Bu bağlamda, varoluşçuluğun ana hedefi, bireyi kendi varlığına sahip çıkararak tüm sorumluluğu kendi üzerine

---

[139] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 19.

[140] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 19-20.

almasını teşvik etmektir. "İnsan kendinden sorumludur" ifadesi kullanıldığında, bunun bireyin özel kişiliğinden sorumlu olduğu anlamına gelmediği, aksine tüm insanlar için sorumluluk taşıdığı anlaşılır.[141]

Varoluşçu felsefi yaklaşımın temel kavramlarından biri olan sorumluluk, bireyin kendi kararlarını vermesi ve bu kararlara sahip çıkması olarak tanımlanır. Aynı zamanda, varoluşçu düşünceye göre, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesi açısından da önemli bir rol oynar. Varoluşçu psikoterapi kuramında, sorumluluk sahibi olan birey, kendi hayatına yönlendirici bir rol üstlenir ve bu durum, psikolojik sağlığına olumlu katkıda bulunabilir. Sorumluluk üstlenen bir birey, kendi hayatı üzerinde bilinçli kararlar alabilen ve bu kararlar doğrultusunda eylemler gerçekleştirebilen etkin bir konumda bulunur. Bu durum, bireyin psikolojik yönden sağlıklı olmasına katkıda bulunur. Sorumluluk, bireyin kendi yaşamına anlam katma sürecinde önemli bir rol oynar. Varoluşçu düşünceye göre, insan ontolojik olarak değerli bir varlıktır ve bu değer, bireyin sorumluluklarını üstlenmesi, kendi kararlarını alması ve hayatına anlam katmasıyla ortaya çıkar. Sorumluluk sahibi olan birey, hayatındaki zorluklarla başa çıkabilen, kendi değerlerine sadık kalan ve kendini gerçekleştirmiş bir birey olarak konumlanır. Ancak, sorumlulukları üstlenmeme durumu ise varoluşçu bakış açısına göre psikolojik rahatsızlıklara yol açabilir. Sorumlulukları üstlenmeyen veya kaçınan birey, kendi potansiyelinden uzaklaşabilir ve hayatındaki anlamı kaybedebilir. Bu nedenle, varoluşçu felsefi yaklaşıma göre, sorumluluk sahibi olan bireylerin kendilerini gerçekleştirmesi ve psikolojik sağlıklarını sürdürebilmesi için önemlidir.[142] Bu felsefi bakış açısına göre, bireyin varoluşu kendine özgüdür ve bu varoluş, sorumlulukları da beraberinde getirir. Birey, kendi seçimleri, eylemleri ve değerleri üzerinden varlığına anlam katar ve bu bağlamda sorumluluklarını üstlenir. Varoluşçuluk, bireyin özgürlüğünü ve sorumluluğunu vurgulayarak, insanın tüm insanlıktan sorumlu olduğu bir perspektifi ortaya koyar. Bu, bireyin kendi varlığına anlam kazandırma sürecinde, sosyal sorumluluklarını da içermektedir.

---

[141] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 20-21.

[142] Erol Göka, *Psikoloji Varoluş Maneviyat* (İstanbul: Kapı, 2021), 50-53.

Logoterapi kuramına göre, sorumluluk ile anlam arayışı arasında işlevsel açıdan sağlam bir ilişki bulunmaktadır. Anlam arayışının temel unsuru olan sorumluluk, bireyin amacına ya da elde etmek istediği anlama ulaşmasında en önemli destekçi olarak ön plana çıkmaktadır. Logoterapi perspektifinde, sorumluluk kavramının kaynağı "toplum, din veya farklı bir kaynak" olarak belirtilir, ancak bu kaynağın duruma veya çevreye göre değişebileceği belirtilir. Logoterapi, sorumluluğun kaynağına odaklanmak yerine, bu kavramın işlevi ve amacına vurgu yapar. Yani, logoterapi açısından sorumluluk, bireyin anlam arayışına yönelik önemli bir araç ve etken olarak değerlendirilir. Logoterapinin temel prensiplerinden biri, bireyin yaşamına anlam katan değerleri ve sorumluluklarını bulmasını teşvik etmektir. Sorumluluk, bireyin yaşamına anlam katan eylemleri gerçekleştirmesine ve bu sayede anlam arayışını tatmin etmesine hizmet eder. Bireyin yaşamına anlam katan sorumluluklar, kişisel ve toplumsal bağlamda değişkenlik gösterebilir. Logoterapi kuramında, özgürlük ve sorumluluk kavramları arasında güçlü bir bağ vardır. Bu kurama göre, birey ancak özgür olduğunda gerçek anlamda sorumluluğa sahip olabilir. Özgürlük ve sorumluluk, birbirini tamamlayan ve anlam kazanma sürecinde birbirinden ayrılamayan iki önemli kavramdır. Logoterapi kuramına göre, özgürlük kavramı bireye, kendi yaşamını şekillendirme ve seçimler yapma kapasitesini tanımlar. Ancak, bireyin bu özgürlüğü etkili bir şekilde kullanabilmesi için sorumluluk bilincine sahip olması gerekir. Yani, özgürlük, logoterapi açısından, bireyin kendi yaşamının yönlendiricisi olabilmesi için bir araçtır.[143]

Bu görüşlere ek olarak, etikle ilgili bireyi merkeze alan perspektiflerin var olduğu görülmektedir. Bu perspektiflerden biri, yararcılığın önemli temsilcilerinden olan John Stuart Mill'e göre bireyler, yaşamları boyunca kendilerini çeşitli ilgi kaynakları içinde bulurlar ve hayatlarını daha anlamlı kılmak için çeşitli çabalar sarf ederler. Bu çaba, bireyin bulunduğu yaşam alanındaki her bir birey için geçerlidir. İnsan, zaman zaman kendine yönelik ve bencil ilgi ve endişelere odaklanabilir, ancak toplumsal bir varlık olarak, başkalarıyla birlikte yaşama zorunluluğu vardır. Bu durum, bireyi zaman zaman kendi mutluluğunu düşünmekle beraber, sağduyu ve tedbir duygusuyla diğer insanları

[143] Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din,* 121.

da göz önünde bulundurmaya yönlendirir.[144] Bu bağlamda, insan, toplumsal ilgi ve kaygılara odaklanarak, zaman zaman kendi mutluluğunu bir kenara bırakma ve başkalarını düşünme gerekliliğiyle karşı karşıyadır ve bu durum da sosyal sorumluluk kavramı ile ilgilidir.

Sorumluluk kavramını derinlemesine ele alan düşünürlerden biri olan Nurettin Topçu'ya göre, sorumluluğun temelini oluşturan iki önemli unsur "bilgi" ve "hürriyet" kavramlarıdır. Bilgi bağlamında ele alındığında, sorumluluk, özellikle sonuçları bilinen davranışlarda aranır. Bireyin eylemlerinin sonuçlarını önceden bilmesi, bu eylemlerinden kaynaklanan sorumluluğu doğurur. Dolayısıyla, bilgi, sorumluluğun temel şartlarından biridir. Hürriyet kavramı bağlamında ele alındığında ise, insan sadece özgür iradesiyle gerçekleştirdiği hareketlerden sorumludur. Yani, bireyin davranışlarında özgür olabilmesi, sorumluluk duygusunun ortaya çıkmasını sağlar. İnsanın özgürlüğüne zarar verilmediği sürece, gerçekleştirdiği eylemlerden sorumluluk taşır. Hürriyet, bireyin kendi iradesiyle seçim yapabilme yeteneği olarak değerlendirilir ve bu özgürlük, sorumluluk kavramının temelini oluşturur. Sorumluluk ve ahlak kavramları birbirleriyle etkileşim içerisindedir. Sorumluluk, bireyin eylemlerinin doğurduğu sonuçları kabullenme ve bu sonuçları kendi üzerine alma sürecidir. Bu bakış açısıyla sorumluluk, hem hukuki (dışsal) hem de ahlaki (içsel) boyutlarda ele alınabilir:

a. Dışsal (Hukuki) Sorumluluk: Dışsal sorumluluk, bireyin dış çevresiyle ilişkilendirilen davranışlardan kaynaklanır. Bu tür sorumluluklar, toplum düzeninin bozulduğu durumlar gibi hallerde hukuk kuralları tarafından tanımlanarak uygulanan sorumluluklardır.

b. İçsel (Ahlaki) Sorumluluk: İçsel sorumluluk hem içsel hem de dışsal özgür davranışlarımızda, özellikle yalnızca özgür davranışlarımızda vicdanımızda ortaya çıkan bir sorumluluktur.[145]

Topçu'ya göre hukuki sorumluluk, bireyin toplumsal (dışsal) normlara veya kanunlara karşı taşıdığı yükümlülüğü ifade eder. Hukuki sorumluluk, kanunlar tarafından

---

[144] Bahtinur Möngü, "Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill'in Faydacı Etiği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/1 (09 Kasım 2015), 28.
[145] Nurettin Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 191-193.

düzenlenmiş olan toplumsal düzeni ihlal eden davranışların düzeltilmesini hedefler. Ceza, ileriye dönük sosyal güvenliği korumak amacıyla önceden belirlenmiş bir tehdit veya cezayı hak eden birey için bir tür eğitim aracı olarak kullanılabilir. Bu kullanım, ahlaki bir içeriğe sahip değildir. Kanuni sorumluluk, özellikle ahlaki unsurları içermeyen bir kavramdır. Topçu, bu durumu açıklarken dış etkenlerin zorlaması altında olunduğunu belirtirken, bu baskıya direnmenin ahlaki bir yükümlülük taşımadığını vurgular. Sorumluluğun ahlaki bir nitelik kazanabilmesi için bireyin kendi bilincinde bu sorumluluğu üstlenmesi ve dış müdahalelere maruz kalmaması gerekmektedir. Ahlaki sorumluluk, bireyin içsel değerleri, etik standartları ve vicdanının rehberliğinde özgür iradesiyle şekillenen bir kavram olarak öne çıkar. Ahlaki bir sorumluluk, bireyin kendi gerçeğini bizzat deneyimlediği şuurda bulunmalıdır; bu, başkaları tarafından verilen bir hükme dayanmamalıdır. Sorumluluk bireyin esirliğe karşı eyleme geçmesini sağlayan kesin bir emirdir. Sorumluluk, iradenin bir ürünüdür ve bu bağlamda, insan iradesinin gücü sorumluluğun ölçüsünü belirler. Çünkü sorumluluk, özgür iradenin belirleyici bir unsurudur.[146] Bu bağlamda Nurettin Topçu'nun sosyal sorumluluk anlayışı, bireyin ahlaki değerler, içsel özgürlük, milli kültür ve toplumsal adalet gibi unsurları benimseyerek, toplum için yararlı faaliyetler gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Topçu, bireylerin hem kendi gelişimlerini hem de toplumun refahını önemseyen bir yaşam tarzını benimsemelerini teşvik eder. Bu yaklaşım, bireylerin içsel ahlaki değerlerini ve milli kültürü içselleştirmeleri, toplumsal adaleti gözetmeleri ve bu doğrultuda hareket etmelerini ön plana çıkarır.

Erol Güngör'e göre, sorumluluk kavramı, ahlaki, cezai ve hukuki olmak üzere üç temel boyutta ele alınabilir. Güngör, sorumluluk kavramının temelini "hürriyet" kavramına dayandırırken, bu kavramın kaynağını da "cemiyet" olarak belirtir. Bireyin sorumluluk bilinci, kendisine ait görevlerini yerine getirme kapasitesine bağlıdır. Bu bağlamda, sorumluluk, bir tür görev anlayışıdır. Ahlaki veya hukuki olsun, bireyin sorumluluğu, toplumun belirlediği normlara ve beklentilere uygun davranışlar sergilemesine dayanır. Birey, belirlenen görevlerini yerine getirmediğinde sorumluluk bilincinden yoksun kabul edilir. Sorumluluğun temel şartlarından biri olarak Güngör, akıl ve bilinç sahibi

[146] Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, çev. Mustafa Kök - Musa Doğan (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 93-94.

olma gerekliliğini vurgular. Buna göre, bilinci yerinde olmayan ya da akıl hastalığı bulunan bireyler, sorumluluk sayılmazlar. Bu bağlamda, bireyin sorumluluğunu taşıyabilmesi için akıl ve bilinç seviyesinin sağlam olması gerektiğini belirtir.[147]

Sonuç olarak, farklı düşünce sistemlerine rağmen ortak bir nokta olan toplumsal mutluluk, bireyin etik değerlere uygun hareket etmesi ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmesiyle mümkün olacaktır. Birey, kendi mutluluğunu ararken aynı zamanda toplumun genel refahına ve huzuruna katkıda bulunarak sosyal sorumluluk bilinciyle ahlaki değerlere uygun bir yaşam sürdürebilir.

1.3.2.5. Sosyal Sorumluluğun Psikolojik Temelleri

Sosyal sorumluluk, psikolojik açıdan genellikle prososyal davranış olarak ifade edilmektedir.[148] Prososyal davranış, bireyin empati becerileri, yardım etme isteği ve özgecilik duygusu tarafından harekete geçirilen, başkalarının "iyi-oluşu" için sergilediği davranışları içerir.[149]

Emre dayanmayan, grup için yarar sağlayan davranışlar, çalışanların biçimsel rol davranışlarından ayrılır. Bu davranışlar, literatürde genellikle fazladan rol davranışı ya da prososyal davranış olarak adlandırılır. Bu tür davranışlar genellikle bireylerin kendi istekleri doğrultusunda ortaya çıkar ve gruba fayda sağlar. Literatürde, itaat, sadakat, nezaket, kişisel inisiyatif, taraf tutucu katılım ve yardım etme gibi birçok davranış, prososyal davranış olarak sınıflandırılır. Bar-Tal, prososyal davranışı, dışsal bir ödül beklentisi olmaksızın başkasına fayda sağlama amacı taşıyan gönüllü davranış olarak tanımlar.[150]

Prososyal davranış genellikle başkalarına yardım etme ve diğerkâmlık ile sıkça ilişkilendirilen bir kavramdır. Prososyal davranış, bireyin başkalarına yönelik yardım, destek veya olumlu katkılarda bulunma eğilimini ifade eder. Bu davranış biçimi,

---

147 Güngör, *Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlak*, 126-138.

148 Eryılmaz, *Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulanan Çocuktan Çocuğa Öğretim Yaklaşımının Öğrencilerin Sosyal Sorumluluk Düzeyine Etkisi*, 16.

149 Alexandra Beck vd., "Pro-Social Behaviourand Behaviour Problems Independently Predict Maternal Stress", *Journal of Intellectualand Developmental Disability* 29/4 (2004), 341.

150 Engin Karadağ - Işıl Mutafçılar, "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2009), 52.

genellikle kişinin kendi çıkarlarından öte, başkalarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gönüllü eylemleri içerir.

Yardım etme eylemi bireyler tarafından gerçekleştirilebileceği gibi, aynı zamanda bir organizasyon, kurum veya kuruluş tarafından da uygulanabilir. Prososyal davranışın anlamı genellikle yardım etmekle sınırlı olmayan, daha geniş bir kapsamı içerir. Prososyal davranış, yardıma ihtiyaç duyan bireyin yaşam koşullarını iyileştirme amacını taşır ve bu durumda bir bireyin eylemi söz konusudur. Diğerkâmlık kavramı ise prososyal davranışa göre biraz daha sınırlı bir perspektife işaret eder. Diğerkâmlık, yardım etme amacı taşıyan bireyin bulunduğu prososyal davranışın, hayata bakış açısı ve empati yetisinin etkisiyle şekillendiği motivasyonu ifade eder. Yani, diğerkâmlık, sadece yardım etme arzusu değil, aynı zamanda bu arzunun temelinde yatan duygusal bağlamı ve bireyin içsel motivasyonunu da içerir.[151]

Sosyal sorumluluk ve bireylerin ahlaki gelişimi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal sorumlu bireylerin genellikle ahlaki gelişim düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal sorumluluk, bireylerin toplumlarına, çevrelerine ve genel olarak insanlığa karşı duyarlılık ve sorumluluk hissetmelerini içerir.

Ahlak gelişimine yönelik ilk kuramsal yaklaşımı ortaya koyan Piaget, ahlak evriminde iki aşamalı bir gelişim eğilimi önermiştir: "dışa bağımlı evre" ve "özerk evre". Özellikle çocuklarda, ahlaki anlayışın "sonuç odaklı" bir yapıdan "niyet odaklı" bir yapıya doğru gelişen bir geçiş sürecine dikkat çekmiştir. Bu geçişin özellikle son çocukluk yıllarında önemli olduğu vurgulanmaktadır. Piaget'nin ahlaki gelişim kuramına göre, bireylerin sosyal sorumluluk gelişimi ahlaki özerklik aşamasında oluşur. Çünkü bu aşamada birey, başkaları ile daha fazla etkileşime girer ve sosyal çevreyi daha yakından tanır, tecrübe eder ve içselleştirir. Bu süreç, sosyal sorumlulukla ilgili değerleri ve becerileri kazanmalarına zemin oluşturur.[152] Bu süreçte, birey, çevresindeki sosyal dinamikleri anlamaya, başkalarının bakış açılarına saygı göstermeye ve toplumlarına karşı sorumluluk duygusunu içselleştirmeye başlar. Bu dönem, bireyin sosyal sorumluluk

[151] Hans-Werner Bierhoff, *Prosocial Behaviour* (London: PsychologyPress, 2002), 1/18.
[152] Zekeriya Çam vd., "Ahlak Gelişimine Klasik Ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 12/2 (2012), 1212-1213.

bilincinin oluştuğu, değerlerin güçlendiği ve sosyal sorumlulukla ilgili becerilerin kazanıldığı bir zaman dilimini temsil eder.

Sigmund Freud, psikanalitik kuramında ahlak gelişimini süperego kavramı üzerinden açıklamıştır. Freud'un yapılandırdığı zihinsel yapılar arasında, süperego ahlaki normların, vicdanın ve içsel denetim mekanizmalarının temsilcisi olarak kabul edilir.[153] Toplumsal normların içselleştirilmesi, ana-babaların beklentileri gibi faktörler, bireyin gereksinimlerinin ve arzularının karşılanmasında temel süreçler olarak kabul edilmiştir. Bu noktada, kuramda süperego tarafından yönetilen kaygı ve korkuların, ahlaki gelişimde önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Freud'a göre, kişilik ve ahlaki gelişimin ana hatları genellikle ilk beş yıl içinde tamamlanır ve bundan sonra önemli bir gelişim süreci yaşanmaz. Bu dönemde çocuk, toplumsal normları, ahlaki değerleri ve ebeveynlerin beklentilerini içselleştirir. Süperego, bu süreçte bireye, toplumsal standartlara uygun davranma zorunluluğu ve bu standartlara uymamak durumunda ortaya çıkacak korku ve kaygıları içselleştirme görevini üstlenir.[154]

Piaget'nin ahlak gelişimi kuramı, özellikle bilişsel gelişim ile ahlaki gelişim arasındaki ilişkiyi vurgulayan bir temel oluşturmuş ve bu konuda Kohlberg'in kuramına ilham kaynağı olmuştur. Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı, Piaget'nin çalışmalarına dayanarak daha ayrıntılı bir yaklaşım sunar.

Piaget'den farklı olarak, Kohlberg üç düzey ve altı evreli bir yaklaşım benimsemiştir. Bu düzeyler şunlardır:

1. Gelenek Öncesi Düzey:
- İtaat ve Ceza Evresi: Kurallara uymak, cezadan kaçınma motivasyonuyla.
- Araçsal Amaç-Karşılıklılık Evresi: Birey, kişisel çıkarlarını koruma ve araçsal amacına ulaşma motivasyonuyla.
2. Geleneksel Düzey:
- İyi Bir İlişki İçin İyi Bir Çocuk Evresi: Başkalarının memnuniyeti ve onayı için davranma motivasyonu.

---

[153] Çam vd., "Ahlak Gelişimine Klasik Ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar", 1212.
[154] Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2017), 327-329.

- Yasalara ve Düzene Bağlılık Evresi: Toplumsal normlara uyma ve toplumsal düzeni sürdürme motivasyonu.

3. Gelenek Sonrası Düzey:

- Demokratik Olarak Kabul Edilen Kurallar- Toplumsal Sözleşme Evresi: Birey, demokratik değerleri ve toplumsal sözleşmeyi anlama motivasyonu.
- Evrensel Etik Bilinci Evresi: Evrensel ahlaki prensipleri ve insan haklarını anlama motivasyonu.

Kohlberg'in kuramı, bireyin ahlaki düşünce ve karar alma süreçlerini anlamak için bilişsel gelişimi temel alır ve bu noktada Piaget'nin çalışmalarını genişleterek derinleştirir.[155]

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramına göre, bireylerin sosyal sorumluluk gelişimi geleneksel düzeyden başlar ve sonrasında gelenek ötesi düzeyde ilerler. Geleneksel düzeyde birey, toplumun normlarına ve grup içindeki ilişkilere odaklanırken, gelenek sonrası düzeyde sosyal sorumluluk daha geniş bir perspektife yayılarak toplumsal düzen, demokrasi ve evrensel değerlere odaklanır. Bu evrim, bireyin ahlaki düşünce kapasitesinin genişlemesi ve sosyal sorumluluk anlayışının derinleşmesiyle ilgilidir.

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı, daha sonraki yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Kuramı eleştiren isimlerden biri olan Gilligan'a göre, Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisinin oluşturulduğu araştırma yalnızca erkek bireyler üzerinde yapıldığı için cinsiyet farklılıkları dikkate alınmamıştır.

1973-1977 döneminde, Gilligan edebiyat alanında sıkça karşılaştığı ancak lisansüstü psikoloji literatüründe bulamadığı kadın seslerinin giderek ortaya çıkmaya başladığını fark etti. Gilligan'a, psikolojik sağlık ve normatif deneyimi değerlendirmek için Freud, Weber, Piaget, Kohlberg ve Erikson'un eserlerine başvurması öğretilmişti. Ancak, bu dönemdeki keşifleri ve gözlemleri üzerine düşündüğünde, bu isimlerin perspektiflerinin genellikle erkek odaklı olduğunu ve kadın deneyimini tam olarak yansıtmadığını fark etti. Gilligan, bu boşluğu doldurmak ve kadınların psikolojik deneyimini daha kapsamlı

[155] Lawrence Kohlberg, "The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order I. Sequence in the Development of Moral Thought", *VitaHumana* 6/1/2 (1963), 9.

bir şekilde anlamak için yeni bir yaklaşım geliştirmeye karar verdi. Bu süreçte, Freud, Weber, Piaget, Kohlberg ve Erikson'un teorilerini eleştirel bir gözle inceledi ve kadınların deneyimini daha iyi yansıtan bir çerçeve oluşturmak için kendi araştırmalarını yapmaya başladı. Gilligan, giderek daha fazla hamile kadınla röportaj yaptıkça, farklı bir modelin ortaya çıktığını fark etti. "Kadınlardan ilk kez bir şeyler duyuyorum. Eğer sesimi ilişkilerime katarsam, kötü, bencil bir kadın olacak mıyım ve ilişkilerime son verecek miyim?" diyerek, kadınların duygularını ifade etme konusundaki çekincelerini dile getirdi. Kadınlar tarihsel olarak duygularını ifade edememe veya isteksizlik gösterme eğilimindeydiler. İlişkilere ve bakıma vurgu yaptıklarında, mantık ve adalet önceliklerine verildiğinde, ahlaki açıdan aşağı görülüyorlardı ve bu durum, önemli ilişkilerini kaybetme korkusuyla birlikte geliyordu. Kadınların önemli ahlaki kararları genellikle kendi en derin duygularına dayanmazdı, ancak onları saran ataerkil kültürün saygın kurallarına dayanırdı.[156]

Bireyin sosyal sorumluluk eğilimini etkileyen çeşitli faktörleri incelemeye yönelik yapılan bir araştırma, bu faktörler arasında kişilik farklılıkları, genetik yapı (cinsiyet) ve toplumsal ile dini katılımın bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Gilligan'ın görüşüne göre, kadınların ve erkeklerin sosyal sorumluluk gelişiminde farklılıklar vardır.[157]

1.3.2.6. Sosyal Sorumluluğun Nitelikleri

1. Sosyal Sorumluluk Geniş Kapsamlıdır.

Sosyal sorumluluk, birçok alanı içeren geniş bir kavramdır. Bu olgu, yalnızca kurumlar, kuruluşlar, işletmeler ve girişimcilerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda her türlü meslek veya iş yeri sahibini de içine alan geniş bir perspektife sahiptir.[158] Örneğin, hakimler, avukatlar, mühendisler, öğretmenler, devlet memurları gibi kişiler, bulundukları gruplar ve ilişkili oldukları kişilere karşı belirli yükümlülükleri taşırlar. Bu yükümlülükler genellikle mesleki kuruluşlar tarafından "Meslek Ahlakı Yasası" olarak belirlenir ve

---

[156] Mark F. Goldberg, "RestoringLostVoices: An Interviewwith Carol Gilligan", *Phi Delta Kappan* 81/9 (Mayıs 2000), 702.

[157] Jonothan Ridenour, *The Role of Spiritualityand the Impact on Social Responsibility* (Newberg, Oregon: George Fox University, Doktora Tezi, 2007), 3.

[158] Etiz, *Öğretmenlerin Kültürel Sermaye Yeterlilikleri İle Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik Becerilerinin İncelenmesi*, 28.

uygulamaları bu kuruluşlar ve hukuki düzenlemeler tarafından denetlenir. Örneğin, Sanayi ve Ticaret Odaları, Kamu Personel Kanunları, Barolar bu düzenlemeleri denetleyen meslek kuruluşları ve hukuksal düzenlemelerdir.[159]

2. Sosyal Sorumluluk Görecelidir.

Sosyal sorumluluğun anlamı, kapsamı ve içeriği, kurumdan kuruma, toplumdan topluma ve bireyden bireye farklılık gösterebilir. Bu nedenle, sosyal sorumluluk göreceli ve öznel bir özellik taşır. Bir birey, kurum veya toplum için geçerli olan sosyal sorumluluk davranışları, etkinlikleri veya görevleri, başka bir yerde bulunan bireyler, kurumlar veya toplumlar için aynı şekilde değerli olmayabilir. İş örgütleri ve meslek sahiplerinin sosyal sorumlulukları, bulundukları yer ve toplumun özellikleri göz önüne alınarak belirlenmelidir. Bu özellikler göz ardı edildiğinde, belirlenen sosyal sorumluluk alanlarını uygulamakta birçok zorlukla karşılaşılabilir.[160]

Sosyal sorumluluk kapsamına giren bir davranış veya görev, birey, yönetici, grup veya toplum için bir yerde ve şartlarda sosyal sorumluluk alanına girebilirken, başka bir yerde veya şartlarda aynı davranış veya görev sosyal sorumluluk alanı dışında kalabilir. Dolayısıyla sosyal sorumluluklar belirlenirken hangi zamanda, nerede ve ne gibi koşullar altında sosyal sorumluluktan bahsedildiği açıkça ifade edilmelidir.[161]

3. Sosyal Sorumluluğun Yaptırımları Vardır.

Toplumsal yaşamdaki gelişmeler, insanların düşünce yapılarında değişime neden olmuştur. Bilinçlenen bireyler, sosyal, ekonomik ve kültürel gruplar oluşturarak devlet ya da diğer gruplardan gelebilecek baskılara karşı direnme gücü kazanmışlardır. Gruplar arası rekabetin artması ve üretimin yükselmesi, işletme sahipleri, yöneticiler ve meslek sahiplerinin kendi görev ve iş alanları dışına daha fazla odaklanmalarına yol açmıştır. Elbette, sorumluluk veya görev ortaya çıktığında, bunların uygulanmasını sağlayacak kurallar ve cezai yaptırımların da tartışılması gereken bir husustur. Bireyler veya örgütler açısından sosyal sorumlulukların yerine getirilmesini sağlayacak yaptırımların

---

[159] Kemal Tosun, *Yönetim Ve İşletme Politikası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, 1990), 22.

[160] Torlak - Tiltay, *Pazarlama Ahlâkı: Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları Ve Tüketici Davranışlarının Analizi*, 20-24.

[161] Tosun, *Yönetim Ve İşletme Politikası*, 22.

varlığı, bu sorumlulukların değer kazanmasını belirler. Sosyal sorumlulukların, diğer sorumluluklar gibi değer kazanmasında yaptırımların varlığı açıkça önemli bir rol oynar. Sosyal sorumluluklara etkinlik kazandıracak yaptırımların kaynağı genellikle kültürel değerler, din ve hukuk sistemleri gibi faktörlerdir.[162]

Bireylerin farkındalığının artması ve ekonomik güçlerinin yükselmesiyle birlikte devletin ekonomik hayatta daha etkin bir rol oynaması ve müdahalelerinin artması, diğer çıkar gruplarının da baskılarının artmasına yol açmıştır. Üretimdeki artış ve rekabetin yoğunlaşması ise işletmelerin, girişimcilerin ve yöneticilerin kendi iş alanlarının dışına bakmalarını zorunlu kılmıştır. Tabii ki, bir sorumluluk veya görev söz konusu olduğunda, bu görevin etkinlik kazanmasını sağlamak için yaptırım ve cezai müeyyidelerden bahsetmek de kaçınılmazdır.[163]

1.3.2.7. Sosyal Sorumluluğun Tarihsel Gelişimi

Sanayi devriminden önce, ticaretin daha az gelişmiş olduğu dönemlerde, toplulukları yönetenler genellikle aileler, aşiretler, dini kuruluşlar veya askeri örgütler gibi gruplardan oluşuyordu. Sosyal sorumluluk kavramı tarih boyunca medeniyetlerin ve dinlerin etkisi altında şekillenmiştir. Çeşitli medeniyetlerin ve dinlerin normları, değerleri ve etik prensipleri, bireylerin ve toplulukların sosyal sorumluluklarını belirlemekte önemli bir rol oynamıştır. Antik çağlardan itibaren, örneğin Babil Kralı Hammurabi'nin yazdığı yasalar gibi, toplum düzenini koruma ve adil bir ortam sağlama amacıyla oluşturulan hukuki düzenlemeler, sosyal sorumluluk anlayışının temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda, birçok din, insanların birbirlerine karşı sorumluluklarını vurgulamış ve topluluklarına hizmet etmeyi teşvik etmiştir. Eski Mısır'da sosyal organizasyon ve sorumluluk yapısı, Firavun'un yönetimi altında sıkı bir bürokratik düzen içinde şekillenmiştir. Firavun, devletin en üstündeki otorite olarak hem siyasi hem de dini bir liderdi. Firavun'un emirleri ve yönlendirmeleri, toplumun genel düzenini belirlemiştir.[164]

---

[162] Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), 83-89.
[163] Tosun, *Yönetim Ve İşletme Politikası*, 22.
[164] Nihat Yazıcı, *İşletmelerde Yöneten Ve Yönetilenlerin Sosyal Sorumlulukları Algılayışları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 25-26.

Topluma karşı sorumluluktan ilk bahseden Yunan düşünürü Eflatun, idarecilerin ekonomik hususlarda genel yararı en üst düzeyde tutmaları gerektiğini ifade etmiştir. Diğer bir düşünür olan Aristo ise konuya ahlaki bir perspektiften yaklaşarak, kazançların ve fiyatların adil bir şekilde olması gerektiğini savunmuş ve faizin adaletsiz olduğunu vurgulamıştır.[165]

Dinlerin sosyal sorumluluğa etkileri ve katkıları büyük öneme sahiptir. Museviliğin peygamberi Hz. Musa, on emirle sosyal sorumluluğa yönelik örgütlenme yaklaşımına ve yönetimine katkı sağlamıştır. Hristiyanlık, ahlaki değerler üzerine inşa edilmiş ve zayıfları koruma, özgürlüğü savunma ve umudu teşvik etme gibi unsurlarla sosyal sorumluluğa önemli katkılarda bulunmuştur. Sosyal sorumlulukla ilgili görüş ve düşüncelerin şekillenmesi kilisenin tahakkümü altında gerçekleşmiştir. İslam dininin etkileri, sosyal yönetim yaklaşımı ve eşitlik prensipleriyle toplumların önemli kazançlar elde etmelerine neden olmuştur. İslam, toplum içindeki ihtiyaç sahibi bireylere yardım etmeyi vurgulamış, bu amaçla vakıflar, imarethaneler ve hayır kurumları kurulmuştur. İslam'ın sosyal sorumluluk anlayışı, adil yönetim, fakirlere yardım ve toplumsal eşitlik üzerine odaklanmıştır, bu da toplum yaşamında önemli bir etki yaratmıştır.[166]

Ekonomik hayatın sistemli bir şekilde yapılandırılması, etik bir anlayışa sahip olunması ve bu değerlerin sürdürülebilmesi, bireylerin ahlaki bir boşluk içinde varlık göstermekten kaçınmaları açısından büyük bir öneme sahiptir. İş ortakları arasında sorumluluk ve yükümlülükleri belirleyen kuralların net bir şekilde mevcut olması gerekmektedir. Ahlak kendi başına var olup gelişemez; ahlak, uygulanacak olan değerleri belirleyen bir topluluğun ürünüdür.[167]

Kurumsal sosyal sorumluluğun sistematik uygulamasının kökenlerini Sanayi Devrimi'ne dayandırabiliriz. Özellikle tekstil, madencilik, demir-çelik gibi sektörlerde üretimin

---

[165] Yazıcı, *İşletmelerde Yöneten Ve Yönetilenlerin Sosyal Sorumlulukları Algılayışları*, 26.
[166] Yazıcı, *İşletmelerde Yöneten Ve Yönetilenlerin Sosyal Sorumlulukları Algılayışları*, 28.
[167] Gülsün İşseveroğlu, "İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Ve Etik", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 8/2 (01 Haziran 2001), 55.

artmasıyla birlikte işçi ve işveren hakları büyük önem kazanmış, bu durum da devletlerin işletmelere yönelik zorunlu yasalar çıkarmasını teşvik etmiştir.[168]

Sanayi Devrimi, Avrupa'da burjuva sınıfının yapısal değişimine ve yeni bir işçi sınıfının oluşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde, burjuva sınıfı genellikle her ülkede en zengin sınıfı oluşturuyordu. Sanayi Devrimi öncesindeki işçi sınıfı genellikle bilinçsizdi ve toplumlardaki en kalabalık sınıf olarak öne çıkıyordu. Ancak, bu dönemde, siyasal ve ekonomik haklardan mahrum bırakılan işçi sınıfı yetersiz ücretler karşılığında ve sağlıksız koşullarda çalışmaya zorlanmıştı. Oy haklarından mahrum ve sendikalaşmaya izin verilmeyen işçiler, Sanayi Devrimi'nin ardından bilinçlenmeye başladılar ve haklarını arama çabalarına giriştiler. Sanayileşmenin topluma getirdiği en önemli katkılardan biri, örgüt kavramının gelişmesi ve özel mülkiyetin önem kazanmasıyla birlikte örgütlerin ekonomide belirgin bir yer edinmeleridir.[169]

Türkiye açısından sosyal sorumluluk kavramının tarihsel gelişimine baktığımızda, özellikle dini değerlerden kaynaklanan hayırseverlik kültürünün etkisi bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı toplumunda hayır işleri, İslam anlayışına uygun bir şekilde kurumsallaşmıştır. Bu kurumsallaşma özellikle ahilik teşkilatı, lonca teşkilatı ve vakıflar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Günümüzdeki sosyal sorumluluk algısıyla tam olarak örtüşmese de Osmanlı Devleti dönemindeki bu kurumların toplumsal dayanışmayı geliştirdiği gerçeğini göz ardı etmek mümkün değildir. Bu kurumlar, sosyal hayatın içinde önemli bir konumda bulunmuş ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, yardımlaşma ve sosyal adaleti desteklemek amacıyla önemli bir işlev görmüşlerdir.[170]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, ana kurumsal mekanizmayı oluşturan eğitim, vakıflar, sosyal güvenlik ve sağlık gibi kamu hizmetlerini yönetmekle görevliydi. Bu vakıflar, toplumun genel refahını artırmak amacıyla çeşitli sosyal hizmetleri

---

[168] Ayla Okay - Aydemir Okay, *Halkla İlişkiler: Kavram Strateji Ve Uygulamaları* (İstanbul: Der Yayınları, 2001), 620.

[169] Birgül Çakır, *Sa 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının Örgütsel Bağlılık Ve İş Doyumuna Olan Etkileri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10.

[170] Nuray YILMAZ Sert, "Türkiye'de Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışına İlişkin Yarar Algısı: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Duyurulmasında Web Sitelerinin Kullanılması", *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology* 3/9 (01 Eylül 2012), 36.

yürütmekteydi.[171] Kanunlarla belirlenmiş yetkilere sahip şahıslar ve kurumlar tarafından kurulan tüzel kişilik yapısına sahip vakıflar, sosyal sorumluluğun gelişimine öncülük eden önemli kuruluşlardı.[172]

Türkiye'de sosyal sorumluluk adına ilk düzenlemelere 1924 anayasasında doğrudan rastlanmamaktadır. Ancak, sosyal sorumluluğa yönelik bazı adımlar ve yasal düzenlemeler, özellikle 1950'li yıllarda farklı meslek grupları için oluşturulmuştur. Türkiye'de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına ilk defa anayasal bir dayanak 1961 Anayasası'nda sağlanmıştır. 1961 Anayasası'nın 122. maddesi, bu tür kuruluşlara anayasal bir zemin oluşturmuştur. Daha sonra, 1982 Anayasası da bu tür kuruluşlara yer vermiş, ancak bu kuruluşların devlet vesayeti altına alınmasını ve sınırlamalarını detaylı bir şekilde düzenlemiştir. 1982 Anayasası, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetlerini belirli kurallar çerçevesinde sürdürmelerini sağlayan ve bu kuruluşların faaliyetlerini denetleyen düzenlemeler içermiştir. Anayasa, bu kuruluşlara yönelik devlet müdahalesini, denetimini ve dengelemesini öngörmüş, belirli sınırlamalar ve yükümlülükler getirmiştir.[173]

Günümüzde sosyal sorumluluk uygulamaları, şirketlerin sadece finansal kazanç odaklı faaliyetlerine odaklanmaktan ziyade, toplum, çevre ve paydaşlarıyla olan etkileşimlerini dengeli bir şekilde yönetme anlayışını içermektedir. Ülkemizde kurumsal veya bireysel sosyal sorumluluk faaliyetleri genellikle geri ödemesiz yardımlar ve bağışlar şeklinde gerçekleşmektedir. Bu yardımlar genellikle maddi ve manevi destek amacı taşımaktadır.

1.3.2.8. Sosyal Sorumluluk ve Eğitim

Bireyin, yaşamını sürdürebilmesi ve çevresine uyum sağlaması için belirli kurallara uyması ve bu kuralların doğurduğu sorumlulukları yerine getirmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu durumun temelinde, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve

---

[171] Leyla Cesaret Ergül, *Türkiye'de Vakıf Üniversitelerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışlarının Karşılaştırmalı İncelemesi: Koç Üniversitesi Ve İstanbul Aydın Üniversitesi Örneği* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14-15.

[172] Güzin Ilıcak Aydınalp, *Halkla İlişkiler Ekseninde Kurumsal Sosyal Sorumluluk* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 31-32.

[173] Aslan Avşarbey - Tuğba Dilekci, "Türkiye'de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları İle İlgili Temel Tartışmalar Ve İngiltere'deki Tip Mesleği İle İlgili Uygulama", *Türk İdare Dergisi* 478 (2014), 332.

hayatta kalabilmek adına diğer insanlarla etkileşim içinde olmaları yatar. Toplum içinde düzenli ve uyumlu bir yaşam sürdürebilmek için bireyler arasında daha fazla anlayışın geliştirilmesi ve üstlenilen görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi zaruridir. İnsanlar, öncelikle kendi sorumluluklarına karşı bilinçli bir yaklaşım sergileyerek, sonrasında içinde bulundukları çevreye karşı taşıdıkları sorumlulukları anlamalıdır. Bu tür bir sorumluluk anlayışının bireylere kazandırılması durumunda, ideal bir toplumun oluşturulması mümkün olacaktır.

Sorumluluk duygusunun bireye doğuştan gelmediği, sonradan öğrenildiği görüşü, eğitimcilerin sorumluluk konusundaki çalışmalarına olanak tanımaktadır. Eğitimin ve psikolojinin birleştiği bu noktada, erken çocukluk döneminden başlayarak sorumluluk duygusu ve sorumlu davranışın nasıl edinilebileceği üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Aynı zamanda, okullarda sorumluluk duygusunun ve sorumluluk davranışının nasıl edinilebileceği, hangi yöntemin daha faydalı olduğu, sorumlulukların kapsamının ne olması gerektiği konuları çokça tartışılmaktadır. Eğitimcilerin genel görüşü, bu tür eğitimlere mümkün olduğunca erken yaşlarda başlanması ve sistemli bir plan doğrultusunda verilmesi gerektiği yönündedir.

Sorumluluk eğitimi, öncelikle bireyin kendi sorumluluklarının bilincinde olmasını amaçlayan bir süreçtir. Bu eğitim, bireyin yakın çevresi, içinde bulunduğu toplumu ve devleti ile uyum içinde olmasını ve bu çerçevede sorumluluklarını yerine getirme isteği ve çabasıyla nitelikli bir birey haline gelmesini hedefler.

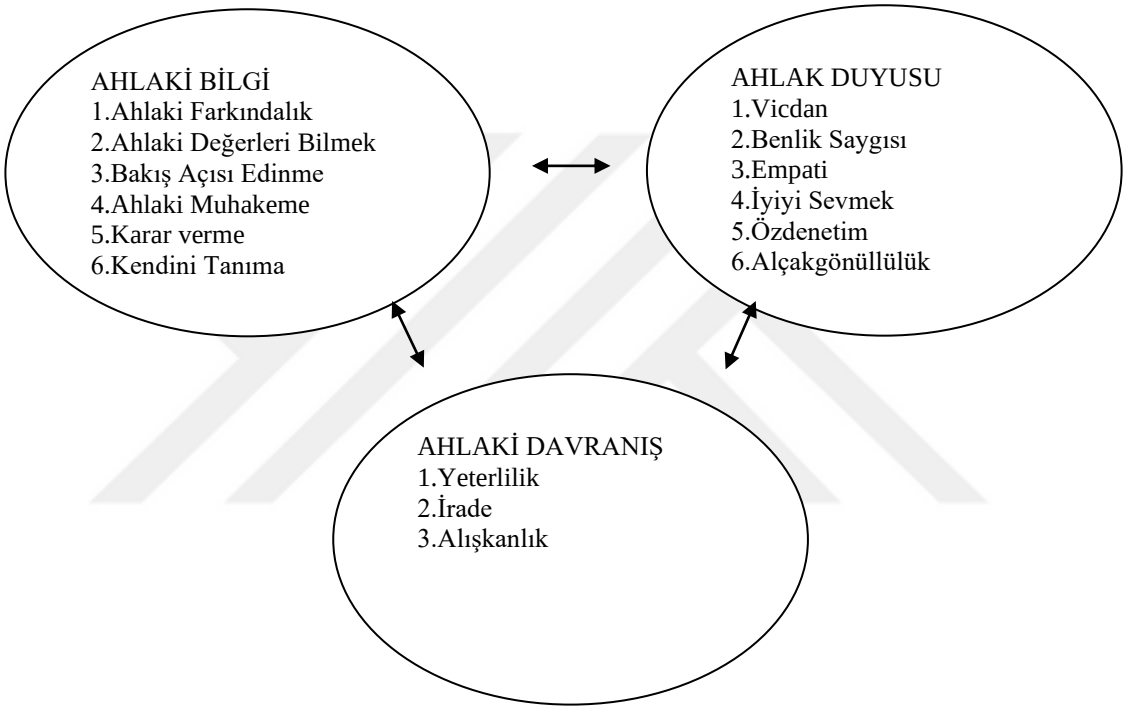
Sorumluluk eğitimi, eğitim ve psikoloji prensiplerine dayalı bir sorun çözme sürecini içeren bir disiplindir. Bu süreç, önceden planlanmış çeşitli formasyonlar üzerine kurulmuştur. Sorumluluk eğitimi, ilköğretimden yüksek öğretime kadar olan eğitim seviyelerinde, planlı eğitim kurumlarının önemli bir bileşeni olarak yer almaktadır.[174]

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970'lerin başında eğitim sisteminde ortaya çıkan sorunlar, özellikle alkol, şiddet, uyuşturucu kullanımı, ergen hamilelikleri ve okulu terk etme gibi konular, eğitimcileri harekete geçirmiş ve bu sorunların önlenmesi için çözüm yolları araştırılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, daha iyi karakterli bireyler

[174] Mustafa Cem Babadoğan, "Sorumlu Davranış Geliştirme Bağlamında Öğrenen Sınıf", *Milli Eğitim* 157 (2003), 2.

yetiştirmenin ve bu tür sorunları öz-denetim yoluyla aşmanın yollarını araştırmak amacıyla karakter eğitimi projeleri uygulanmıştır. Bu projeler, ahlaki değerlere odaklanarak, daha iyi bir neslin yetiştirilmesine yönelik tartışmaların ve başarılı örneklerin bulunduğu çalışmaların öncüsü olmuştur.[175]

İyi bir karakterin üç temel bileşeni vardır.

Şekil 1. İyi Bir Karakterin Üç Temel Bileşeni (Lickona, 1991:53)

Ahlaki bilgi, ahlaki duygu ve ahlaki davranış, insanların karakter gelişiminde temel rol oynayan üç önemli faktördür. Ahlaki bilgi, bireyin ahlaki farkındalığını artırma sürecini içerir ve bu da ahlaki değerleri bilmeyi, diğerlerinin bakış açısını anlama yeteneğini, ahlaki yargılama kabiliyetini, karar verme becerisini ve öz farkındalığı içerir. Ahlaki duygular, bilinçliliği ve empati yeteneğini içerir; bu da özsaygı, iyiyi sevme, öz kontrol

[175] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 31.

ve alçak gönüllülük gibi unsurları içermektedir. Ahlaki davranış, bireyin etik normlara uygun olarak yetkinlik, isteklilik ve alışkanlık gösterme kapasitesini ifade eder.[176]

Thomas Lickona'nın ortaya koyduğu bu liste, öğrencilere kazandırılması gereken temel öğeleri tanımlar. Yazar, insanların her yaşta ahlaki körlük içinde olabileceğini ifade eder. Bu durumda, bireyin mevcut durumunu doğru bir şekilde anlayamaması ve doğruyu yanlıştan ayırt etmede zorlanması söz konusudur. Ahlaki körlüğün bir diğer yönü, bireyin genel anlamda yeterince bilgi sahibi olmamasıdır. Bir ülkede yaşanan olaylar dahi tam anlaşılamadığından, bir durumun küresel düzeydeki etkilerini değerlendirmek güçleşir. Ancak, ahlaki farkındalığı artırmak, insanlara insanlık yararına olan ve evrensel olarak kabul edilen ahlaki değerleri öğretmek ve anlamalarını sağlamak, bu durumu aşmak adına önemlidir. Sorumluluk, özgürlük, dürüstlük, iyi kalplilik, yardımseverlik, kişisel disiplin, hoşgörü, yaşama saygı ve bağlılık gibi değerler, öğrencilere aileleri, toplum ve eğitim aracılığıyla kazandırılmalıdır. Bu değerlerin öğretilmesi ve kavranması, bireyin ahlaki gelişimine katkı sağlar ve toplum içinde olumlu bir etki bırakmasına yardımcı olur.[177]

1.3.2.8.1. Sosyal Sorumluluk Eğitiminin Amacı Önemi

Eğitimin temel amacı, topluma faydalı ve nitelikli bireylerin yetişmesini sağlamaktır. İnsanlar, bulundukları toplumun değerlerinden ve özelliklerinden etkilenerek şekillenmektedir. Bireyin sağlıklı olarak yaşamını sürmesi için, kendi isteklerini toplumun beklentileriyle uyumlu hale getirmesi gereklidir. Bu bağlamda, bireyin hem toplumun beklenti ve taleplerini karşılaması hem de kendi beklentilerini ifade edebilmesi önemlidir.[178]Bu arzu edilen niteliklere ulaşabilmek için bireylerin, kendi üstlerine düşen görevleri bilmeleri ve sorumluluklarının bilinciyle hareket etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, sorumluluk kavramı, temel bir değer olarak kabul edilir ve

---

[176] Thomas Lickona, *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respectand Responsibility* (New York: Bantam Books, 1991), 53-54.

[177] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 32-33.

[178] Gönül Karakavak Çırak, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yetenekleri Ve Ahlaki Yargı Yetenekleri İle Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10-11.

istenilen bir kişilik özelliği olarak sorumluluk davranışı, eğitim sisteminin esas amaçlarından biri haline gelir.[179]

Bilimsel araştırmalar, görüşmeler ve gözlemlere dayalı olarak sorumluluk düzeyinin geliştirilmesi ve bireyin bu kavramı benimsemesinin önemi ortaya konulmuştur. Sorumluluk eğitimi, çeşitli önemli hedeflere ulaşmak adına kritik bir öneme sahiptir. Bu hedefler şunlardır:

- Bireylerin yaşam biçimlerinin kalitesini artırmak,
- Bireylerin kendi davranışlarını kabul ederek, sonuçları iyileştirmeye çalışmalarını sağlamak,
- Başarılarından zevk almayı teşvik etmek ve başarısızlıkları kabul edip düzeltmeye yönlendirmek,
- Bireylerin karar verme becerilerini geliştirmek,
- Sorumlu davranışları destekleyerek bireyin öğrenme düzeyini artırmak,
- Öğrencilerin okul ve toplum kurallarına uymalarını sağlamak,
- Aile ve sosyal hayatına uyum sağlama, görevlerini yerine getirme becerisi kazandırmak ve olumlu sosyal ilişkileri geliştirmek,
- Sağlıklı bireyler yetiştirmek.[180]

Bu nedenle, sorumluluk eğitimi bireylerin görevlerini yerine getirebilmeleri, topluma faydalı olabilmeleri ve sağlıklı bir bireylik geliştirebilmeleri açısından önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

1.3.2.8.2. Sosyal Sorumluluk Eğitiminden Sorumlu Kurumlar

Sorumluluk bilinci, doğuştan gelmeyip, sonradan eğitim ile kazandırılabilen bir özelliktir. Başka bir deyişle, insanların sorumluluk algısı, çevresel etkileşimlerle şekillenmeye başlar. Ancak sorumluluk kavramı, herhangi bir belirli ortamla sınırlı olamayacak kadar geniş ve çok yönlü bir nitelik taşımaktadır. Bu bilinç, doğumla birlikte anne-baba modellerinden etkilenerek başlamakta ve zamanla arkadaşlar, okul,

---

[179] Yeşilyaprak, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri,* 44-49.
[180] Önal, *Bir Sorumluluk Eğitim Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi,* 7.

sosyal ortam, meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi çeşitli ortamların etkileriyle gelişmektedir.[181]

Erken çocukluk dönemi kişiliğin oluşumu açısından kritik bir dönemdir. Bu nedenle aile tutumları ve çocuğun eğitimi, kişiliğinin şekillenmesi üzerinde oldukça etkilidir. [182] Çocuk, tüm gelişim süreçlerine ilişkin temel bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıkları ailesinden kazanmaktadır. Bu bağlamda, aile, çocuğun bakımı, gelişimi ve eğitiminden sorumlu temel bir kurum olarak ön plana çıkmaktadır. Eğitim, insan davranışlarının gelişiminde temel bir faktör olup, bir ömür boyu süren bir öğrenme etkinliği olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu eğitimin özü, özellikle ilk 6 yaş döneminde aileden ve çevreden alınan eğitimle şekillenmektedir. Sorumluluk duygusu, doğuştan gelmez; aksine, uygun imkanların sağlanmasıyla zaman içinde kazanılır. Anne ve baba, çocuğun yaşamında ilk eğitimciler olarak, sorumluluk duygusunun temelini oluşturan önemli figürlerdir. Bu sorumluluk duygusu, çocuğun anne-babasının davranışlarını gözlemlemesi ve aynı zamanda onların kullandığı disiplin yöntemlerini anlamasıyla gelişmeye başlar. Ancak, anne-babasının talimatlarını yerine getirmek sorumluluk duygusunu kazandıran tek kriter değildir. Çocuğun bu süreçte sorumluluk duygusunu anlaması, içselleştirmesi ve uygulaması, ailenin sağladığı eğitim ortamının niteliği ile doğrudan ilişkilidir.[183]

Bireyin sorumluluklarını etkili bir şekilde üstlenebilmesi için, çocuğun küçük yaşlarda sağlam bir sevgi ve iyilik duygusu geliştirmesi önemlidir. Bu erken dönemde kazanılan sevgi ve iyilik duygusu, bireyin sorumluluklarını yerine getirirken empati ve anlayışla hareket etmesine katkı sağlar. Sorumluluk bilinci olan bireyler, bu duygusal temel üzerine inşa edilmiş sevgi yeteneği sayesinde hem kendi sorumluluklarına hem de çevrelerindeki insanlara yönelik görevlerine daha etkili bir şekilde odaklanabilirler. Bu

---

[181] Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri*, 40.

[182] İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi: Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997), 34.

[183] Damla Kısa, *Okulöncesi Öğretmenlerin 6 Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurduğu Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 1-2.

durum, bireyin toplumsal ilişkilerde güçlü bağlar kurmasına ve genel anlamda olumlu bir sosyal etki oluşturmasına olanak tanır.[184]

Sorumluluk eğitimi almış çocuklar, kendi kararlarını verme yeteneğine sahip, eldeki imkanları etkili bir şekilde kullanabilen, kişisel ve başkalarının değer yargılarına saygı gösteren, kendine güvenen, bağımsız davranabilen, başladığı işi başarıyla tamamlayabilen ve yaptığı eylemin muhtemel sonuçlarına katlanmaya hazır bireyler olma potansiyeline sahiptirler. Sosyal sorumluluk eğitimi almış bireyler, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının haklarına zarar vermeden hareket edebilme yeteneğine sahip olacaklardır.[185]

Ailedeki eğitimin etkili bir şekilde sağlanması durumunda, toplumsal yapının ve ilişkilerin sağlam, işbirliği ve paylaşma duygularının güçlü olduğu, toplumsal problemlerin azaldığı gözlemlenmektedir. Aile, bu görevini yerine getiremediği ve bu değerleri yeterince bireylere aktaramadığı zaman, bireylerin hem aileleri hem de toplumları için potansiyel bir sorun kaynağı olabileceği düşünülebilir.[186]

Bebeklik döneminden itibaren çocuğun cinsiyetine, yaşına ve gelişim düzeyine uygun olarak görev ve ödevlerini yerine getirmesi, sorumluluk eğitiminin temelini oluşturur. Çocuğun evde belirli sorumlulukları üstlenerek sorumluluk bilincinin gelişmesi, aynı zamanda okul ile ilgili sorumluluklarını daha etkili bir şekilde üstlenmesine ve karşılaşabileceği sorunlarla başa çıkabilmesine yardımcı olacaktır. Çocuğun yaşına bakılmaksızın sorumluluk almayı öğrenmenin, kurallara uymak, sağduyu kullanmak ve tercihlerin sonuçlarına katlanmakla ilgili olduğu vurgulanmalıdır.[187]

Bireyin, içinde bulunduğu topluma istenilen şekilde uyum sağlaması, yani etkin bir üye olabilmesi için sosyal gelişimini iyi bir şekilde tamamlaması gerekmektedir. Bireyin, içinde bulunduğu toplumun beklentilerine uygun davranışlar sergilemesi, toplumsal normlara uygun bir şekilde yetişmesi, sosyal gelişimiyle doğrudan ilgilidir. İyi ilişkiler

---

[184] Altınköprü, *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır?*, 175.

[185] İrem Altunok Çal - Rüştü Yeşil, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Sorumlu Davranma Düzeylerini Belirleme Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/3 (16 Temmuz 2019), 2416-2417.

[186] Rüştü Yeşil, *İlköğretim Düzeyinde Okul Ve Ailenin Demokratik Davranışlar Kazandırmadaki Etkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 62.

[187] Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 67.

kurabilme, toplumsal kurallara uyma, sorumluluk alma, yardımlaşma, haklarını koruma gibi sosyal beceriler, bireyin toplumsal yaşamda etkili bir şekilde yer alabilmesi için önemlidir.[188]

Aile, çocuğun ilk sosyal tecrübelerini edindiği, kişiliğini ve karakterini kazanmaya başladığı temel çevre olmanın yanı sıra, çocuğun eğitimiyle doğrudan ilgilenen okulun da en önemli ortağı olarak kabul edilmelidir. Okul ve aile, çocuğun yetiştirilip hayata hazırlanması konusunda ortak hedefler doğrultusunda çalışan kurumlardır. Ortak hedeflere sahip bu iki kurumun birbirleriyle etkileşim içinde olmaları kaçınılmazdır.[189] Bu bağlamda, okul ve öğretmenlerin üstlendiği sorumluluklar büyük bir öneme sahiptir. Aile içindeki değerlerin güçlendirilmesine ek olarak, okul ortamında öğrencilere etik, sosyal sorumluluk ve işbirliği gibi değerlerin kazandırılması da büyük bir rol oynamaktadır. Bu şekilde, eğitim kurumları, bireylerin karakter gelişimine katkıda bulunarak toplumun istenilen düzeyde oluşumuna destek olabilirler. [190] Dolaysıyla öğretmenlerin eğitimin ahlaki veya değer boyutunu kavrama, içselleştirme ve bu değerleri öğrencilere başarıyla aktarabilme yeteneklerine sahip olmaları büyük önem taşımaktadır.[191]

Okullar eğitimin amaçları doğrultusunda çift yönlü bir rol üstlenir. Bir yandan öğrencilere ahlaki sorumluluklarının gerektirdiği davranışları öğretirken, diğer yandan bu rolleri pratiğe dökme fırsatları sunarak, öğrencilerin toplumlarıyla uyumlu, işbirliği odaklı, hak ve sorumluluklarının sınırlarını iyi bilen ve buna göre davranan bireyler olarak yetişmelerine olanak tanır.[192]

Sosyal sorumluluk, toplumun üyelerine yüklediği normlara ve beklentilere duyulan sosyal bağlılık olarak tanımlanabilir. Sosyal sorumluluk, öğrencilere vatandaş olarak sorumluluk bilinci kazandırarak, toplumlarına aktif ve bilinçli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlar. Okul, bu süreci destekleyerek hem ulusal hem de evrensel

---

[188] Zühal Çubukçu - Mehmet Gültekin, "İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler", *Bilig* 37 (2006), 156.

[189] Türkan Argon - Cemile Kıyıcı, "İlköğretim Kurumlarında Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 19 (2012), 81.

[190] Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2003), 104-117.

[191] Hayati Hökelekli, *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 278.

[192] Bijen Filiz, *Bireysel Ve Sosyal Sorumluluk Modelinin Sorumluluk Davranışlarının Kazandırılmasında Kullanılması: Tvf Spor Lisesi Örneği* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 16.

değerleri içselleştirebilecek bir örgütsel kültür oluşturabilir. Çocuklar, okulda edindikleri kültür ve bilgi çerçevesinde ülkelerinin milli değerlerini koruma yeteneğiyle birlikte evrensel düzleme taşıma becerisi kazanabilirler. Bilgi çağında, toplumların ve eğitim kurumlarının, bilimsel ilerlemelere açık, insan odaklı, bireylerin kendilerini ifade etmelerine olanak tanıyan bir örgütsel kültür benimsemeleri gerekmektedir.[193]

Öğrenme süreci, sadece formel eğitim kurumlarından değil, aynı zamanda aile, arkadaşlar, toplum, medya, doğa, ekonomik koşullar gibi çeşitli faktörlerden etkilenir. Eğitim, sadece okulların sorumluluğu altında değildir. Eğitim, toplumun genelinde bir dizi paydaşın katkısı ve sorumluluğu altında yürütülen bir süreçtir.[194]

Çocuğun sosyal gelişimi, arkadaş grubuyla etkileşimde bulunarak desteklenmelidir. Bu durum, çocuğun grup oyunları ve arkadaşlarıyla iletişim kurarak sosyalleşmesine katkı sağlar. Arkadaş grubu içindeki etkileşimler, çocuğun ailesinde deneyimlemediği bazı sosyal davranışları öğrenmesine olanak tanır. Çocuk, grup oyunları ve arkadaş ilişkileri aracılığıyla, gruptaki normlara uymayı, belirlenen rol ve sorumluluklara uygun davranmayı öğrenir. Bu, çocuğun sosyal becerilerini geliştirmesine ve toplumsal ilişkilerde daha etkili bir şekilde iletişim kurmasına yardımcı olur.[195]

1.3.2.9. Sosyal Sorumluluğun Çeşitleri

1.3.2.9.1. Bireysel Sosyal Sorumluluk

Bireyler toplumun bir parçası oldukları için, içinde bulundukları toplumdan bağımsız değillerdir. Yaşadıkları coğrafyada meydana gelen her türlü olumlu ya da olumsuz olay, toplumun geneline etki eder. Bu etkiler bazen olayın gerçekleştiği coğrafyanın sınırlarını aşarak diğer toplumları da etkileyebilir.[196] Bu nedenle, günümüzde küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, dünyanın dört bir yanındaki olaylar hızlı bir şekilde yayılarak diğer toplumları etkileyebilir. Bu bağlamda, toplumsal dayanışma ve iş birliği önem kazanır.

---

[193] Ziya Bursalıoğlu, *Okul Yönetiminde Yeni Yapı Ve Davranış* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 33-38.
[194] Sadegül Akbaba Altun - Mehtap Çakan, "İlköğretim Öğrencilerin Sınav Başarılarına Etki Eden Faktörler: LGS/ÖSS Sınavlarındaki Başarılı İller Örneği", *İlköğretim Online* 7/1 (2008), 168.
[195] Özen, *Sorumluluk Eğitimi*, 125.
[196] Sümeyra Bayramoğlu, *Sosyal Sorumluluk Bağlamında Karz-ı Hasen (Yüksek Lisans Tezi)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020), 9.

Bireysel sosyal sorumluluk, bireylerin kendi beklentileri ve çıkarları doğrultusunda hareket etmekle beraber, aynı zamanda toplumun diğer üyelerinin sosyal, duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını da dikkate alarak toplumun refahını ve gelişimini desteklemeyi içerir. Bu anlamda, bireysel sosyal sorumluluk, bireyin kendi bireysel hedefleriyle toplumun genel iyiliği arasında denge kurma yeteneğini ifade eder.[197]

İnsanlar tarih boyunca dini inançlarının etkisiyle veya ahlaki değerlerine dayalı olarak toplumun menfaatlerine uygun davranışlarda bulunmuşlardır. Dini inançlar, ahlaki prensipler ve değerler, bireylerin toplumlarına karşı sorumluluklarını ve duyarlılıklarını etkileyen önemli faktörlerdir. Dini inançlar, pek çok kültürde ahlaki değerlerin temelini oluşturabilir. Bu inançlar, bireylere diğerlerine yardım etme, cömertlik, dürüstlük, adalet gibi erdemleri vurgular ve toplumsal dayanışmayı teşvik eder. Bu şekilde, dini inançlar bireylerin toplumlarına ve diğer insanlara karşı sorumlu ve adil davranmalarını teşvik eder.

Ahlaki değerler de bireylerin toplumlarına karşı sorumluluklarını belirler. İyi niyet, doğruluk, hoşgörü, dürüstlük gibi ahlaki değerler, toplum içinde sağlıklı ilişkilerin ve toplumun gelişiminin temelini oluşturur. Bireyler, bu değerler doğrultusunda hareket ederek toplumlarının refahını artırmayı ve insan haklarına saygıyı sağlamayı amaçlar.

Bireysel sosyal sorumluluk, bireylerin kişisel eylemlerinin toplum üzerindeki etkilerinin farkında olması olarak tanımlanır ve aşağıdaki unsurları içerir:

1. Hayırsever Davranışlar:

- Para bağışları gibi hayırseverlik içeren davranışlar, bireylerin maddi destek sağlayarak topluma katkıda bulunmalarını içerir.

2. Toplum İçin Çalışma:

- Gönüllü faaliyetlerde bulunmak, örneğin kan bağışı yapma, hayvan barınağında gönüllü olarak çalışma gibi, bireylerin toplum hizmetine katkıda bulunmalarını içerir.

3. Toplumu Etkileyen Meselelere Destek Verme:

[197] Gürkan Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

- Politik ve sosyal meselelerde destek sağlamak, diğerlerine yardım etme çabaları içerir. Örneğin, çocuk işçiliği konusunda savunuculuk yapma, adil ticaret ürünleri satın alma, geri dönüşüm gibi çevresel konularda duyarlılık gösterme.

4. Kişisel Etik Değerler:

- Bütünlük ve dürüstlük gibi bireysel etik değerler, bireylerin doğru ve etik davranışlarına odaklanmalarını içerir. Altın kural, diğerlerini nasıl istiyorsan öyle davranma prensibini içerir ve bu, empati ve adalet duygusunu vurgular.

Bireysel sosyal sorumluluk, bireyin kendi davranışlarının topluma nasıl bir katkı sağlayabileceğinin bilincinde olmasını ve bu doğrultuda olumlu eylemlerde bulunmasını içerir. Bu kapsamda, bireylerin sosyal ve etik değerlere uygun olarak toplumsal sorumluluklarına odaklanmaları önemlidir.[198]

1.3.2.9.1.1. Bireysel Sosyal Sorumluluğun Özellikleri

Bireysel sosyal sorumluluğun temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Zorunlu değildir, gönüllülük esastır. Bireysel sosyal sorumluluk, zorlayıcı faktörlerle gerçekleştirilmeyecek kadar yüksek bir düzeyde bir davranış biçimidir.
2. Toplumsal yaşamda meydana gelen olaylara ve durumlara karşı farkındalık halidir. Toplumsal sorunlara ilgi göstermektir.
3. Duyuşsal bir süreci içerir ve bu süreç öğretilebilir niteliktedir. Bireylere toplumsal faydaya yönelik bilinç kazandırma, okul ve aile iş birliği ile bireylere öğretilebilir ve geliştirilebilir bir davranışsal özellik olarak benimsenir.
4. Proje yönetimi ve iş birliği sürecini içerir. Bu süreç, toplumsal sorunlara yönelik etkili ve sürdürülebilir çözümler üretmeyi amaçlar.

[198] Laura Portolese Dias, *Beginning Human Relations* ((http://2012books.lardbucket.org/, 2012), 174.

5. Toplumun özel ve genel tüm alanlarına yöneliktir. Bireylerin toplumsal sorumluluğu, toplumun her sektörüne, kesimine ve faaliyet alanına yayılan bir duyarlılık ve katılımdır.[199]

Bireysel sosyal sorumluluk, insanların gönüllü olarak daha iyi bir toplum oluşturmak adına katkıda bulunmalarını, toplumda meydana gelen olayların farkında olmalarını ifade eder. Duyuşsal bir süreç olan bireysel sosyal sorumluluk, bireyin sosyal sorunları tanıması ve bu sorunlara yönelik faaliyetler geliştirmesini içerir. Bu süreç, sadece bir durumu tespit etmekle kalmayıp, projeler aracılığıyla somut sonuçlar elde etmeyi amaçlayan bir süreçtir.[200]

1.3.2.9.1.2. Bireysel Sosyal Sorumluluğun Aşamaları

Schlenker ve diğerleri (1994) tarafından önerilen sosyal sorumluluğun üç boyutlu yapısına göre, bireysel sosyal sorumluluğun evreleri şu şekilde sıralanabilir:[201]

1. Sorunun Farkında Olma:

- Toplumsal sorunun farkına varma, hissedilmesi ve belirlenmesi aşamasıdır. Bireyin çevresindeki sorunları fark etmesi ve bu sorunlara karşı duyarlılık geliştirmesi bu adımda gerçekleşir.

2. Soruna İlişkin Veri Toplama ve Farkındalık Geliştirme:

- Sorun hakkında daha fazla bilgi toplama ve bu bilgiler ışığında farkındalığı geliştirme aşamasıdır. Birey, sorunun derinlemesine analizi için gerekli verileri toplar.

3. Çözüme Dönük Ortaklar Bulma:

---

[199] Eraslan, "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", 83.

[200] Elif Erdoğan, *Hemşirelerin Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri İle Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenlere Göre Araştırılması* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 35.

[201] Eraslan, "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", 84.

- Paydaşları tanıma ve iş birlikleri kurma, etki alanını genişletme sürecidir. Birey, sorunu çözmek için işbirliği yapabileceği diğer bireyleri ve kurumları belirler.

4. Çözüme Dönük Proje Stratejisinin Geliştirme:

- Çözüm için etkili stratejilerin geliştirilmesi aşamasıdır. Birey, projeyi hayata geçirmek için uygun yöntemleri seçer ve düzenler.

5. Projeyi Uygulama:

- Toplumsal sorunlara odaklanarak sahaya inme ve çözüm odaklı uygulamaların gerçekleştirilmesi aşamasıdır. Birey, belirlenen stratejilere dayanarak projeyi hayata geçirir.

6. Projeyi Değerlendirme:

- Sürdürülebilirlik perspektifinde elde edilen neticelerin değerlendirildiği aşamadır. Birey, projenin etkilerini ve başarılarını değerlendirir ve gelecekteki benzer sorunlara yönelik öğrenmeler elde eder.

Bu aşamalar, bireyin sosyal sorumluluk bilincini geliştirmesi ve toplumsal sorunlara etkili çözümler üretebilmesi için rehberlik eden bir süreci temsil eder.

1.3.2.9.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (WBCSD), kurumsal sosyal sorumluluğu iş sektörünün etik davranışları ve finansal gelişmeye katkı sağlayarak çalışanlarının, ailelerinin, çevre halkının ve toplumun daha iyi yaşam koşullarına ulaşmasını amaçlayan bir davranış biçimi olarak tanımlamaktadır.[202]

[202] LanceMoir, "What Do WeMeanbyCorporateSocialResponsibility?", *McbUniversityPress* 1/2 (2001), 18.

Sosyal sorumluluk, işletmenin ticari faaliyetlerini, toplumun genel menfaatlerine zarar vermeden yönetmesini ifade eder. Bu anlamda, sosyal sorumluluk; işletmenin ticari ve yasal koşullar, iş ahlakı, iç ve dış paydaşların beklentileri gibi unsurlara uygun bir iş stratejisi belirlemesini içerir. Bu strateji, örgüt içinde ve dışında etik değerlere uygun olarak şekillendirilir ve grupların beklentilerini göz önünde bulundurur. İşletmeler, varlıklarını sürdürebilmek ve toplumdan olumsuz tepkilerinden kaçınabilmek için sosyal sorumluluğun gerekliliklerini yerine getirmek zorundadırlar. Bu kapsamda, işletmelerin faaliyetlerinin toplumun ve çevrenin refahına uygun olmasına özen gösterilir ve bu etkilerle ilgili hesap verme sorumluluğu taşınır.[203]

İşletmelerin sadece sahiplerine, yöneticilerine ve hissedarlarına değil, topluma ve çevreye karşı da sorumlu olmaları gerekmektedir. İşletmelerin girişim özgürlüğünü ve özel kontrolünü ancak, ekonomik büyümeyi teşvik ediyorlarsa ve yüksek yaşam standartlarını artırmayı hedefleyerek ekonomik adaleti sağlamaya çalışıyorlarsa destekleyebiliriz.[204]

Toplumların tarih boyunca sosyal sorumluluğun en mühim taşıyıcısı ve denetleyicisi hükümetler ve devlet olmuştur. Özellikle devletin ekonomi üzerinde belirgin bir hakimiyetinin olduğu dönemlerde veya ülkelerde, toplumsal refahın ve huzurun sağlanması vazifesi başlıca devletler tarafından üstlenilmiştir. Bu bağlamda, toplumsal nitelikli çeşitli faaliyetler devlet tarafından ve devlet denetiminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İşletmelerin ortaya çıkmasıyla birlikte devletler, çıkardıkları yasalar ve uyguladıkları düzenlemeler aracılığıyla bu sorumluluk ve denetim görevlerini sürdürmüştür. Bu yasaların ilk hedefi iş yerlerindeki çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücretler, çalışma saatleri ve çeşitli sosyal hakların düzenlenmesi gibi işletmelere yönelik zorunlu düzenlemeler olmuştur.[205]

---

[203] Hulusi Demir - Neşe Songür, "Sosyal Sorumluluk Ve İş Ahlakı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/3 (1999), 151-153.

[204] Howard R. Bowen, *Social Responsibilities of the Businessman* (United States of America: University of Iowa Press, 1953), 5.

[205] Ender Yönet, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/13 (2005), 242.

Düzenlemeler zaman içinde evrilerek, işletmelerin sadece kâr odaklı hareket etmelerine izin veren bir anlayıştan, toplum ve çevre odaklı daha sorumlu ve sürdürülebilir bir yaklaşıma doğru gelişmiştir. Bu süreçte devletler, işletmelerin sürdürülebilirlik, çevresel etkiler, adalet ve toplumsal denge gibi konularda sorumluluk almasını teşvik etmek için politikalar ve düzenlemeler geliştirmiştir. Bu bağlamda, devletlerin ve hükümetlerin rolü, toplumun refahı ve kalkınma için işletmelerle iş birliği yapma ve düzenlemelerle yönlendirmeyi amaçlamaktır. Bu amaç, işletmelerin toplum ve çevre ile uyumlu bir şekilde hareket etmelerini sağlayarak, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik sistemin temellerini atmada önemli bir rol oynamaktadır.

İşletmelerin sosyal sorumluluk üstlenmesinde etkili olan faktörler arasında teknolojik gelişmelerin önemi büyüktür. Teknoloji, sosyal sorumluluk projelerini daha etkili bir şekilde yönetme, izleme ve değerlendirme olanağı sunarak işletmelere katkı sağlar. Aynı zamanda, teknolojinin yaygın kullanımı, şirketlerin sosyal sorumluluk faaliyetlerini daha geniş kitlelere duyurma ve bu faaliyetlerin etkilerini ölçme kapasitesini artırır. Toplumların refah düzeyindeki artış da işletmelerin sosyal sorumluluk alanına ilgi göstermelerini etkileyen bir faktördür. Toplumların daha bilinçli ve talepkâr hale gelmesi, işletmelerden sadece ekonomik başarı beklememelerine ve toplumsal beklentilere uygun hareket etmelerine sebep olur.[206]

Kurumsal sosyal sorumluluk, topluma karşı bağlılık, duyarlılık ve dürüstlük gerektiren bir kavramdır. Etik değerlere dayalı bir kurum kültürünün varlığı, çalışanların sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini teşvik eder. Kamu gücü ve kaynaklarının bireysel çıkarlar yerine toplumun yararı için kullanılması, toplumda güven oluşturmak ve sosyal sorumluluğun temelini oluşturmak anlamına gelir. Temelde, etik davranış prensiplerinin amacı, etiğe dayalı ve saygılı bir kurum kültürünün oluşturulmasını sağlamaktır, ki bu ilke bütün ülkelerde geçerlidir. Kurumsal sosyal sorumluluk, bir kurumun sadece kar elde etme amacının ötesine geçerek toplumun genel refahına katkı sağlamasını hedefler. Bu bağlamda, kurumlar, etik değerleri temel alarak iş süreçlerini ve uygulamalarını şekillendirir. Çalışanların bu etik değerlere bağlılık göstermeleri,

[206] Gül Bayraktaroğlu vd., *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Pazarlamada Yeni Bir Paradiggmaya Doğru* (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2009), 38-42.

kurumun sosyal sorumluluk misyonunu gerçekleştirmesine yardımcı olur. Kurumsal sosyal sorumluluk, kurumların sadece yasal düzenlemelere uymakla kalmayıp aynı zamanda toplumlarına aktif bir şekilde katkıda bulunmalarını da içerir. Bu, kurumların sosyal ve çevresel etkilerini değerlendirmelerini, sürdürülebilir uygulamalar benimsemelerini ve toplumlarına duyarlılık göstermelerini gerektirir.[207]

Sonuç olarak, kurumsal sosyal sorumluluk, etik değerlere dayalı bir kurum kültürünün varlığını ve çalışanların sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini gerektiren bir konsepttir. Bu, kurumların sadece kar odaklı değil, aynı zamanda toplumlarına karşı sorumluluk sahibi olduklarını gösterir.

1.3.2.9.3. Ulusal Sosyal Sorumluluk

Her birey, toplumun kültürel değerlerine uyumlu bir şekilde davranış sergiler. Kültüre uyum sağlamak, özellikle çocukluk döneminde kazanılmaktadır. Neredeyse her toplum çocuğun sosyal eğitimi, onu ulusal kültürün değerleriyle bütünleştirmeye ve bu değerleri kişisel alışkanlıklarına dönüştürmeye yönlendirir.[208] Çocukluk dönemi, bireyin temel değerleri, normları ve davranış biçimleriyle tanıştığı kritik bir süreçtir. Bu dönemde, çocuklar, aileleri, okulları ve çevreleri aracılığıyla toplumun kültürel öğelerini öğrenirler. Sosyal eğitim, çocukları, ulusal kültürdeki değerleri anlamaya ve benimsemeye yönlendirerek topluma uygun bir şekilde büyümelerini sağlar.

Birey, sosyal bir varlık olarak toplum içinde sosyalleşir ve bu süreçte üstlendiği görevleri yerine getirme, birlikte yaşamanın ve ortak sosyal çevreye saygı duyma gibi gerekliliklerle karşılaşır. Aynı zamanda, toplumun geneline yönelik hizmetlerin gönüllü olarak sunulmasında payına düşen kısımda sorumluluk hisseder ve toplumsal hizmetlerde etkin rol alır. Bu, bireyin topluma karşı sosyal sorumluluğunu ifade eder ve bu sorumluluk, bireyin toplumsal katılımı ve hizmetiyle ilişkilendirilir. Bireyin aynı topraklar üzerinde yaşadığı diğer insanlarla paylaştığı tarih, dil, idealler, gelenekler ve görenekler gibi unsurlar, ulusuna karşı duyduğu sosyal sorumluluğun temelini

---

[207] Tamer Kılıç, *Etik Ve sosyal Sorumluluk: İlgili Kavramlar ve Arasındaki İlişkiler*, 196.
[208] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 118.

oluşturur.[209] Bu ortak öğeler, ulusun birliğini ve bireyler arasında ortak değerleri güçlendirir. Bireyler, bu ortak değerler ve bağlar çerçevesinde uluslarına karşı sorumluluk hissederler ve bu sorumluluk, toplumlarının gelişimine, birliğine ve refahına katkıda bulunmalarını içerir. Bu nedenle, sosyal sorumluluklar, bireyin ulusuna olan bağlılığı ve katkısıyla derinleşir ve güçlenir.

Bireyler, uluslarına karşı sorumluluklarının olduğunu ve bu sorumlulukların en önemli noktasının ulusa ait doğruları ve erdemi sürdürmek olduğunu ifade etmektedirler. Bu aidiyet ve sorumluluk, bireylere daha önce hayatlarını kaybetmiş olanlarla bütünleşme ve onların başarılarıyla gururlanma fırsatı sunmaktadır. Ancak bireyin geçmiş ve şimdiki diğer bireylerle aktif bir şekilde (her zaman bilinçli olmasa da) kurduğu bu ulusal bağ, onu nesiller ve mesafeler boyunca diğer üyelerin eylemlerinden tamamen sorumlu kılmaz. Örneğin, bir kişinin katil, hırsız veya teröristle aynı ulusa mensup olmasının, onun üzerinde hiçbir normatif etkisi olamaz.[210]

Ulusal politik kimlikle bütünleşen bireyler, ulusun bireysel üyelerin ayrılmaz birer parçası olarak kabul edildiği bir birlik olarak görmektedirler. Zaman zaman ulusu bir organizma metaforuyla düşündükleri olur. Bu tür bir gözlemle ilişkili olmasa bile, ulusun bir geçmişi, bir geleceği ve bir bilinci olduğuna inanırlar. Genellikle, ulusu insanların duygulara sahip bir varlık olarak hayal ederler. Ulus, küçümsenebilir, küçük düşürülebilir veya incinebilir. Aynı zamanda, ulusun bir hafızası olduğuna inanılır ve husumet beslemeyi bilir. Bir iradeye sahip olduğu düşünülür. Sonuç olarak, ulusal bağlılıklarını ciddiye alanlar, ulusal kimliklerine bağlı oldukları diğer ulus üyelerine dair hayal edilen bağın somut anlamını göstermek için "incindik", "savaşı kazandık", "ülkemizi kaybettik", "bağımsızlığımızı kazandık", "çölü yeşerttik" veya "er ya da geç galip geleceğiz" gibi ifadeler kullanırlar. Bu düşünce tarzına sahip olan ve bu şekilde konuşanlar, diğer ulus üyeleriyle olan bağlarını ifade ederler.[211]

---

[209] Tuğba Özcan, *Afet Eğitiminde Öğrenci Topluluklarının Önemi Ve Küresel Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Uludağ Üniversitesi Örneği* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 22.

[210] FaridAbdel-Nour, "National Responsibility", *SAGE Publications* 31/5 (Ekim 2003), 700.

[211] Abdel-Nour, "National Responsibility", 698.

Ulusal bağ, modern bireylere dünyada bir şeyler başarmalarına ve belirli bir statüye sahip olmalarına olanak sağlayan gurur bağıdır. Milliyetçilik insanlara iyi hissettirir. Ulusal kimlik temelde bir onur meselesidir. İnsanlara gurur duymaları için nedenler sunar.[212] Ulusal gururun varlığı, ulusal sorumluluğun da var olduğu anlamına gelir. Ulusal kimliğin olmadığı bir dünyada ulusal sorumluluk da kaybolabilir. Ulusal kimlik, bu tür sorumlulukların temelini oluşturur ve bireylerin ulusal toplumlarına karşı sorumluluklarını belirler. Bu bağlamda, ulusal kimliğin oluşturduğu duygusal ve kültürel bağlar, bireylerin toplumlarına olan sorumluluklarını güçlendirir ve şekillendirir. Ulusal kimlik, bireylerin toplumlarına ve uluslarına olan bağlılıklarını ifade eder ve bu bağlılık, gururun yanı sıra sorumluluğu da içerir.

1.3.2.9.4. Küresel (Evrensel) Sosyal Sorumluluk

Küreselleşme, bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler ve iletişimdeki gelişmelerin etkisiyle mekân ve zamanın anlamını kaybetmesi sonucunda dünyanın ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak bütünleşme sürecini ifade eder.[213] Bu süreçte, ülkeler arasındaki sınırların belirsizleşmesi, bilgi ve ticaretin serbest dolaşımı, kültürel etkileşimlerin artması gibi faktörler, küresel ölçekte bir etkileşimi ve entegrasyonu teşvik eder. Bu durum, farklı kültürlerin birbirine daha yakın olmasını sağlayabilir ve küresel problemlerin çözümünde iş birliğini teşvik edebilir. Ancak, aynı zamanda küresel eşitsizlikleri ve sosyal sorunları da derinleştirebilir.

Bilişim teknolojilerinin maliyetinin düşmesi ve yaygın hale gelmesi, bilgi aktarımını hızlandırmış ve iletişim engellerini azaltmıştır. Artık, zaman, mekân ve mesafe algılamalarını değiştirmiştir; artık anında iletişim ve bilgi alışverişi mümkündür, coğrafi sınırlamalar daha az önemli hale gelmiştir.[214] Bu durum, uluslararası bilgi alışverişini hızlandırmış, kültürel değerler arasındaki etkileşimi artırmış ve küresel değerlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde, ekonomik açıdan güçlü devletler, kendi iç piyasalarını doyurmanın ötesine geçerek uluslararası pazarlarda yer aramışlardır. Bu

---

[212] Abdel-Nour, "National Responsibility", 700.

[213] Ahmet Kesici, "Durkheim'in Görüşleri Doğrultusunda Küreselleşme Olgusu Ve Eğitimin Küresel İşlevi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/2 (2018), 980.

[214] Refik Balay, "Globalization, Information Society and Education", *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 37/2 (01 Ekim 2004), 63.

durum, çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasına ve küresel ekonomik ilişkilerin derinleşmesine katkı sağlamıştır.[215]

Bireylerin yaşam olanakları ve sorumlulukları, ulus-devlet sınırlarının ötesine geçmiş durumda, bu da bireylerin ulusal sınırların ötesinde daha büyük bir toplumun bir unsuru haline geldiğini göstermektedir. Artık herkes, ulusal toplumlara üyeliklerinin yanı sıra küresel toplumun da bir parçasıdır. Günümüzde, "başka dünya yok" ve "hepimiz aynı gemideyiz" gibi ifadelerle, insanları Dünya'ya ve insanlığa yönelik etik sorumluluklara davet eden çağrıları daha sık duymaktayız. Sosyal bilimciler, günümüz toplumsal ilişkilerini ve olgularını açıklarken "küreselleşme" kavramına her geçen gün daha fazla vurgu yapmaktadır. Küreselleşme kavramı, öncelikle dünya çapında mesaj, kültür, sermaye ve mal akışına odaklanmış olmasına rağmen, aynı zamanda toplumsal olarak bütünleşmiş yeni bir insanlık durumunu ifade etmektedir. "Küresel toplum," riskler ve yaşam imkanları ile bütünleşmiş ve ortaklaşmış insanlığı temsil etmektedir. İnsanlık, küresel ısınma, salgın hastalıklar gibi doğal sorunlarla ve ekonomik kriz, terörizm, açlık, göç gibi sosyal sorunlarla yüzleşmektedir ve bu sorunlarla mücadele etmek için yeni bir yaşam tarzı ve iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaca yanıt olarak, "dünya vatandaşlığı," "dünya siyaseti," "küresel yönetişim," "kozmopolitanizm," "kozmokrasi" gibi kavramlar, sosyal bilimcilerin gündeminde önemli bir yer tutmaya başlamıştır.[216]

Küreselleşme, sosyal sorumluluk kavramını daha geniş bir perspektife oturtmuştur. Artık küreselleşme, iş dünyası, sivil toplum kuruluşları ve hükümetler arasındaki etkileşimi artırmış, dünya çapında bağlantıları güçlendirmiştir. Bu bağlamda, sosyal sorumluluk uygulamaları artık sadece ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda küresel ölçekte de gerçekleştirilmektedir.[217]

Küresel (evrensel) sosyal sorumluluk, yalnızca insanların kendi yaşamları ve toplumları için değil, aynı zamanda yaşadıkları dünya ve içindeki tüm canlılar için de sorumluluk

---

[215] Meltem Öz Kılınç, *Küreselleşme Sürecinin Eğitim Üzerine Etkileri Ve Öğretmen Kimliği* (İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 11.

[216] Cevat Özyurt, "Küresel Vatandaşlığın Gelişimi, İmkanı Ve Küresel Değerler Eğitimi", *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık Ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Uşak Üniversitesi*, (2009), 160.

[217] Ahmet Menteş, "Sosyal Sorumluluk Uygulamalarında Yakınsama", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2010), 35.

taşımayı ifade eder. Bu bağlamda, çevre kirliliği, türlerin yok olması, su kirliliği, açlık, yoksulluk, savaşlar, küresel ısınma, elektromanyetik alanlar (özellikle baz istasyonları), gen araştırmaları, eğitim sorunları, sağlık sorunları, kadına yönelik sorunlar, nüfus sorunları, şiddet ve terör, geleneklerin olumsuz neticeleri gibi yeryüzündeki tüm canlıları ve ekolojik dengeyi etkileyebilen zararların önlenebilmesi için küresel sorumluluk duygusunun gelişmiş olması ve etkin bir tepkiye dönüşmesi hayati öneme sahiptir. Bu tür olumsuzluklar insanları etkilediği gibi, tüm canlıları ve yaşamı etkiler. Her bireyin bu olumsuzluklarda evrensel sorumluluk bağlamında üzerine düşen görevler bulunmaktadır. Bu bağlamda, küresel (evrensel) sorumluluk duygusuyla hareket etmek ve küresel problemlere etkili çözümler üretmek toplumların ve dünya için daha sürdürülebilir bir gelecek oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.[218]

Çeşitli kurumlar ve organizasyonlar tarafından yürütülen çalışmaların temel amacı, küresel sosyal sorumluluk kapsamında daha iyi ve yaşanabilir bir dünyanın gerçekleştirilmesidir. İnsan haklarının korunması ve dayanışma ortamının oluşturulması, yalnızca devlet müdahalesi ile sınırlı görülmemektedir. Devletlerin yanı sıra, bireyler ve kurumlar arasındaki iş birliği, toplumun her bireyinin aktif katılımını gerektirir. Bu nedenle, küresel sosyal sorumluluk bağlamında, devletlerin yanı sıra bireylerin ve kurumların da sorumluluk taşıdığı bir anlayışı benimsemek önemlidir.[219] Sonuç olarak, daha güzel ve yaşanabilir bir dünya hedefine ulaşmak için, evrensel sosyal sorumluluk anlayışı, devletlerin, bireylerin ve kurumların ortak çabasıyla hayata geçirilmelidir. Bu çabalar, insan haklarına saygı, eşitlik, adalet ve sürdürülebilirlik gibi temel değerlere dayanmalıdır.

1.3.2.9.5. Ekolojik Sosyal Sorumluluk

Dünya nüfusunun hızla artışı, doğal kaynaklara olan aşırı talebi artırmıştır. Bu artan ihtiyaçları sınırlı doğal kaynaklarla karşılayabilmek için ileri teknolojinin kullanılması gerekmektedir. Son çeyrek yüzyılda, özellikle teknolojik ve ekonomik gelişmeler, doğaya zarar vermiş ve bu zarar tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Bu tür gelişim süreçleri,

---

[218] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 30.

[219] Fulya Akyıldız, "Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları Ve Demokrasi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2011), 44.

sadece kaynakları sömürme ilkesine dayandığında, insanı çevreyi tahrip eden bir etken haline getirmiştir. Doğa dengesi bu süreçte zayıflamış ve hatta birçok yerde bozulmuştur. Ancak, çevreyi koruma bilinci ve anlayışı aynı oranda gelişmemiştir. Bu durum, insan yaşamında ironik bir çelişki yaratmıştır. İhtiyaçlarımızın karşılanabilmesi için kitlesel üretim yapan fabrikaların sayısı artmış, hava yolculuğunu hızlandıran büyük uçaklar üretilmiş ve birçok sentetik madde üretimi gerçekleşmiştir. Ancak, bu ileri teknoloji ürünleri, hava, su ve mekân gibi doğal kaynakları sınırlama ve hatta yok etme eğilimindedir. Bu gelişmeler, doğanın dengesini bozarak çevre üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu nedenle, çevre koruma bilinci oldukça önemlidir ve bu bilinci geliştirmek, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasına yardımcı olabilir.[220]

Doğanın bir parçası olan insan hem biyolojik hem de kültürel temel ihtiyaçlarını doğadan karşılar. Ancak, kentsel yaşam, insanları zaman zaman doğadan uzaklaştırır ve ihtiyaçlarımızı karşılarken çevresel etkilerimizi fark etmemize engel olabilir. Her bir bireyin, dünya üzerinde güçlü bir "etkisi" bulunur. Üretim ve tüketim faaliyetlerinin neticesinde oluşan bu toplam etki, "ekolojik ayak izleri"ni oluşturur. Ekolojik ayak izi, insanların yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları kaynakların üretimi ve atıkların bertarafı için kullandıkları biyolojik alanı ifade eden bir ölçüdür. Hayat tarzımızın getirdiği alışkanlıklar ve davranışlar, aslında ayak izlerimizin büyümesine neden olur. Karbon ayak izi ve ekolojik ayak izi, insanların doğaya verdiği zararları belirler. Bu kavram aynı zamanda çevre sorunlarının kaynaklarını ve çözüm yollarını düşünmek için bir yol sunar. Ekolojik ayak izi, başka bir dünya seçeneğimizin olmadığını somut bir şekilde gösterir. Uluslararası düzeyde etkili bir çevre barışının sağlanabilmesi için, çevre değerlerinin tüm ulusların ortak malı olarak kabul edilmesi gereklidir. Bu kabul, toplumlar arasındaki çevre bilincinin artmasına yardımcı olur.[221]

Eğitim seviyelerinin artması ve bu olumsuz etkilerin sonuçlarının farkına varılmasının bir sonucu olarak toplumların bir arada hareket etme bilincini oluşturmuş ve daha temiz

---

[220] Necmettin ÇEPEL, "Ekosistem Kavramı, Ekosistem Analizleri Ve Bir Ekosistem Analizi Modelinin Geliştirilmesi", *İstanbul Üniversitesi* 26/1 (1976), 34.

[221] Şafak Kaypak, "Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 1 (01 Şubat 2013), 156-159.

bir dünya bırakma düşüncesi toplum içinde kökleşmiştir. Bu süreç, insanların çevre bilincinin artmasına ve çevre sorunlarına karşı daha duyarlı hale gelmelerine katkı sağlamıştır.[222]

Çevreyi tehdit eden faaliyetlerin önüne geçmek ve bu soruna çözüm üretmek, tüm insanlığın ortak sorumluluğudur. Bu bağlamda, sorumluluk bilinci kazanmak, potansiyel çevre zararlarını önlemek için hayati bir adımdır. İnsanlar tarafından neden olunan zararların azaltılması ve çevrenin korunması, bireylere çevre bilinci, çevresel tehditler ve bu tehditlere karşı çözüm yolları hakkında eğitim verilmesiyle mümkün olacaktır.

1.3.2.9.6. Özgeci Sosyal Sorumluluk

Özgecilik kavramı, 19. yüzyılın Fransız filozoflarından ve sosyolojinin kurucularından biri olan Auguste Comte tarafından ilk defa kullanılmıştır. Comte, özgecilik kavramını, "bireylerin başkaları için yaşama eğilimi veya arzusu" olarak tanımlamıştır.[223]

Özgecilik (altruism), "başkası için" anlamına gelen Latince kökenli bir kavramdır. Özgecilik, bir kişiye yardım etme veya onu zarardan koruma amacı dışında herhangi bir beklenti taşımayan yardım davranışını ifade eder. Özgecilikte, birey yardım etmeyi isteyerek, gönüllü olarak yapar. İnsanlara yardım etmenin sağladığı tatmin dışında herhangi bir ödül veya karşılık beklentisi olmaz. Bu nedenle bir davranışın özgeci olup olmadığını ölçmenin temel kriteri, yardım eden kişinin niyetidir. Eğer yardım edenin zihninde, şu anda veya gelecekte sağlayabileceği bir fayda düşüncesi bulunuyorsa, yapılan iyilik özgeci olarak kabul edilemez.[224]

TDK'ya göre özgeci, "kişisel yarar gözetmeksizin başkasına yararlı olmaya çalışan (kimse); özgecil, diğerkâm"dır.[225] Özgecilik, insanlığı ve diğer bireyleri kendi çıkarlarının ötesinde düşünme ve onlara yardım etme, destek olma niyetini ifade eden

---

[222] İbrahim Berber, *İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Toplumun Afetlere Hazırlanmasında Farkındalık Düzeylerinin Oluşturulmasındaki Rolü Ve Önemi* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 39.

[223] Karadağ - Mutafçılar, "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme", 42.

[224] Aysel Kayaoğlu vd., *Sosyal Psikoloji I*, ed. Sezen Ünlü (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 139.

[225] *TDK*, "Özgeci" (https://sozluk.gov.tr/?kelime=özgeci).

bir ahlaki tutumdur. Özgecilik, kişinin kendi çıkarlarını geri plana atarak başkalarının refahını ve genel iyiliğini önemseyen bir anlayışı temsil eder. Bu tutum, insanlara karşı iyi niyetli, hoşgörülü ve yardımsever olmayı içerir. Özgecilik, bireyin kendi bencilliğinden vazgeçerek toplumun daha büyük bir iyiliği için çalışma isteğini yansıtır. Bu nedenle özgecilik, insanlar arasındaki ilişkileri ve toplumun genel refahını geliştirmeyi hedefleyen bir ahlaki değerdir.[226]

Özgecilik, toplumsal refahın sağlanmasının temelini oluşturan önemli ve köklü bir geleneksel değerdir. Eşitlik, toplumsal sorumluluk ve adalet normlarına vurgu yapanlar için özgecilik, bu normlara uyumlu olarak bilinçli bir şekilde davranma çabasıdır. Hem özgeci hem de sosyal sorumluluk davranışları, bireyin diğerlerinin çıkarlarına duyduğu endişenin bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Özgeci davranış, kişisel kazanç beklemeden veya karşılık beklemeden başkalarına yardım etme eğilimini destekleyen bir düşünceyle, toplumun daha menfaatine öncelik verir.[227]

Özgecilik, çeşitli olumlu sosyal davranışları içeren bir ahlaki kavramdır. Bu davranışlar arasında yardım etme, sorumluluk üstlenme, bağışta bulunma gibi örnekler bulunur. Ancak, her olumlu sosyal davranış, otomatik olarak özgecilik olarak kabul edilmez. Özgecilik, belirli özelliklere sahip bir davranış biçimini ifade eder. Özgecilik, karşılık beklenmeden veya kişisel çıkarlar gözetilmeden isteyerek başkalarına yardım etmeyi içerir. Birey, kendi önceliklerini bir kenara bırakarak, başkalarının ihtiyaçlarına odaklanır ve onlara yardımcı olmaya istekli bir şekilde davranır. Bu anlayış, ahlaki gelişimle yakından ilişkilidir ve kişinin olgunlaştıkça veya deneyim kazandıkça daha fazla özgeci hale gelmesine yardımcı olabilir. Özgecilik, toplumsal dayanışmayı teşvik eden ve olumlu insan ilişkilerini teşvik eden bir ahlaki değerdir.[228]

Özgecilik ve sorumluluk, özellikle özgeci ve sorumluluk sahibi ebeveynlere sahip olan çocuklar için, gözlem ve modelleme yoluyla öğrenilebilir. Bu nitelikler, ebeveynlerin

---

[226] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Ekin Yayınları, 1996), "Özgecilik", 407.

[227] Tony S.K. Tam - S. Yeung, "Altruism, Social Responsibility, and Government Support for Social Welfare", *Asia Pacific Journal of Social Work and Development* 9/2 (01 Eylül 1999), 79-81.

[228] A. Esra İşmen - S. Armağan Yıldız, "Öğretmenliğe İlişkin Tutumların Özgecilik Ve Atılganlık Düzeyleri Açısından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 42/42 (01 Mart 2005), 154-162.

davranışlarını taklit eden çocuklar aracılığıyla kuşaktan kuşağa geçirilebilir. Özgeci davranışlar daha sonrasında toplumdan gelen geri bildirimlerle güçlenir ve bireyin davranışlarının doğal bir unsuru haline gelebilir.[229]

Öğrencilerin bazı sosyal davranışları edinmeleri ve bu davranışların gelişmesini sağlamak için, bu davranışların öğretilmesi, örnek olunması ve uygulanmasını sağlayacak yeterli zaman ayrılması gerekmektedir. Özellikle özgecilik gibi olumlu sosyal davranışların öğrencilerde artırılması hedefleniyorsa, bu davranışların geliştirilmesine yönelik çeşitli stratejiler kullanılmalıdır. Öğrencilerin özgecilik davranışlarını artırma sürecinde, yalnızca okulda değil, aynı zamanda okul dışında da yardım projelerine katılmaları teşvik edilmelidir. [230] Bu, öğrencilerin toplumlarına katkıda bulunma, başkalarına yardım etme ve empati geliştirme fırsatlarına sahip olmalarını sağlayabilir. Bu tür deneyimler, öğrencilerin özgecilik davranışlarını pekiştirebilir ve ahlaki gelişimlerini destekleyebilir.

1.3.2.9.7. Ahlaki Sosyal Sorumluluk

Ahlak, huyları ve davranışları ifade eden bir terim olup, temelde insanların iyi bir yaşam için temel inançlarını ve değerlerini ifade eden bir kavram olarak değerlendirilebilir. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde, dinler insanlara ideal bir yaşam biçimi hakkında görüşler ve düzenlemeler sunmuşlardır. Bu nedenle, ahlak sıklıkla dini emirler ve prensiplerle ilişkilendirilmiştir. Seküler bağlamda, ahlak daha çok bireylerin yaşam tarzı tercihleriyle ilgilidir. Bu, genellikle bireylerin bulundukları toplumun benzer inanç ve değer sistemlerine sahip diğer insanların görüşleri ve zihin yapısına uygun bir yaşam tarzı seçme çabalarını ifade eder. Bu, bireylerin kendi değerlerini ve inançlarını özgürce ifade etme hakkını içerir ve bu bağlamda ahlak, kişisel yaşamın anlamını bulma sürecinde önemli bir rol oynar.[231]

---

[229] BAŞEĞMEZ, *Üstün Yetenekli Lise Öğrencilerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Ve Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutumlarının Sosyal Zeka İle İlişkisi: Beşiktaş Örneği*, 25.

[230] Ayşe Şengel, *Sağlığa Yönelik Sosyal Sorumluluk Programının Ergenlerin Sağlık Algısı, Özgeci ve Empatik Becerilerine Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 20.

[231] Bulut, *Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi*, 2-3.

Ahlaki düzende, insan her zaman diğer varlık biçimlerinden farklıdır; çünkü kendi iradesi doğrultusunda, ahlaki kurallara uyma veya bunları ihlal etme seçeneğine sahiptir. Bu, insanın sorumluluk alanı içinde yer alan eylemlerin konusu olan birçok farklı olasılığı içerir. İnsanın bu eylemleri, ahlaki normlara uygun hareket etme veya bunlara aykırı davranma tercihine dayanır ve bu tercihler insanın sorumluluk kapsamında değerlendirilir.[232]

Sorumluluğun (ahlaki vazifenin) sadece bireysel veya sadece toplumsal boyutunu incelemek hatalıdır. Sorumluluğun, ahlaki bilincin ve kişiliğin gelişimi sürecinde diyalektik bir etkileşim olduğunu ifade etmek hem bireysel hem de toplumsal boyutlarını kabul etmek anlamına gelir. Bu nedenle, sorumluluk, yüksek düzeyde çift yönlü bir insanî olgudur. Birey, bir görev karşısında kendi kendini zorlayan veya başka bir ifadeyle görevi kendisine yükleyen bir kişi olarak, bu eyleme subjektif bir kendiliğindenlikle baktığında tamamen bireyseldir. Ancak aynı yükümlülüğe objektif bir eylem olarak bakıldığında, yani değişen koşullar altında izafi bir olay olarak ele alındığında, bu toplumsaldır.[233]

Yetişkin bireyde ideal ahlaki oluşumun temeli, iletişim ve sorumluluk prensiplerine dayanmaktadır. Ahlaki gelişim sürecinde dıştan denetimlilik, bireyin toplumsal normlara göre dışarıdan bir otorite veya kurallar tarafından denetlenmesini ifade eder. Bu durumda, kişi öğrenilen veya benimsetilen davranışları sergileyerek toplumsal normlara uyar. Öte yandan, içten denetimlilik kavramı, bireyin toplumsal normlara uyum sağlamak adına kendi içsel değerleri ve kurallarıyla kendini denetleyebilme yeteneğini ifade eder. İçten denetimli bir birey, kendi ve toplumunun belirlediği kuralların farkında olup, bu kurallara uygun şekilde hareket etme kapasitesine sahiptir. Bu durum, bireyin ahlaki davranışlarını belirleyen bir içsel motivasyonla hareket etmesine olanak tanır. Bu bağlamda, yetişkin bireyde ideal ahlaki oluşum, iletişim becerileri aracılığıyla toplumsal değerleri anlama ve içselleştirme sürecini içerir. Ayrıca, sorumluluk duygusu, bireyin kendi ahlaki değerlerini belirleyip bu değerlere sadık

---

[232] Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 95.

[233] Hilmi Ziya Ülken, *Ahlâk* (İstanbul: Ülken Yayınları, 2001), 237-238.

kalarak toplum içinde etik bir davranış sergilemesini sağlar. İletişim ve sorumluluk, bireyin içten denetimliliğini güçlendirerek ahlaki olgunluğa ulaşmasına katkı sağlayan temel unsurlardır.[234]

Sorumluluk kavramı, temel olarak iki ana unsur içerir. Birinci unsur, "beklenen davranış", bireylerin toplum içinde belirli bir rol üstlendiğini ve bu rolün gerektirdiği davranışları yerine getirmeleri gerektiğini ifade eder. İkinci unsur ise, bir şeyi yapma veya yapmama konusundaki "tercih"tir. Her birey, toplum içindeki rol ve görevlerine uygun davranışlar sergileme veya sergilememe konusunda tercih yapma özgürlüğüne sahiptir. Toplum, her bireyden belirli bir rolü kusursuz bir şekilde oynamasını bekler. Ancak, bireyin beklenen davranışı ile gerçek davranışı arasındaki farklılık derecesine göre, birey sorumlu tutulur. Bu nedenle, sorumluluk kavramı, bireylerin toplumları tarafından beklenen rollerini yerine getirme becerilerini ve tercihlerini değerlendirmeyi içerir.[235]

Sorumluluk, ahlakın temel taşlarından biridir ve bu ilke yalnızca ahlak açısından değil, din, toplum ve her türlü faaliyet için de elzemdir. Bu, çünkü insan irade ve tercih yeteneğine sahiptir. Bu nedenle, insanın eylemlerinin sonuçlarına katlanması, doğal bir gerekliliktir.

Ahlak, insanlar arasındaki olumlu ilişkilerin gelişmesine ve sürdürülmesine katkı sağlayan bir sistemdir. Dolayısıyla, ahlak tek taraflı bir kavram değildir. Ahlak, her zaman karşılıklı ilişkilere dayanır. Ahlakın varlığı, insanın varlığının kaçınılmaz bir sonucudur. Bu nedenle, ahlakın etkili olduğu her yerde, insanların iyi ve kötü arasındaki farkı ayırt edebilme yetisine sahip zihinsel olgunluğa ulaşmış bireyler bulunur. Ahlaklı davranış, insanların birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri ve bu hakları ihlal etmemeleri anlamına gelir. Toplumda herkesin hak sahibi olduğu ancak hiç kimsenin yükümlülük taşımadığı bir durumda, tam bir anarşi ve düzensizlik ortaya çıkacaktır. Bu nedenle ahlak, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlerken hem hakları hem de

---

[234] Aliye Çınar, *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi* (Emin Yayınları, 2013), 246-247.
[235] Güngör, *Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlak,* 126-128.

sorumlulukları ele alır, böylece toplumsal düzen ve uyumun sürdürülmesine katkıda bulunur.[236]

Davranışa etki eden ve gelişmesini sağlayan ve davranışı daha iyi bir duruma getiren her fikir, "ahlaki fikirler" kapsamına dahil edilir. Aynı şekilde, davranışı kötüleştiren her türlü fikir, ahlaki açıdan kabul edilemez olarak değerlendirilir. Davranışı hem daha iyi hem de daha kötü bir yöne etkilemeyen fikirler ve bilgiler ise ahlaki açıdan önemsiz olarak kabul edilebilir. "Ahlaklılık üzerine fikirler" ise ahlaki açıdan nötr, ahlaka aykırı veya ahlaki olarak değerlendirilebilir. Buna göre, Ahlaki Sorumluluk; "Ahlaki fikirlerin sonucu olarak ortaya çıkan ve yerine getirilmesi gereken sorumluluklar" olarak tanımlanabilir.[237]

Ahlaki sorumluluk, bireyin kendi iradesi ve gerçekleştirdiği eylemlerin tamamının sorumluluğunu üstlenme yetisi ve bilinci olarak tanımlanabilir.[238] Ahlaki sorumluluk, insanların kendi değerlerine ve ahlaki kurallara uygun olarak davranma gerekliliğini taşır ve bu davranışların sonuçlarına katlanma taahhüdünü içerir. Bu nedenle, ahlaki sorumluluk, bireylerin ahlaki değerlerine ve normlarına uygun davranmayı seçme ve bu tercihlerin sonuçlarına katlanma bilinci ve yeteneğiyle ilişkilidir.

Ahlaklı olmak, sadece belli bir davranışı sergilemekten çok daha fazlasını ifade eder. İstenmeyen eylemleri gerçekleştirmek, bu eylemlerin ortaya çıkmasına müsaade etmekten daha kötüdür. Ancak sadece istenmeyen davranışlarda bulunan insanlar, bu davranışların sorumluluğunu üstlenmezler. İnsanlar, istenmeyen ve kötü bir olayın gerçekleşmesine müsaade etmekle de o olayın sorumluluğunu üstlenirler. "Bunu ben yapmadım, sadece olmasına müsaade ettim." türü bir savunma, ahlaki sorumluluktan kaçınmak için geçerli bir mazeret değildir.[239]

---

[236] Bulut, *Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi*, 42-43.

[237] John Dewey, "Okulda Ahlak Eğitimi", çev. A. Ferhan Oğuzkan, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 9/1 (2019), 117.

[238] Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri Ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Atlas Yayınları, 2018), "Ahlaki Sorumluluk", 5.

[239] Ashvin Parameswaran, "Student Dishonestyand Faculty Responsibility", *Teaching in Higher Education* 12/2 (01 Nisan 2007), 265.

Ahlaki sorumluluk, aklı yerinde olan bir bireyin yerine getirmekle yükümlü olduğu ve yerine getirebileceği eylemleri yerine getirmemesi durumunda cezalandırılmasını gerektiren bir kavramdır. Bu eylemleri yerine getirme durumunda ise birey ödüllendirilir ve onurlandırılır.[240]

Ömer Nasuhi Bilmen'e göre, ahlaki sorumluluk, ahlaki kuralların uygulanması için etkili bir mekanizma olarak işlev gören bir kavramdır. İnsanlar, ahlaki kanunların hükümlerine uyum sağlama amacıyla ahlaki sorumluluk düşüncesiyle hareket ederler. Bu tür bir sorumluluk, dini inançlar, kişisel vicdan, toplumun genel görüşleri ve mevcut yasalar gibi çeşitli kaynaklardan ortaya çıkar. Hukuk ve kanun tarafından belirlenen kurallar dışarıdan bize dayatılırken, ahlaki sorumluluk, içsel bir kaynaktan gelir ve kişinin kendi vicdanına aittir. Bununla birlikte, ahlaki yükümlülük iki temel şekilde ortaya çıkar:

a) Subjektif Yükümlülük: İnsanın kendi vicdanında, kişisel olarak kendisini belirli bir eylemi gerçekleştirmeye zorlanmış hissetmesi durumudur.

b) Objektif Yükümlülük: Toplumun genel görüşleri, "efkâr-ı umumiye" (genel görüş) ve diğer insanların vicdanları önünde, kişinin kendisini belli bir eylemi gerçekleştirmekle yükümlü hissetmesi durumunu ifade eder. Bu nedenle, ahlaki sorumluluk, ahlaki kuralların içselleştirilmesi ve uygulanmasını teşvik eden bir mekanizma olarak hem kişisel hem de toplumsal düzeyde işlev görür.[241]

Ahlaki gelişimde ileri düzeyde bulunan bireyler, kendini gerçekleştirme sürecinde de ileri seviyelerdedir. Bu bireyler, ahlaki olgunluğa ulaştıklarında belirli niteliklere sahip olma eğilimindedirler. Bu nitelikler, ahlaki gelişimi ileri düzeyde bulunan bireylerin ortak nitelikleri olarak kabul edilebilir:

1. Sorumluluk Alma: İleri düzeyde ahlaki bireyler, kendi eylemlerinin sonuçlarını üstlenme ve toplumsal sorumlulukları yerine getirme konusunda kendilerine güvenirler.

---

[240] Cevizci, "Sorumluluk", 474.
[241] Bulut, *Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi*, 75.

2. Bağımsız Karar Verme: Bu tür bireyler, kendi ahlaki ilkelerine ve değerlerine dayalı olarak bağımsız kararlar verebilirler.
3. Dürüstlük: İleri düzeydeki ahlaki bireyler dürüstlük ve doğruluk değerlerine büyük önem verirler.
4. Başkalarına Saygı Duyma: Bu bireyler, diğer insanların haklarına, duygularına ve inançlarına saygı gösterme yeteneklerini geliştirmişlerdir.

Bu nitelikler, ahlaki gelişimde ileri düzeyde bulunan bireylerin kendilerini ve çevrelerini daha iyi bir şekilde gerçekleştirme yolunda ilerlemelerine yardımcı olur.[242]

Ahlakilik, temelde iyi olma arzusunu ifade eder ve bu istek, sadece iyilik arzusunu temel bir tutum olarak benimseyen bireyler tarafından gerçekleştirilebilir. Ahlaki değerleri, isteklerini ve eylemlerini temel ilke olarak benimseyen bu bireyler, içsel bir motivasyonla etik bir yaşam tarzını sürdürme çabasındadırlar. Ahlaki yetkinlik, bireyin ahlaki davranışlarının nedenlerini açıklayabilme becerisini ifade eder. Bu yetkinlik, bireyin kendi kararlarının yanı sıra toplumla birlikte yaşadığı diğer insanların da sorumluluğunu alabilen bir karaktere sahip olmasını sağlar. Ahlaki olarak yetkin bir birey, etik kararlarını mantıklı bir şekilde açıklayabilir ve bu kararların toplum içinde nasıl bir etki yaratacağını anlayarak hareket eder. Bu anlamda, ahlaki olarak yetkin bireyler, sadece kendi iyiliklerini değil, aynı zamanda toplumlarına ve çevrelerine olumlu katkılarda bulunma sorumluluğunu da taşırlar. Bu tutum, bireyin ahlaki değerlere dayalı bir yaşam sürmesini sağlayarak etik bir toplum oluşturmaya katkıda bulunur.

Dünya üzerinde yaşayan diğer canlı varlıklar arasında, ahlaki bir varlık olmanın ve bu nedenle yaptığı eylemlerden sorumlu tutulmanın yalnızca insanlar için geçerli olduğu düşünülebilir. Sorumluluk, ahlaki bir varlık olmanın doğal bir sonucudur ve ahlaki yaşamın devamı için gereklidir. Dolayısıyla, sorumluluğun olmadığı yerde kişilik ve insan olma kavramları da anlamsız hale gelir. Çünkü sorumluluk, kişiliğin temel bir unsuru ve kişiliğin gelişiminde önemli bir faktördür. Burada sorumluluğun hesap verme anlamında değil, aslında hesap vermenin, sorumluluğu gerektirdiği bir bakış açısıyla

[242] Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri,* 26.

anlaşılması gerektiği de söylenebilir. Zira sorumluluk, temel olarak insanın kendi eylemlerinin sahibi olduğunu ve bu eylemlerin öznesi olduğunu bilme yetisini içerir. Bu bağlamda, akıl ve özgürlük, sorumluluğun temel şartlarıdır ve bu iki şart bir araya geldiğinde kişilik oluşur. Bu tür bir sorumluluk, hatta hasta bireylerde bile varken, hayvanlarda herhangi bir şekilde bulunmaz. Kişi, sadece toplumla ilgili eylemlerinden değil, aynı zamanda içsel düşünce ve duygularından kaynaklanan eylemlerinden de sorumlu tutulur.[243]

1.3.2.9.8. Akademik Sosyal Sorumluluk (Öğrenme Sorumluluğu)

Akademik sorumluluk, öğrencilerin eğitimleriyle ilişkili görevlerini ve yükümlülüklerini tanıma, bu görevleri zamanında ve etkili bir biçimde yerine getirme ve öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılma anlamına gelir.

Akademik sorumluluk, öğrencilerin eğitim ve öğretim aşamasında, kendilerinden istenen sorumlulukları etkili bir şekilde yerine getirme ve öğretim faaliyetlerini kişisel görevleri olarak kabul etme ve üstlenme durumunu ifade eder.[244] Bu tür sorumluluk, öğrencilere, öğrenme sürecine daha fazla katkıda bulunmalarına, bilgi ve becerilerini geliştirmelerine ve eğitim hedeflerine daha etkili bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olabilir. Akademik sorumluluk, öğrencilere öğrenme sürecinde aktif bir rol oynama fırsatı sunar ve onları daha bağımsız ve yetenekli öğrenciler haline getirir. Bu, eğitim sistemi içinde öğrencilerin kişisel ve akademik gelişimini teşvik eden önemli bir ilkedir.

Akademik (öğrenme) sorumluluğunun başarı açısından önemli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Farklı öğretim seviyelerinde, öğrencilerin öğrenme sorumluluğunun düzeyini değerlendirmek ve eğitim-öğretim hedeflerine daha kolay ulaşmalarını sağlayacak öğrenme ortamları oluşturmak gereklidir. Öğrenme, bireylerin bilgi, duygu, davranış ve diğer tüm boyutlarda yaşadıkları kapsamlı değişimleri ifade eder. Öğrenme, kaçınılmaz, çok yönlü ve bütüncül bir süreçtir. Öğrenme sorumluluğu, öğrenenlerin hedeflere ulaşmak için eksik gördükleri yönleri tamamlama, görevleri yerine getirme ve gereklilikleri belirleme çabaları sırasında hissettikleri sorumluluk duygusunu içerir.

---

[243] Salih Yalın, "Ahmet Hamdi Akseki'de Ahlaki Sorumluk", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/38 (01 Haziran 2015), 211.

[244] Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri*, 27.

Öğrenme sorumluluğu, öğrenme sürecinin kalitesini belirlemede önemli bir göstergedir.[245]

Bugünün eğitim hizmeti yönetiminde, öğrencilerin akademik olarak sorumlu tutulmasını teşvik etmek gerekmektedir. Akademik sorumluluk, öğrencinin öğrenme hedeflerini başarıyla tamamlaması için belirli etkinliklerde sorumluluk üstlenmesini ve bu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesini gerektirir.[246] Akademik sorumluluk bilincine sahip olmak, öğrencilerin akademik başarılarını direkt olarak etkileyen bir faktördür. Eğitim-öğretim sürecinde başarıyı sağlama veya başarıyı artırma amacıyla, öğrencilerin akademik sorumluluk bilincini geliştirmek gereklidir.

Etkili ve anlamlı bir öğrenme deneyimi yaşayabilmek için, öğrencilerin öğrenme aktivitelerine aktif bir şekilde katılmaları ve öğrenme sürecinde sorumluluk üstlenmeleri önemlidir. Literatürde, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılım gösterdikleri, daha fazla sorumluluk aldıkları ve kalıcı öğrenmeler elde ettikleri yönünde bulgular vurgulanmıştır.[247]

Geleneksel öğretim yöntemlerinde öğrencilere genellikle hazır bilgiler sunulur ve bu bilgilerin ezberlenmesi beklenir. Bu yaklaşım, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılım göstermeleri ve öğrenme sorumluluğu almaları gerekliliğini vurgular. Yeni eğitim programlarının tasarlanmasında, öğrencilerin daha aktif bir rol oynamalarını teşvik etmek önemlidir. Aynı şekilde, yapılandırmacı eğitim yaklaşımı da bu gerekliliği dikkate alır. Birey, kendi öğrenme sürecinden sorumludur ve öğrenme sürecinde etkin bir şekilde yer almalıdır.[248]

Son yıllarda Türk eğitim sistemi, yeniden yapılandırılarak çağdaş eğitim prensiplerine odaklanmış ve öğrencilerin bilgi edinme süreçlerindeki sorumluluklarını, yani "öğrenme sorumluluğu" nu vurgulayan önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu, yapılandırmacı öğrenme ve benzeri yaklaşımların benimsendiği eğitim anlayışlarında da belirgin bir

---

[245] Ali Yakar - Asuman Seda Saraçaloğlu, "Öğrenmeye Yönelik Sorumluluk Ölçeği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 28.

[246] Babadoğan, "Sorumlu Davranış Geliştirme Bağlamında Öğrenen Sınıf", 3.

[247] Haluk Özmen, "Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri Ve Teknoloji Destekli Yapılandırmacı (constructivist) Öğrenme", *Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/1 (2004), 107-108.

[248] A. İşman vd., "Fen Bilgisi Eğitimi Ve Yapısalcı Yaklaşım", *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 1/1 (2002), 41-46.

şekilde görülmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin öğrenme sürecine daha etkin katılımlarını ve kendi temel bilgi ve yanılgılarını göz önüne alan eğitim programlarının geliştirilip uygulanması, öğrencilerin akademik sorumluluklarını yerine getirmelerine yönelik yapılan çalışmaların bir sonucudur.[249]

Günümüz şartlarında, bilgi bolluğu ile önemli olan artık sadece çok bilgiye sahip olmak değil, aynı zamanda kendi alanlarında uzmanlaşmış, yeni bilgiler edinme ve kendi çabalarıyla öğrenme yeteneğine sahip bireylerin yetiştirilmesidir. Bu yeteneklere sahip bireyler hem akademik sahada hem de iş hayatında, ilişkilerinde ve kişisel gelişimlerinde diğerlerine göre avantajlı olacaktır. Bu durum, bireyleri toplum içinde daha öne çıkarabilir. Dolayısıyla eğitim programları hazırlanırken, öğrencilerin öğrenme sorumluluğunu üstlenmelerini teşvik eden ve bu yeteneklere sahip bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsenmelidir.

1.3.2.9.9. Yasal Sosyal Sorumluluk

Toplumda sorumsuzca davranan veya sorumluluklarına kayıtsız kalan bireylerin varlığı, genel toplumsal düzen ve huzur açısından bir sorun teşkil edebilir. Bu tür davranışlar, bireyler arasında güvenin azalmasına, toplumsal normlara saygının azalmasına ve genel olarak birlikte yaşama kültürüne zarar verebilir. Bu durumu önlemek ve düzeltmek amacıyla toplumlar, etik kurallar ve normlar belirleyerek temel değerlerini yansıtan bir çerçeve oluştururlar. Bu kurallar, toplumun düzenli bir şekilde işlemesine katkı sağlayabilir ve bireyleri birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeye teşvik edebilir. Ancak, belirlenen kurallara uymayan bireyler için cezai yaptırımlar da gereklidir. Yasalar ve bu yasalara dayalı cezalar, toplum düzenini koruma amacını taşırlar ve bireyleri düzeni bozan davranışlardan kaçınmaya teşvik ederler.

Toplumsal düzenin sağlanması için hem cezai yaptırımların hem de eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerinin bir arada kullanılması önemlidir. Toplumlar genellikle eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleriyle sorumluluk duygusunu artırmaya çalışırlar. Eğitim, bireylere toplumsal normları, değerleri ve sorumlulukları öğretme sürecidir. Bu sayede, bireyler daha bilinçli ve sorumlu davranışlar sergileyebilirler. Bu çaba,

[249] Özmen, "Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri Ve Teknoloji Destekli Yapılandırmacı (constructivist) Öğrenme", 104.

toplumun genel refahını artırabilir ve sağlıklı bir yaşam ortamının sürdürülmesine katkıda bulunabilir.

Sorumluluk, temel olarak yasal normlar tarafından belirlenen ve yasalarla korunan bir kavramdır. [250] İnsanların uymaları gereken yasalar ve kurallar, onların yasal sorumluluklarını oluşturur. Yasal sorumluluklar, bir bireyin toplum içindeki davranışlarını düzenleyen, diğer bireylerle olan ilişkilerini belirleyen ve genel toplumsal düzeni korumak adına konulmuş olan kurallardır.

Yasal sorumluluklar genellikle devlet tarafından belirlenmiş yasalar ve düzenlemelerle tanımlanır. Bu yasalar, bireylerin haklarını, görevlerini ve sorumluluklarını belirler. Yasal sorumluluklara uymak, bireylerin toplum içinde uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlar ve toplumun genel düzeninin korunmasına katkıda bulunur.

Yasal sorumluluklar, geniş bir yelpazede olabilir. Örneğin, trafik kurallarına uymak, mülkiyet haklarına saygı göstermek, sözleşmelere sadık kalmak gibi birçok alanı kapsar. Yasal sorumluluklara uymamak genellikle cezai yaptırımlara, hukuki süreçlere veya diğer toplumsal yaptırımlara neden olabilir. Bu kapsamda, yasal sorumlulukların toplum içinde düzeni sağlama ve bireyler arasında adil bir ilişki kurma amacını taşıdığı söylenebilir. Yasalar, toplumun işleyişini düzenlerken aynı zamanda bireylerin haklarını ve güvenliğini koruma görevini üstlenir.

Yasal sorumluluk, bireylerin, yasaların ve kuralların gerektirdiği standartlara uygun bir şekilde davranma yükümlülüğünü içerir. Bu bağlamda, yasal sorumluluk, toplum içinde düzenin sağlanması, adil bir ortamın sürdürülmesi ve kurallara uygun bir oyunun oynanması üzerine odaklanan bir kavramdır.[251]

Yasalar, bireylerin belirli durumlarda veya rollerde taşıdığı yükümlülükleri düzenler ve bu sorumluluklara uymayan davranışlara karşı hukuki yaptırımlar sağlar. Ancak, sorumluluk kavramı sadece yasal bir çerçeve içinde değil, aynı zamanda ahlaki, sosyal ve etik normlara dayanan geniş bir bağlamda da ele alınabilir. Bu bağlamda, yasaların

---

[250] Doğan Bayar, "Mali Sorumluluk Nedir", *Maliye Dergisi* 0/154 (2008), 13.
[251] Coşkun Can Aktan, *Kurumsal Sosyal Sorumluluk İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk* (İstanbul: İgiad Yayınları, 2007), 66.

sağladığı koruma, sorumluluğun daha geniş toplumsal ve ahlaki bağlamındaki yerini tam olarak yansıtmayabilir. Yasalar, belirli sorumlulukları düzenleyebilir ve koruyabilir, ancak sorumluluk duygusu genellikle bireyin içsel değerlerinden, toplumsal normlardan ve etik değerlerden türemektedir.

1.3.2.9.10. Dini Sosyal Sorumluluk

Din, sadece bir düşünce veya bilgi konusu değil, aynı zamanda bir değer kaynağı, yaşam tarzı, davranış biçimi olarak, insan karakterinin ve kişiliğinin en temel yapı taşlarından biridir. Tarihin başlangıcından günümüze, dinin kültür üzerindeki derin etkileri devam etmekte ve gelecekte de sürmesi muhtemeldir. Din, bir toplumun kimliğini belirleyen temel unsurlardan biridir ve sosyal hayatı dinden bağımsız düşünmek neredeyse imkansızdır.[252]

Din, insan ve toplum davranışlarını etkileyen, yönlendiren bir olgudur. Bireyler inandıkları din gereğince birtakım düşüncelere, normlara ve değerlere sahiptir. Bundan dolayı eylemlerini dini inançlarına göre gerçekleştirirler. Bireylere, topluma, doğaya, hayvanlara ve nesnelere karşı dahi inançlarının gerektirdiği şekilde davranış sergilerler.

Dinlerin -özellikle İslam dininin- daima güzel ahlakı tavsiye ve hatta emrettiğini biliyoruz. Dinler, insanların birbirlerine, doğaya, hayvanlara ve nesnelere karşı sevgi ve saygı duymaları gerektiğini söyler. Dolayısıyla dinler sorumluluk kavramına çok önem vermektedir. Din, bireylerin sorumluluk bilincini geliştirmeyi destekler. Bu amaçla müntesiplerini görevler (ibadetler) ile yükümlü tutar. Dinin insanlarda sorumluluk bilinci ve duygusunun gelişimini olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Tarih boyunca din, eğitim, sosyal hayat ve benzeri birçok alan üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Din, bireylerin ve toplumların değerlerini, normlarını ve davranış biçimlerini belirleyen bir rehber olarak işlev görmüştür. Din, genellikle bireylere etik değerler, toplumsal sorumluluklar ve adalet gibi konularda rehberlik eder. İnsanların, dinin öğretileri doğrultusunda sorumluluk bilinci geliştirmeleri beklenir. Aynı zamanda, dinin ritüelleri ve öğretileri, bireyleri toplumsal normlara uymaya teşvik eder ve bu da sorumluluk duygusunun oluşumuna katkı sağlar.

---

[252] Halis Ayhan vd., *Din Ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 15-17.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde eğitim, genellikle dini kuruluşların etkisi altında kalmıştır. Bu dönemde eğitim, İslam'ın öğretilerine uygun olarak düzenlenmiş ve genellikle medrese sistemi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Osmanlı toplumunda, eğitim daha çok manevi değerlere vurgu yapmıştır. Medrese eğitimi, öğrencilere dini ilimlerle birlikte ahlaki değerlerin kazandırılmasını amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısı içinde de dinin önemi büyük olup, devletin ve toplumun düzenini sağlamak için İslam hukuku temel alınmıştır. Bu dönemde, eğitimde dinî kuruluşlar ve devlet iş birliğiyle yürütülen bir süreç, bireylerin manevi dünyalarını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu durum, Osmanlı toplumunun genel kültür ve değerlerini büyük ölçüde etkilemiştir.[253]

Günümüzde "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi, bireylere ahlaki ve sosyal sorumluluk başta olmak üzere çeşitli alanlarda sorumluluk bilinci kazandırmayı amaçlayan bir eğitim aracı olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu ders, genellikle öğrencilere dinî değerler, etik prensipler, toplumsal normlar ve sorumluluk konularında eğitim sunmaktadır. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi aracılığıyla insanlara, toplum içinde etik davranışlar sergileme, insan haklarına saygı gösterme, yardımlaşma ve dayanışma gibi ahlaki değerler aşılanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, bu ders kapsamında bireylere, toplumlarına karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri ve etik değerlere uygun bir şekilde davranmaları konusunda rehberlik edilmektedir. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi, günümüzde ahlaki ve sosyal sorumluluk konularında bilinçli bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir pedagojik araç olarak değerlendirilebilir.

Dini sorumluluklar, insanlarda sorumluluk bilincinin gelişmesini sağlayan önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, bireylerin dinî inançları, sorumluluklarını üstlenmeleri gerektiği yönünde bir inanç ve vicdan geliştirmelerine katkıda bulunabilir. Bu inanç ve vicdan, bireyin toplumsal ve ahlaki sorumluluklarını daha bilinçli bir şekilde yerine getirmesine olanak tanır.[254]

---

[253] Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram Ve Alanları Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: MEB, 2001), 59.

[254] Şahan, *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri*, 32.

Dini sorumluluklar, bireylerin toplumlarına ve çevrelerine karşı sorumluluklarını yerine getirme konusundaki öğretileri içerir. Bu öğretiler, bireyin sorumluluklarına dair bir anlayış geliştirmesine ve bu sorumlulukları yerine getirme konusunda bir rehberlik sağlamasına yardımcı olabilir. Ayrıca, dinî inançlar, bireyin davranışlarını etik değerlere uygun bir şekilde düzenleme amacına hizmet ederek sorumluluk bilincinin güçlenmesine katkıda bulunabilir. Dolayısıyla, dini sorumlulukların vurgulanması, sorumluluk eğitimi esnasında etkin olabilir. Bu, bireylerin sorumluluklarını yerine getirme konusunda daha motive olmalarına, toplumsal değerlere saygılı bir şekilde davranmalarına ve genel olarak sorumluluk bilincinin daha kuvvetli bir şekilde gelişimine katkı sağlayabilir.

1.3.2.10. İslam ve Sosyal Sorumluluk

Her ne olursa olsun, insanî ya da ilâhî her türlü amacın gerçek anlamda var olabilmesi ancak sorumlulukla birlikte mümkündür. Sorumluluğun fonksiyonu, amacı taşıyan, diri tutan ve kontrolü sağlayan içsel bir motivasyon olarak değerlendirilebilir. Ancak bu etkileşim tek yönlü değildir; sorumluluğun gerçekleşebilmesi için amaç da gerekir. Bu bağlamda, amaç sorumluluğun varlık sebebidir. İki kavramın birbirini tamamladığı bu dinamik ilişki nedeniyle, dinler için her iki olgu da vazgeçilmez bir kimlik taşır. Bu bağlamda, kulluk bilincinin amaç ve sorumluluğun bütünleştiği bir düzeni işaret ettiği söylenebilir. Dinin etkilediği alanlardan biri kesinlikle sorumluluktur. Sorumluluğun olmadığı yerde değerler, kulluk bilinci ve dindarlık da varlık gösteremez. Ayrıca din, emrettiği her hükmü sorumlulukla güvence altına alır.[255]

Sorumluluğun merkezi olarak tanımlanan vicdanı şekillendiren en etkili faktörler, dini inançlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü vicdan, insan boyutunun ötesinde, insanüstü ve yüce bir varlıktan beslenir. Vicdan, yüceliğin sesi olarak kabul edilir ve bu nedenle bizzat yüceliktir. Tanrı, insanı vicdan aracılığıyla ahlaki bir düzenleme altına alır. Vicdani sorumluluk ise bireyin özel anlamda, inandığı yüce varlığa karşı olan sorumluluklarını ifade eder. Vicdan kavramı insanın sorumluluğunu belirleyen en güçlü kaynağın Tanrı olduğuna işaret eder. Gerçek bir dindar, vicdanının rehberliğinde hareket ederken, kendisini her eyleminde izleyen ilahi varlığın bilincine sahiptir.

---

[255] Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*, 123-124.

İnsanın diğer varlıklardan temelde ayrılan niteliklerinden biri, şüphesiz ki sorumluluk sahibi bir varlık olmasıdır. Sorumluluk, ancak belirli zorunlu şartların mevcut olduğu yerde gerçek anlamını bulabilir: akıl, irade, özgürlük ve yetki, bu şartların başında gelir. Bu şartlara sahip tek yaratılan insan olup, aslında sorumluluk, kişiye dışarıdan yüklenen bir yük olmaktan ziyade, varoluşundan getirdiği eşsiz özelliklerinin doğal bir sonucudur.[256]

Kişi, yaşamını kendi inançları doğrultusunda şekillendirir. İnancına aykırı davranışlar sergilediğinde veya inançlarıyla çelişen bir iş yaptığında, içsel bir mahkemeye hesap verme ve sorumluluk duyma eğilimindedir; bu durumda vicdanı rahatsızlık hissedebilir. Bu nedenle dinler veya inanç sistemleri, insanların manevi dünyalarını sağlam bir din eğitimi ile geliştirebilmeleri ve oluşturabilmeleri için büyük bir öneme sahiptir. İslam, bireylere sağlıklı bir eğitimle öğretildiğinde, fertler kendi iç dünyalarında İslam'ın inanç sistemine uyumlu ve huzurlu bir yaşam sürerler; aynı zamanda ahlak, ibadet ve diğer konulardaki yasaklara ve emirlere riayet ederek toplumla uyum içinde olurlar. İslam'da haklar ile sorumluluklar arasında bir denge bulunur; bir kişi haklarını talep edebilmek için diğer kişinin de sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Bu prensibi toplumun tüm bireylerine benimsetebilirsek, bireyin şahsiyet bütünlüğüyle birlikte toplumda sosyal uyum da sağlanacaktır. İslam'ın temel amacı, kişiyi öncelikle Yaratıcıyla, sonra da kendi içsel dünyasıyla ve toplumla uyumlu hale getirmektir.[257]

İslam ahlakında, iyi bir vatandaşın sorumlulukları ile iyi bir Müslümanın görevleri arasında çatışma ilkesel olarak mümkün değildir ve ortaya çıkmamalıdır. Çünkü her iki sorumluluk da aynı yasama kaynağından gelir ve aynı hükümlere dayanır.[258]

Tek otorite, yükümlülüğün ve sorumluluğun tek kaynağı her zaman Allah'tır. İslam ahlakı, dikkatli davranmayı şart koşar. Rastgele herhangi bir şey olamaz; müminler her sözü söyleyemezler. Her davranışın ve sözün, kendilerine ne gibi bir sorumluluk yükleyeceğini bilmelidirler. Sorumluluk, insanın omuzlarında ağır bir yük olarak bulunmaktadır ve bu ağırlıktan kurtuluş mümkün değildir. Ancak, sorumluluğun

---

[256] Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*, 123-125.
[257] Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, 147-148.
[258] Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 75.

gerektirdiği hususları yerine getirmek mümkündür. Vazifemiz, ancak bu şekilde tamamlanabilir.[259]

Müslüman, hak ve hürriyetlerini bilmekle birlikte, bu bilincin sorumluluğunu da bilinçli bir şekilde taşımaktadır. Bu sorumluluk duygusu ve oluşturduğu bilinç durumu, sadece iyi ve güzel davranışları ya da sözleri ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu bilinç durumu, her nimetin yaratılış gayesine uygun bir şekilde kullanılmasını temin eder. Çünkü Kuran-ı Kerim'de, insana verilen nimetlerin kullanımında sorumlu olduğu birçok kez vurgulanmaktadır.[260]

Sorumluluğun ilk aşaması, kudret duygusunu ilham verici bir şekilde ortaya koyar. Bu birinci aşamada, iradenin etkisiyle sorumluluk üstlenilir. İkinci aşamada ise, tam tersine, itaat ve boyun eğme tutumu benimsenir. Bu, insanlara verilen bir ödevdir. İradeli bir müdahale ile insan, kendini sorumlu kılar; aksi takdirde, serbest iradeyle hareket etme veya etmeme yeteneğine sahip olacaktır. Bu durumda, insanın Allah nezdinde taşıdığı sorumluluk, içsel müdahale olmaksızın ortaya çıkacak durumdan daha az değildir. Bu, onun asli görevlerini yerine getirme konusunda kendisine düşen sorumluluğun farkına varmasını sağlar.[261]

Sorumluluklarımızı özetlersek; Allah, insana dört temel sorumluluk yüklemiştir: Yüce Allah'a, kişinin kendisine, topluma, yaşadığı çevre ve doğaya karşı insan sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluklar Allah tarafından yüklendiği için, birey bu görevlerden birini ihmal ederse veya terk ederse, Allah'a karşı kusur işlemiş olur. Dolayısıyla yapılması gereken veya terk edilmesi, kaçınılması gereken her eylem Allah için olmalıdır. Böylece sorumluluk yerine getirilmiş olur ve bir değer kazanır. Sorumluluklarımızın en önemli kısmı Allah'a karşı olan sorumluluklarımızdır. Çünkü yaratılma sebebimiz, ayetlerde de belirtildiği üzere Allah'a kulluk etmektir. Yüce Allah, "Ben cinleri ve insanları başka değil sırf bana kulluk etsinler diye yarattım." [262]

---

[259] Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018), 183-184.
[260] Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, 185.
[261] Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 72-73.
[262] Ez-Zâriyât,51/56.

buyurarak diğer varlıklardan farklı olarak insanların ve cinlerin görevlerinin ve sorumluluklarının bulunduğunu belirtmektedir.[263]

Allah, müminlere kendi birliğini ve yaratılmışların niteliklerinden münezzeh olduğunu açıkça ifade etmiştir: "Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur, Hayy ve Kayyûm'dur."[264] Müslümanların temel dini sorumluluğu, Allah'ın birliğini kabul etmek, O'nu doğru bir şekilde tanımak, isim ve sıfatlarını bilmek ve hayatlarını bu temel gerçekler üzerine inşa etmektir. Bu, Allah'ın tek ilah olduğunu onaylamak ve O'nun yaratıcı ve Rab olduğunu kabul etmekle ilgili en temel inançlardan biridir.[265]

İslam inancına göre, sorumluluk sahibi bir mümin, ahireti hatırlamak ve bu bilinçle yaşamakla yükümlüdür. İslam'ın temel inançlarından biri, dünya hayatının geçici olduğu ve gerçek yaşamın ahirette olduğu düşüncesidir. Bu sebeple, müminler, dünya hayatını sadece geçici bir imtihan ve hazırlık süreci olarak görmeli ve ahiret bilinciyle yaşamalıdırlar. Bu bilinçle yaşamak, müminlere etik değerlere uygun bir hayat sürme, sosyal sorumlulukları yerine getirme ve Allah'ın rızasını kazanma amacında rehberlik eder. İslam'a göre, dünya hayatı sadece bir geçiş dönemidir ve ahiret, insanın ebedi hayatının gerçek merkezidir. Bu nedenle, müminlerin dünya hayatını geçici bir hazırlık olarak görmeleri ve ahiret bilinciyle yaşamaları, inançlarının doğal bir yansımasıdır.[266]

Kur'an'a göre, "İlahi emaneti" yerine getirme konusunda, akıl sahibi ve ergenlik dönemine erişmiş her Müslüman, yetenekleri doğrultusunda eylemlerinden sorumlu tutulmaktadır:

- "Doğrusu size rabbiniz tarafından basîretler (idrak kabiliyetleri) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de görmezse zararı kendinedir…"[267]
- "Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü

---

[263] Muammer İpek, "Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti Ve Sorumluluğu", *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (2013), 438-440.
[264] El-Âl-i İmrân,3/2.
[265] Fatih Kurt, *Kur'an'da Sorumluluk Bilinci Kulluğun Gayesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 27.
[266] Fatih Kurt, *Kur'an'da Sorumluluk Bilinci Kulluğun Gayesi*, 42.
[267] El-En'âm,6/104.

Allah'adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir."[268]

Bu bağlamda, nihai olarak iyi ve doğru kararları isteyerek ve bilinçli bir şekilde uygulayan birey mükafatla karşılanırken, aynı zamanda yanlış ve kötü kararları da ceza ile karşılaşacaktır. Bu durum, insanın Yüce Allah ile olan ilişkilerinde, kendisi ve canlı-cansız tüm çevresiyle etkileşimde bulunurken başıboş ve sorumsuz olmadığını vurgular:

- "İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?"[269]
- "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."[270]

Ahlaki ve dini sorumluluk tamamen bireyseldir. Bu temel prensip, Kur'an-ı Kerim'de sıkça vurgulanmıştır. Bu gerçeği belirgin bir şekilde ifade eden bazı ayetlere göz atalım:

- "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır..."[271]
- "Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur..."[272]
- "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz..."[273]
- "Ey insanlar! Rabbinize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vaadi gerçektir..."[274]

Ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki sevap ve ceza konusunda, hatta baba-oğul ilişkilerinde bile, hiçbir aktarım, hiçbir paylaşım, hiçbir karıştırma olamaz. Kur'an-ı Kerim, ilk insanın hatasının insanlığa genelleştirilmesini kesinlikle kabul etmez. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim, bir masumun bir suçluyu kurtarmasını, sadece ilahi kanuna aykırı

[268] El-Mâide,5/105.
[269] El-Kıyâmet,75/36.
[270] Ez-Zilzâl,99/7-8.
[271] El-Bakara,2/286.
[272] En-Nisâ,4/111.
[273] El-İsrâ,17/15.
[274] El-Lokmân,31/33.

olarak değil, aynı zamanda beşerî adaletin temel kavramlarıyla da uyumsuz olarak sunar.[275]

Sorumluluğun bireyselliği ilkesi, Kur'an'ın temel öğretilerinden biridir. Ancak bu ilke, özellikle Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken görevlerle sınırlıdır. İnsan, sosyal bir varlık olması sebebiyle yalnızca kendi tercihlerinden, kararlarından ve davranışlarından değil, aynı zamanda bir ölçüde diğer bireylerin sorumluluklarından da sorumlu tutulmuştur. Umursamazlık ve ihmalkarlık anlayışı asla onaylanmamalıdır, zira aynı toplum içinde yaşayan bireylerin sosyal sorumluluktan kaçınmaları mümkün değildir. Bireyin sorumlulukları, kendi eylem ve davranışlarından başlayarak ailesine, daha geniş bir çerçevede ise tüm topluma yönelen bir dizi görevi içermektedir. Toplumdaki iyiliklerin yayılması ve kötülüklerin engellenmesi, bireylerin güç ve imkanları ölçüsünde herkesin sorumluluğundadır.[276]

- "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir; o gün onlar kıyamet dehşetinden de etkilenmezler. Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar. Yaptıklarınızın karşılığından başkasını mı göreceksiniz?"[277]
- "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti…"[278]
- "…Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın…"[279]
- "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."[280]
- "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız…"[281]

---

[275] Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, 77-79.
[276] Hökelekli, *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 66.
[277] En-Neml,27/89-90.
[278] El-İsrâ,17/23.
[279] En-Nisâ,4/36.
[280] El-Âl-i İmrân,3/104.
[281] El-Âl-i İmrân,3/110.

- "Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!"[282]
- "İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!"[283]

Allah, insanı yeryüzündeki tüm varlıkları idare etme, onların sorumluluğunu üstlenme ve adil bir toplumsal düzen kurma vazifesini yerine getirmekle görevlendirmiştir:

- "Hani rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti…"[284]
- "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur."[285]
- "Nasıl davranacağınızı görelim diye yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik."[286]
- "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi…"[287]
- "Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmayız…"[288]
- "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder…"[289]
- "…Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."[290]

İslam, kişisel sorumluluğumuza da önem verir. Kur'an, insanların bedenlerini ve sağlıklarını korumalarını vurgular. Sağlıklı bir yaşam tarzını teşvik eder ve beden, zihin,

---

[282] El-Mâide,5/62.
[283] El-Mâide,5/79.
[284] El-Bakara,2/30.
[285] El-En'âm,6/165.
[286] El-Yûnus,10/4.
[287] El-Ahzâb,33/72.
[288] El-Mü'minûn,40/62.
[289] En-Nisâ,4/58.
[290] En-Nisâ,4/135.

ruh dengesini korumanın önemini vurgular. Bu, sağlıklı beslenme, hijyen, uygun dinlenme ve diğer sağlık önlemlerini kapsar. Kur'an, insanların bedenlerine iyi bakmalarını ve bu sayede daha etkili ve üretken bir yaşam sürmelerini destekler:

- "… Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın…"[291]
- "Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız."[292]
- "…Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar…"[293]

İslam ekolojik sosyal sorumluluklarımıza da dikkat çekmiştir:

- "Yine orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için uygun geçim şartları yarattık."[294]
- "Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyip için; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah'adır."[295]
- "Gökten su indiren O'dur. Ondan hem kendiniz için içecek su hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir. Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır. Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler de böyle; bunda da düşünüp taşınan bir topluluk için büyük ibret vardır. Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir. O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki

[291] El-Bakara,2/195.
[292] El-Bakara,2/172.
[293] El-A'râf,7/157.
[294] El-Hicr,15/20.
[295] El-Mülk,67/15.

gideceğiniz yere ulaşabilesiniz. Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar."[296]

Kur'an-ı Kerim ayetlerine göz attığımızda, doğanın hassas bir dengeyle birlikte yaratıldığını ve insanın gereksinimlerini buradan karşılayacağını; bu nedenle de insanın sorumlu davranması gerektiğini kavramış oluruz. Daha da önemlisi, bu denge bozulduğunda, bu durumun insan hayatını doğrudan olumsuz etkileyeceğini çıkarmamız mümkündür. Günümüzde çevre kirliliği ve tabiatın dengesizliği sorunlarının başında, israf ve yanlış tüketim gelmektedir. İnsanlık, israf konusunda adeta bir yarışa girmiş ve bunu bir refah göstergesi olarak görmüştür. Ancak bu israfın ağır bedelini bugün de gelecekte de ödemek durumunda kalacağız. Bozgunculuk (fesad), "bir düzeni bozmak, normal işleyişi engellemek ve faydalı olanı yok ederek zarar vermek" anlamına gelir. Bozgunculuk da israf kadar tehlikelidir. Hatta bozgunculuğun etkisi israftan daha çok kalıcıdır. İsraf, genellikle bir alışkanlığın sonucu olabilirken; bozgunculuk, tamamen art niyetle, kasıtlı olarak zarar verme amacı taşıyan bir davranış şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de israf ve bozgunculuk ile ilgili şu ayet bulunmaktadır:[297]

- "…Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."[298]
- "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."[299]

İslam'ın ulusal sosyal sorumluluğa bakışı, bireylerin kendi çıkarlarının ötesinde toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini amaçlar. Yardımlaşma ve adalete vurgu yaparak, toplumda daha adil, dengeli ve insancıl bir düzenin kurulmasını hedefler. İslam devleti ve milletimizi korumamızı emreder:

- "Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."[300]

---

[296] En-Nahl,16/10-16.
[297] Mustafa Güven, "Kur'ân-ı Kerim'de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlâkî Esaslar", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (15 Aralık 2014), 148-156.
[298] El-A'râf,7/31.
[299] El-Bakara,2/205.

Kurumsal sosyal sorumluluk, İslami açıdan değerlendirildiğinde batı yaklaşımlarının aksine çok daha kapsamlı bir bakış açısına sahiptir. Çünkü İslam, insanları sadece maddi olarak desteklemekle yetinmez, aynı zamanda manevi yönlerine de çeki düzen vermeyi hedefler. İslam'da kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, insanların ister kurumsal ister bireysel olarak yeryüzünde Allah'ın halifesi olmaları nedeniyle içinde bulundukları özel bir sorumluluk alanını ifade eder. Bu bağlamda Müslümanlar, Allah'a karşı sorumlu ve nimetlerin emanetçisi olduklarının bilincindedirler. Bu sorumluluk, Müslümanların hayatlarına kalite ve nitelik kazandırmakla kalmaz aynı zamanda sosyal refaha katkıda bulunmalarını teşvik eder. İslam'ın kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı, birey ve kurumların sadece maddi faaliyetlerine odaklanmanın ötesine geçerek, ahlaki değerlere, adalete, şeffaflığa ve toplumsal refahın artırılmasına yönelik çabalarını vurgular. Bu perspektif, kurumsal dünyada sürdürülebilirlik ve toplumsal adaletin sağlanması amacına yönelik bir çerçeve sunar.[301] Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetlerden bazıları:

- "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."[302]
- "Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir."[303]
- "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine

---

[300] El-Bakara,2/190.
[301] Saime Kavakcı, *İslami Perspektiften Kurumsal Sosyal Sorumluluk* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 35-36.
[302] En-Nisâ,4/29.
[303] El-Bakara,2/275.

öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın…"[304]

- "Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). Onlar, o büyük gün için insanların âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacakları gün için- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?"[305]

Kur'an, ilk ayetiyle dikkatleri ilime ve öğrenmeye çekmiştir. Bu bağlamda, Kur'an'ın okuma-yazma bilmeyen bir topluma "Yaratan rabbinin adıyla oku!"[306] emriyle ilk hitabını yapması oldukça anlamlıdır. "Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun."[307] yeminiyle vahiy indirmeye devam eden Cenab-ı Hakk'ın, "De ki: "…Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?! ..."[308] sorusuyla toplumda Müslümanların ilme yönelmeleri teşvik edilmiştir. Çünkü Resulullah (s.a.v.), "İlim talep etmek her Müslümana farzdır" (İbn Mâce) buyurarak, ilme verdiği önemi belirtmiştir. Bu sayede Allah Resulü, ilim öğrenmeye dini bir mana kazandırmış, aynı zamanda da dini bir görev olarak algılanmasını sağlamıştır. O dönemde Arap toplumunun aşina olmadığı bu durum, Kur'an'ın ayetleriyle daha da belirgin hale gelmiştir. Kur'an'ın insanları sürekli aklı selimle düşünmeye davet etmesi, akla 49 kez atıfta bulunması ve bu atıflarda akıl kelimesinin isim veya mastar hali yerine fiil ve türevlerinin kullanılması, insanların sürekli olarak aklı işlevsel hale getirmelerine yönelik önemli bir vurguyu ortaya koymaktadır.[309]

İslam dini, sorumluluk kavramına dayanan bir inanç sistemine sahiptir. İnsana özgür irade ve temyiz gücü verilmiştir ve bu bağlamda birey, kendisine, Allah'a ve dinin emir ve yasaklarına karşı sorumlu tutulmuştur. Ancak İslam dininin özellikle vurguladığı sorumluluk, sosyal sorumluluktur. Bu, bireyin toplum içindeki diğer bireylere karşı taşıdığı sorumlulukları içerir ve genellikle kul hakkı alanına girmektedir. Kul hakkı,

---

304 El-Bakara,2/282.
305 El-Mutaffifîn,83/1-6.
306 El-Alak,96/1.
307 El-Kalem,68/1.
308 Ez-Zümer,39/9.
309 Şakir Gözütok, "İslâm ve İlim", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/22 (2005), 79.

İslam'da diğer bireylere karşı olan sorumlulukları ifade eder. Bu kavram, bireylerin birbirlerine karşı adil ve dürüst olmalarını, sözlerine sadık kalmalarını ve birbirlerinin haklarına saygı göstermelerini içerir. Sosyal sorumluluk, İslam'ın temel değerlerinden biri olan adil bir toplum oluşturma hedefine hizmet eder. Müslümanlar, maddi ve manevi varlıklarını toplumlarına katkıda bulunmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ve adaleti sağlamak için kullanmalıdır. Kul hakkına saygı göstermek, dürüstlük, yardımseverlik, adalete riayet etmek gibi değerlerle bütünleşen sosyal sorumluluk anlayışı, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesini ve birbirine yardımcı olma kültürünün oluşturulmasını amaçlar. Bu nedenle, İslam'ın öğretileri doğrultusunda sosyal sorumluluk, sadece bireyin kendi manevi gelişimi için değil, aynı zamanda toplumun genel refahı ve adaleti için de önemli bir unsurdur. Bu, İslam toplumunda insanların birbirlerine karşı sorumluluklarını anlamalarını, kul hakkına saygı göstermelerini ve adil bir toplumun inşasına katkıda bulunmalarını teşvik eder.

1.3.2.10.1. İslam'da Sosyal Yardımlaşma

Dinin geçmişte ve günümüzdeki toplum üzerinde en önemli etkilerinden biri, sosyal denetim aracı olarak işlev görmesi ve toplumun birlik ve beraberlik içinde yaşamasına, sosyal uyumu sağlamasına ve sosyal düzenin korunup sürdürülmesine katkıda bulunmasıdır. Zekât, kurban, sadaka, fitre ve kefaret gibi belirli sosyal yardımlaşma uygulamaları; infak, borç vermek ve hibe etmek gibi genel davranışlar bireyin fedakârlık, diğerkâmlık ve cömertlik duygularını geliştirmekte böylece bireyin toplumsal yönünü güçlendirerek sosyal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Din, bu sosyal yardımlaşma ve davranış normları aracılığıyla toplum içinde bir dayanışma ve yardımlaşma kültürü oluşturarak sosyal dengenin korunmasına ve toplumun güçlenmesine katkı sağlamaktadır.[310]

İslâm, sermaye birikiminin temelini oluşturan servetin daima infâk ve ticaret süreçlerinde kullanılmasını önerir. Bu birikim, Batılı anlamdaki bireysel sermaye birikiminden ziyade, toplumu çapında bir sermaye birikimi olarak anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, başta zekât, sadaka ve benzeri transferler olmak üzere yapılan sosyal

[310] Vehbi Ünal, "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (15 Haziran 2010), 362-363.

yardımlar, toplum içinde adaletin sağlanması ve refahın geniş bir kesime ulaşması amacını taşır. Bu uygulamalar, sadece sosyal adaleti temin etmekle kalmaz, aynı zamanda üretim ve ticarete yönelik bir tür sermaye kaynağı olarak da değerlendirilir. Özellikle zekât ve sadaka gibi transferler, toplumsal dengenin sürdürülmesine katkı sağlayarak ekonomik adaleti güçlendirir. Bu uygulamalar, toplumun çeşitli katmanları arasında daha adil bir gelir dağılımı sağlamaya yöneliktir. Ayrıca, bu finansman kaynakları, üretim ve ticaretin desteklenmesine, işletmelerin gelişmesine ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesine katkıda bulunabilir. Bu şekilde İslâm'ın önerdiği ekonomik sistem, yalnızca bireysel refahı değil, aynı zamanda sosyal refahı da hedefler.[311]

Toplumda, İslam dininin diğer finansal emir ve tavsiyeleri olan zekât, adak, sadaka, fitre gibi yardımlaşma kurumlarının da yaygın biçimde uygulanmasıyla birlikte, toplumun genelinde dayanışma, yardımlaşma ve kardeşlik, ruhu istenilen seviyede gerçekleşmiş olacaktır.[312]

1.3.2.10.1.1.Zekât

Zekât kelimesi, sözlükte "artma, çoğalma, arıtma, övgü ve bereket" gibi anlamlara gelmektedir. İslami terminolojide ise zekât; "zengin sayılan Müslümanların, mallarının belli bir bölümünü, karşılıksız olarak, dinen belirlenmiş olan yardıma muhtaç kimselere vermeleri" demektir. Zekât; İslam'ın beş temel ibadetlerinden biridir ve oruç ibadetinden sonra, hicretin ikinci yılında farz kılınmıştır. Meşruiyeti; Kur'an, Sünnet ve İcma ile belirlenmiştir. Zekât; bireysel, sosyal, siyasi, ekonomik ve ahlaki yönleri olan, çok yönlü bir ibadettir. Zekât, zengin ile fakir arasındaki yardımlaşmanın ibadet olarak biçimlenmiş halidir. Zekâtın farz bir ibadet olmasının yanı sıra, İslam dininin temel esaslarından biri olması, toplumdaki farklı sınıflar arasında bir köprü işlevi görmesi, insanın nefsini ve malını arındırıcı nitelikte olması, sosyal güvenliği sağlayıcı etkin bir kurum olması gibi özelliklere sahiptir.[313]

---

[311] Veli Sırım, "İslâm Dininde Uygulanan Mâlî Keffâretler Ve Sosyo-Ekonomik Yönleri", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 7/1 (2021), 103.

[312] Veli Sırım, "İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2019 (01 Aralık 2019), 138.

[313] Nihat Dalgın, "Zekât Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (01 Ağustos 2004), 43-44.

“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”[314] Kur’an’a göre zekât bu sekiz gruba verilebilir. Zekâtın verilmesiyle ilgili grupları bir arada değerlendirdiğimizde, zekâtın iki temel hedefi olduğunu gözlemleyebiliriz. İlk olarak, zekâtın verilmesiyle muhtaç Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanır. İkinci olarak ise, zekâtın İslam'ın güçlendirilmesine ve korunmasına katkı sağlaması hedeflenir.[315]

Zekât, fert ve toplum için birçok hikmeti barındıran önemli bir ibadettir. Bu ibadet, görünüşte malı azaltan bir eylem gibi algılansa da aslında malın bereketini artırır; malı manevi kirlerden temizleyerek ona bir bereket katar. Her Müslüman için, zekât ibadetinin temel emirlerini detaylarıyla öğrenmek ve bu öğretileri kendine rehber edinerek dünya hayatında temiz bir akıbet elde etmek önemlidir. Zekât, malı ve mal sahibini manevi kirlerden arındırarak günahları giderir, malın büyümesine katkı sağlar. Aynı zamanda toplumu temizler, malın belli ellerde stoklanmasını engeller, yatırım yapmaya teşvik eder ve mal sahipleri arasında düşmanlık duygularının önlenmesine yardımcı olur. Zekât, insanları çalışmaya teşvik ederken mülkiyet alanında kuvvet dengesini sağlar ve sosyal güvenliği temin eder. Bu ibadet, orta sınıfın çoğalmasını desteklerken korumaya muhtaç olanlara yardım etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumun genel yararına olan birçok hizmeti yürütebilecek güçtedir.[316]

Zekât, İslam'ın beş esas ibadetinden biridir ve Müslümanlar için mühim bir sosyal sorumluluk ve dayanışma aracıdır. İslam'ın öğretilerine göre, zekât, kişinin mal varlığının belli bir yüzdesini belirli kriterlere uyan ihtiyaç sahiplerine verme zorunluluğunu içerir. Bu ibadetin gerçekleştirilmesi, bir Müslümanın imanının bir yansıması olarak görülür. Zekâtın birçok olumlu etkisi bulunmaktadır. Öncelikle, mal varlığının belirli bir kısmını paylaşma, bireyde cömertlik, yardımseverlik ve paylaşma kültürünü geliştirir. Kişi, malını sadece kendi faydası için değil, toplumun genel refahı için kullanma sorumluluğunu hisseder. Bu durum, bireyin içsel gelişimine ve Allah'a

---

[314] Et-Tevbe,9/60.
[315] Yaşar Yiğit vd., *Zekât İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 186.
[316] Yunus Vehbi Yavuz, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 21-22.

karşı sorumluluk duygusunun pekişmesine katkıda bulunur. Zekât aynı zamanda ekonomik açıdan da önemlidir. Mal varlığının toplum içinde dolaşımını sağlar ve böylece ekonomik dengenin korunmasına yardımcı olur. Zekât, yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine doğrudan yardım edilmesinin yanı sıra, toplumsal adaletin sağlanmasına, zengin ve fakir arasındaki uçurumun azaltılmasına ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesine katkı sağlar. Ayrıca, zekât vermenin toplumda dayanışma ve yardımlaşma kültürünü güçlendirdiği, toplumun daha adil ve insani bir yapıya kavuşmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu sayede, bireyler arasında sevgi, saygı ve yardımlaşma temelinde güçlü bir toplum oluşturulması hedeflenir. Zekâtın gerçekleştirilmesi, sadece maddi yardımı değil, ayrıca bireyin ahlaki ve psikolojik gelişimini sağlayan bir ibadet olarak kabul edilir. Bu nedenle, zekât vermek, bir Müslümanın Allah'a karşı olan bağlılığını, sadakatini ve toplumsal sorumluluğunu yerine getirmesini sağlar.[317]

1.3.2.10.1.2. Sadaka

Sadaka kelimesi, sözlükte "gerçek olmak; doğruluk" gibi anlamlara gelen sıdk kökünden türemiş olup (çoğulu sadakāt), Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla ihtiyacı olanlara gönüllü ya da dini bir görev olarak yapılan maddi yardımları ifade eder. Bu bağlamda sadaka, para ve eşya gibi maddi destekleri içerir. Sadaka verme eylemine ise tasadduk denilir.[318]

Sadaka, fakirlere Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla hibe şeklinde verilen mal veya yardımdır.[319] Sadaka, bireyin kendi isteği ve özgür iradesiyle dini bir görevi yerine getirmek amacıyla ihtiyacı olanlara maddi destek sağladığı bir yardım biçimidir.

Kur'an'da, "sadaka" kelimesinin oldukça geniş bir kapsamda kullanıldığı görülmektedir. Bazı ayetlerde, "sadaka" kelimesi, zekât gibi farz olan maddi yardımların yanı sıra nafile olarak yapılan her türlü maddi yardımları kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılmıştır. Diğer ayetlerde ise daha özel bir anlamda, yalnızca zekât, kefaret ve

---

[317] H. İbrahim Acar, "Zekâtın Önemi, Temel İhtiyaçlar Ve Nisab Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler: The Importance of Zakah, Assessment Relatedtothe Basic Needsand Wealthiness.", *Journal of Islamic Law Studies* 18 (2011), 131-132.

[318] Ali Duman, "Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/383.

[319] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 487.

gönüllü olarak yapılan yardım gibi anlamlarda kullanılmıştır. Hadislere baktığımızda da sadakanın anlam alanının daha geniş olduğunu ve sadece maddi yardımları değil, genel olarak iyilik ve yardım etme eylemlerini kapsayan bir terim olduğu söylenebilir. Bazı hadislerde, güzel sözler söylemek ve iyilik yapmak (ma'rûf), namaz kılmak için atılan her adım, yol üzerindeki engelleri kaldırmak, darda olan birine yardım etmek, bir insanın yükünü taşımasına veya hayvanına binmesine yardım etmek veya iki kişi arasında adil bir şekilde hüküm vermek ve günahlardan kaçınmak gibi davranışların da birer sadaka olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir.[320]

Kişinin meşru sınırlar içinde sahip olduğu ve kullanabileceği her şey, sadaka kapsamında değerlendirilebilir. Hz. Muhammed'in, sadakanın (infak) çeşitli boyutlarıyla ilgili olarak ifade ettiği şöyle buyurmuştur: "Kardeşine karşı izhar edeceğin tebessümün bir sadakadır. Emr-i bi'lmârufun ve nehy-i ani'lmünkerin sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yolu gösterivermen sadakadır; gözü sakat kimse için görüvermen sadakadır, yoldan taş, diken, kemik (gibi şeyleri) kaldırıp atman sadakadır; kovandan kardeşinin kovasına su boşaltman sadakadır."(Tirmizi, Birr/36)[321]

Sadaka vermenin faydaları şunlardır:

- Birey, sadaka verme eylemiyle kulluğunu yeniden ispatlama fırsatı bulur.
- Hem bedeninin hem de malının gerçek sahibinin Allah olduğunu fark eder.
- Malının Allah'ı anmaktan alıkoymasını engelleyerek mülkiyetin sağladığı güç ve kontrolün bilincine varır.
- Sadaka veren kişi, rızkın asıl kaynağının Allah olduğunu bilerek bu gerçeği benimser.
- Allah'ın bahşettiği nimetlere karşı şükran duygusunu ifade ederek nimetlerin kıymetini daha iyi anlar.
- Verilen nimetlerin emanet olduğunun farkında olan birey, mülkiyetin sorumluluklarına daha bilinçli bir şekilde yaklaşır.
- Sadaka verme eylemi, bireye kanaatkâr olma ve paylaşma değerlerini öğretir.

---

[320] Mustafa Öztürk, "'Sadaka' Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi -Semantik Bir Tahlil Denemesi-", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (01 Nisan 2001), 466.

[321] Mehmet Bahadır, *Allah Yolunda İnfak* (Zonguldak: Afşar Matbaacılık, 2003), 2.

- Muhtaçlara karşı şefkat göstermeyi öğrenen kişi, sosyal sorumluluk duygusunu geliştirir.
- Mal ve servetle ilgili hırs duygularını kontrol etmeyi öğrenerek birey, mülkiyetin doğru kullanımını anlar.
- Sadaka, ekonomik gruplar arasında bir köprü oluşturarak insanlar arasındaki öfke ve korku duygularını azaltır.
- Malını sadakayla bereketlendiren birey, maddi ve manevi anlamda malının güvende olduğuna inanır.[322]

İslam'da, yardımlaşma pratiklerinin sosyal bir sömürüye dönüşmemesi ve yardımın yapılması sırasında muhatap kişilerin onurunun korunması için belirli kurallar konulmuştur. Kur'an'da sadakanın gösterişten uzak, kişinin kendi isteğiyle, açık veya gizli bir şekilde verilmesi gerektiği vurgulanmıştır; bu eylemin samimi bir şekilde gerçekleştirilmesi teşvik edilmiştir.

1.3.2.10.1.3. Fitre

Sözlükte "yaratmak, icat etmek; kesmek, yarmak, ikiye ayırmak" anlamlarına gelen fıtr kelimesi, fatr kökünden türemiş olup oruca son verme eylemini, iftarı ifade eder. Bu sebeple Ramazan Bayramı'na "îdü'l-fıtr" denilmektedir. Ramazan ayının bereketinden nasiplenmenin şükür göstergesi olarak verilen sadakaya da "sadakatü'l-fıtr" veya "zekâtü'l-fıtr" denilir. Bu ifade Türkçe ‘de kısaltılmış olarak "fıtra" veya "fitre" şeklinde kullanılır. İbn Abbas şöyle der: “Resulullah fitreyi, oruç tutanı anlamsız ve çirkin davranışlardan temizlesin, fakirlere de yiyecek bir lokma olsun diye farz kılmıştır” (Müsned,V,432). Bazı alimler, bu sözdeki anlamıyla fitreyi namazın eksikliklerini gideren sehiv secdesine benzetmişlerdir. Ayrıca, toplumdaki her bireyin bayram sevincini hep birlikte yaşayabilmesi için ihtiyaç sahibi olanların ihtiyaçlarının kısmen de olsa giderilerek sosyal dayanışmanın ve yardımlaşmanın doğru bir örneği verilmiş olur. Bu dayanışma ve yardımlaşmayı maksimum seviyeye çıkarmak ve daha fazla

[322] Mehmet Turaççı, *İslam’da Sadaka Ve Yardımlaşma* (Ankara: Murat Kitabevi, 2017), 76-77.

insana yardım etme fırsatını yaşamak için fitre miktarı minimum seviyede tutulmuş ve ödeme kolaylığı sağlanmıştır.[323]

Fitre, hicri ikinci yılda, Ramazan orucunun farz kılındığı vakit zekâttan daha önce geçerli kılınmıştır. Fitre, yoksul insanların ihtiyaçlarını karşılamaya ve onların bayram sevincine katılmalarına yardımcı olmak amacıyla yapılan bir yardımdır. Bu, İslam toplumunda dayanışma ve yardımlaşma ruhunu canlı tutmak ve ihtiyaç sahiplerine destek olmak için bir fırsat sunar. Nitekim Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: "Fitre, istemeyerek yapılan işlerin ve söylenen sözlerin kirinden oruçluyu temizler. Fakirlere de bir azık olur. Onu bayramdan önce ödeyen; kabul edilmiş bir fıtır zekatını ödemiş olur. Bayramdan sonra onu veren de sadaka vermiş olur." (Ebu Davud, İbn-i Mâce, Hakim)[324]

Fitre, bir kişinin bir günlük yiyeceğe eşit bir miktarını bayram namazından önce vererek yoksulları bayram neşesi ve sevincine ortak etmeyi amaçlayan bir sosyal yardımlaşma eylemidir. Bu şekilde, toplumda sevinç, kaynaşma ve bütünleşmeyi sağlar. Böylece, toplumu daha mutlu ve güçlü hale getirir.[325]

1.3.2.10.1.4. Kefaret ve Fidye

Sözlükte "örtmek, gizlemek, inkâr etmek" anlamına gelmektedir. Küfr kökünden türemiş olan kefâret (keffâret), hataları ve günahları örtücü, telâfi edici sadaka, oruç ve kurban gibi ibadetleri ifade etmektedir.[326] Fıkıhta kefâret, "dinin belirli yasaklarını ihlal eden bir kişinin hem ceza alması hem de Allah'tan mağfiret dilemek amacıyla sorumlu tutulduğu, köle azat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi mali veya bedeni nitelikli ibadetlerin genel adıdır."[327]

Fidye (fidâ) kelimesi Arapçada, "bir kişiyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel" anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise "düşman elindeki esiri kurtarmak

---

[323] Yunus Vehbi Yavuz, "Fitre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/160.

[324] Seyyid İbrahim Hakkı el-Mekki, *Ramazan ve Fitre Risalesi: Hanefi Ve Şafii Mezheblerine Göre* (İstanbul: Feyzem Yayınları, 2017), 82.

[325] Fahri Kayadibi, "İslam'da Kalkınmanın Dinamik Güçleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2012), 20.

[326] Mehmet Katar, "Kefâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/177.

[327] Rahmi Yaran, "Kefâret" (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/179.

amacıyla ödenen bedeli ve başta oruç ve hac olmak üzere bazı ibadetlerin eda edilmemesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi durumunda yerine getirilmesi gereken dini ve mali yükümlülüğü" ifade eder. Bu bağlamda, kefâret ile fidye arasında sıkı bir ilişki vardır ve bazen bu iki terimin birbirinin yerine kullanıldığı gözlemlenmektedir.[328]

Fidyenin ibadet yapılırken uyulması gereken hususlara riayet edilmediği veya yerine getirilmesi gereken bazı hususların yapılmadığı ya da geciktirildiği durumlarda, bu eksiklikleri gidermek ve hataları düzeltmek amacıyla yerine getirilmesi gereken bir keffâret olarak düşünüldüğünde, fidyenin tanımı "İbadette yaşanan eksikleri gidermek ve hataları düzeltmek için yapılan hayırlı işler." olarak da yapılabilir. İslam hukukunda fidyenin meşruiyetine dair temel dayanak bu ayettir.[329] "Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır."[330]

"Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."[331] Ayet-i Kerime'de açıkça ifade edildiği gibi bilerek edilen ve yerine getirilmeyen yeminin kefareti de sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile alakalıdır.

---

[328] Salim Öğüt, "Fidye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/55.

[329] Muhammed Çuçak, "Bakara Suresi 184. Ayeti Bağlamında Ramazan Orucu Fidyesi", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15 (2022), 65-66.

[330] El-Bakara,2/183-184.

[331] El-Mâide,5/89.

1.3.2.10.1.5. Kurban

Arapça'da, maddi ve manevi her türlü bağlılığı ve yakınlığı içeren zengin bir anlam yelpazesiyle donatılmış olan "kurbân" kelimesi, dini literatürde, özellikle Allah'a yaklaşmak niyetiyle belirli bir zamanda belirli türden hayvanları kesmeyi ve bu sebeple kesilen hayvanı ifade eder. Kurbân, ibadetin bir şekli olarak Allah'a yakınlaşmayı ifade eder.[332]

Kur'an-ı Kerim'de "Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes!" [333] buyurulmaktadır. Kurban etlerinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, İslam'ın sosyal sorumluluk ve güvenlik anlayışının önemli bir müessesesi ve uygulamasıdır.[334]

Gerçekte, kurban kesiminin sonucunda elde edilen et veya kan Allah'ın ihtiyacı olan bir şey değildir. Bunun yerine, Allah, bu ibadet vesilesiyle müminlerin Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uyma sorumluluğu olan takva düzeylerine, Allah'a yakınlaşma duygularına bakar.[335] Bu gerçek, Kuran'da belirtilen bir ayetle de açıkça ifade edilmiştir: "Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvanızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!"[336]

'Kurban ibadeti, sadece toplum içindeki sosyal dayanışma amacına yönelik olarak emredilmiştir.' ifadesi eksik dolayısıyla yanlış bir ifade olacaktır. Ancak, ulvi bir müessese olan kurban hükmünü sadece dar bir sosyal kavram sınırları içine hapsetmek ve meseleyi sadece et tüketimiyle sınırlamak olarak algılamak, kurban ibadetini gerçek amacından saptırmak anlamına gelecektir.[337]

İslam dininde talep edilen yardımlaşma, sadece senede bir kez kurban kesip etini yoksullara dağıtmak değildir. Bu, sadece yardımlaşma yöntemlerinden birisidir. Bu nedenle, kurbanın bedelinin verilmesi bu bağlamda anlamsızdır. Günümüz toplumunda

---

[332] Ahmet Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/433.
[333] El-Kevser,108/2.
[334] Servet Armağan, "İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 71.
[335] Vecdi Akyüz, *Kurban* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 20.
[336] El-Hac,22/37.
[337] Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik Ve Metafizik Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2017), 437.

kurbanın sadece bu şekilde ifa edilmesinin psikososyal düzeyde artık faydalı olmadığını savunmak da sağduyuyla örtüşmez. Bugün, insanlar için temel bir gıda kaynağı olan etin fakirlere ulaşmasının yanı sıra, kurban ibadetinin sosyal faydası oldukça çeşitlidir. Kurban, hayvancılığı teşvik eder, piyasanın canlanmasına yardımcı olur ve İslam toplumlarında önemli hizmetler sunan vakıf ve derneklerin ayakta kalmasına katkı sağlar.[338]

İslam dinine göre, kurban edilecek hayvanlara büyük bir saygı gösterilmesi esastır. Kurbanlık hayvan, kesileceği yere götürülürken eziyet verilmemeli ve mümkünse stres altında bırakılmamalıdır. Aynı şekilde, kurbanlık hayvana binmek de dinen mekruh olarak kabul edilir. Kesim işlemi için kullanılacak bıçak önceden keskin ve büyük olmalıdır. Bıçağın ağzı kütse, hayvanın göremeyeceği bir yerde bilenir. Kurbanlık hayvanın kesimi sırasında, işlem rahat ve fazla eziyet vermeden gerçekleştirilebilsin diye özen gösterilmelidir. Ayrıca, kesim işlemi sırasında bir hayvanın diğerini görmemesine dikkat edilmelidir. Bu, hayvanların strese girmesini önlemek ve adil bir şekilde kesimlerini gerçekleştirmek amacıyla önemlidir. İslam dininde kurbanlık hayvanlara gösterilen saygı, kesim işlemi öncesi ve sırasında hayvanların rahatlığını sağlama amacını taşımaktadır. Bu prensiplere riayet edilerek, dini bir ibadet olan kurban kesimi insanlık değerleriyle uyum içinde gerçekleştirilmelidir.[339]

1.3.2.10.1.6. İnfak

Sözlük anlamıyla "tükenmek, tamamlanmak, son bulmak" gibi anlamlara gelen nefk kökünden türeyen infak terimi, genellikle "para veya malı elden çıkarmak" manasında kullanılmaktadır. Ancak, ahlâkî ve dinî bir terim olarak daha çok "Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması" olarak tanımlanır. Bu bağlamda, infak hem farz olan zekât ibadetini hem de gönüllü yapılan tüm hayır işini içermektedir.[340]

İnfak, yardım etmek olarak tanımlanan bir kavramdır ve zekât ile sadaka gibi diğer iyilik yapma biçimlerini de içerir. İnfak, zekât verme farziyetinden daha önce var olan

---

[338] Mustafa Boran, "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler", *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (14 Temmuz 2020), 79.
[339] Adem Karataş, *Dünden Bugüne Kurban İbadeti* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2014), 137.
[340] Mustafa Çağrıcı, "İnfak" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/289.

bir şeriat ilkesidir zira infak, yardımlaşma konusunda sınırlar koymayan ve zekâtı da içine alan daha geniş bir kavramdır. Nitekim Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed, Fatıma binti Kays'ın rivayet ettiğine göre şöyle buyurmuştur: "Malda zekâtın dışında daha başka haklar vardır." (Tirmizi)[341]

İnfak kavramı, bireyin Allah'ın rızasını kazanma amacıyla sahip olduğu mal varlığını harcaması ve muhtaçlara çeşitli şekillerde yardımda bulunması anlamına gelir. Bu bağlamda, infak sadece bir yükümlülük olan zekâtla sınırlı kalmaz, aynı zamanda kişinin içten gelen bir niyetle, gönüllü olarak yapacağı her türlü yardım ve iyilik faaliyetini de kapsar. İnfak, sadece maddi katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda manevi bir boyut içerir, çünkü bireyin bu eylemleri Allah'ın rızasını kazanma amacını taşır.[342]

İslâmî anlayışa göre, insanın mal varlığı, asıl sahibi olan Allah'a aittir. Allah, bu serveti insanlara emanet olarak vermiştir. Bu nedenle, insanlar sahip oldukları servetten sorumlu bir şekilde davranmalı ve başkalarına yardımda bulunmak için infakta bulunmalıdır. Allah'ın verdiği bu emaneti koruma ve kullanma sorumluluğu, bireyin mal varlığını sadece kendi çıkarları doğrultusunda değil, aynı zamanda toplumun genel refahına katkı sağlamak amacıyla kullanmasını gerektirir. Bu çerçevede, insanlar infak kavramını benimseyerek, Allah'ın verdiği nimetleri paylaşma ve muhtaçlara destek olma amacını taşımalıdır.

İnfak, mal varlığını faydalı amaçlara, özellikle de "fî sebilillah" yani Allah'ın yolunda harcamaktır. İslâm perspektifinde, infak kavramı, dine uygun hayır işlerine yapılan her türlü maddi katkıyı ifade eder. Bu bağlamda, infak, malı sadece bireyin kendi çıkarlarına değil, aynı zamanda toplumun genel refahına katkı sağlamak için kullanma anlayışını içerir. Örneğin, cihad için mal sarfetme, hac veya umre için yapılan harcamalar, sıla-i rahim, aile fertlerinin haklarını gözeterek yapılan harcamalar, fakir ve yoksullara yardım etme ve sadece iyilik amacıyla yapılan tüm infaklar, Allah rızası için yapılan harcamalar kapsamına girer. Bu durum, infakın sadece maddi bir karşılığı olmadığını, aynı zamanda manevi bir değeri olduğunu vurgular. Bu bağlamda, yapılan

---

[341] İbrahim b. Hüseyn eş-Şazili Seyyid Kutub, *İnfak Bilinci* (İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2021), 20.
[342] Melih Demirkol, "Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (29 Aralık 2019), 217.

iyiliklerin gerçek faydası, bu iyiliği yapan kişiye yöneliktir. İnfak, sadece maddi bir katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ruhsal bir tatmin ve Allah'ın hoşnutluğunu elde etme amacını da içerir.[343]

Kur'an, yalnızca iman ve ibadet konularında değil, aynı zamanda müminlere toplumsal hayatın düzenlenmesi hususunda çeşitli sosyal sorumluluklar da yüklemektedir. Bu kapsamda, onlarca sosyal sorumluluk arasında en dikkat çekenlerden biri infak konusudur. İnfak sözcüğü Kur'an'da, belirtildiği gibi harcama, dayanışma, yardımlaşma gibi konuları kapsayan kapsayıcı bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu, müminlere sosyal sorumluluklarının bireysel iman ve ibadetin ötesine geçerek toplumsal düzeyde de şekillenmesi gerektiğini vurgular.[344]

- "Allah'a ve resulüne iman edin; O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır."[345]
- "Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir."[346]

Kur'an ayetleri, bireylerin sadece kendi manevi gelişimleri ve ibadetleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal adaletin ve dayanışmanın güçlendirilmesine katkıda bulunmaları gerektiğini ifade eder. İnfak kavramı, müminlere mal ve servetlerini Allah yolunda harcamalarını, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmalarını ve toplum içindeki genel refahı artırmak için çaba sarf etmelerini önerir. Bu, İslam'ın sadece bireyler arası değil, aynı zamanda toplumun bütününü kucaklayan bir etik ve sosyal sorumluluk anlayışını teşvik eder.

İnfak, bireyin kazancını Allah'a ortak etme anlamına gelir. Allah yolunda harcamak, kişinin malını eksiltmek değil, aksine artırmak ve çoğaltmak anlamına gelir. Allah için

---

[343] Mehmet Çalışkan, "Bakara Sûresinin 195. Âyetini İnfak Ve İhsan Bağlamında Yeniden Düşünmek", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* Ö13 (23 Ekim 2023), 1105.
[344] Osman Taştekin, "Kur'ân'da İnfak Kavramı Bağlamında Sosyal Yardımlaşma", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (15 Haziran 2021), 227.
[345] El-Hadîd Suresi,57/7.
[346] El-Bakara,2/261.

yapılan infak, sadece vermek değil, aynı zamanda almak anlamına gelir. Allah Resul'ünün infakta bulunma konusundaki cesareti, onun yüce Rabbine duyduğu güven ve itimadından kaynaklanmaktadır. Nitekim "Sen insanlara infak et ki, Allah da sana infak etsin." buyurmuştur.[347]

İnfakın temel amacı, meşru yollarla elde edilen geliri veya serveti ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaktır. İnfak kavramının geniş kapsamı, toplumda önemli bir rol oynamaktadır. İnfakta bulunmanın sonucunda, toplumun sosyal ihtiyaçları karşılanır ve bu sayede hırsızlık ve gasp gibi istenmeyen durumların önlenmesine katkı sağlanır. İnfakta bulunan kişi, mal biriktirme hırsı ve cimrilik gibi psikolojik rahatsızlıklardan korunur. İnfak, toplum içinde ekonomik dayanışmayı güçlendirir ve kişiler arasında saygı, sevgi ve kardeşlik bağlarını artırır. İslam alimi Gazzâlî, servetinden toplum için harcama yapmayan kişileri eleştirmiş ve paranın veya malın piyasadan çekilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Ona göre, "Allah yolunda harcama" demek, parayı topluma geri vermek ve toplum için harcamak anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında, infak sadece kişisel faydayı değil, aynı zamanda sosyal refahı da teşvik eder ve toplumun daha adil ve dengeli bir yapıya sahip olmasına katkı sağlar.[348]

1.3.2.10.1.7. Hibe

Hibe, sözlük anlamında "karşılıksız vermek, bağışlamak" şeklinde tanımlanan bir terim olup, hukuk dilinde "özel borç ilişkileri kapsamında yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden bir sözleşme türüdür." Bu terim, insanın sosyal bir varlık olmasından ve özünde barındırdığı cömertlik ve yardımseverlik duygularından kaynaklanan bir olgudur. Hibe, insanlık tarihinde köklü bir geçmişe sahip olan ve farklı toplumlarda çeşitli isimler altında ve farklı biçimlerde yaygın olarak uygulanan bir fenomendir. Ayrıca hibe, çeşitli hukuki düzenlemeler kapsamında da ele alınmıştır.[349]

Hibe, tatavvu, teberru, hediye, sadaka ve bağış gibi kavramlar arasında belirli farklılıklar bulunsa da bu terimlerin yakın anlamlı kelimeler olduğu ifade edilmektedir.

---

[347] Orhan Arslan, "Hz. Peygamber'de İnfak", *İnfak: Unutulan İbadet*, ed. Ömer Faruk Köse (Ankara: Kitabe Yayınları, 2018), 37-40.

[348] Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi Gazzali, *İhyâ-i 'Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, 2018), 3/620-622.

[349] Ali Bardakoğlu, "Hibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/421.

Bu kavramlar, dilin zenginliği içinde belirgin ayrımlar taşısa da ortak bir temelde, karşılıksız verme, bağış yapma ve cömertlik anlamlarını içermektedirler.[350]

Hibe, bir toplum içinde yardımlaşmanın ve karşılıklı sevginin temellerini atan, örnek alınması gereken bir müessese olarak kabul edilir. Bu kurum, insanların birbirlerine olan ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek için önemli bir araçtır.[351] Hibe ile, bireyler kendi mallarını ve kaynaklarını başkalarıyla paylaşarak, toplumun genel refahını artırmaya katkıda bulunurlar. Bu şekilde, hibe, toplum içindeki dayanışma ve yardımlaşma kültürünün güçlenmesine ve insanların birbirleriyle daha sağlam ilişkiler kurmasına yardımcı olur.

Kur'an'da "hibe" kelimesi doğrudan geçmese de bu kökten türetilen fiil kalıpları genellikle Allah'ın kullarına maddi ve manevi lütuflarını, karşılıksız nimetlerini ifade etmek için kullanılır. Ayrıca, Kur'an'da hibenin terim anlamıyla ilişkilendirilebilecek birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler arasında, cimriliği kınayan, cömertliği öven veya kadınların, kendilerine verilen mehrin bir kısmını memnuniyetle kocalarına geri vermeleri durumunda bunun helâl olacağını ifade eden ayetler örnek olarak gösterilebilir. Bu ayetler, doğrudan hibe kavramını ele almasa da cömertliği, karşılıksız verme ve bağışlama gibi değerleri vurgulayarak hibe ile ilişkilendirilebilecek mesajlar içermektedir. Hadislerde, yardımlaşma, başkalarına bağış ve yardımda bulunma, hediyeleşme gibi konuları teşvik eden ve hibeden dönmeyi kınayan pek çok öğüt ve hüküm bulunmaktadır. Aynı zamanda, sahabe arasında sosyal hayatın bir parçası olarak yaygın olan hibe işlemleriyle ilgili dini ve hukuki açıklamalar, hükümler ve öneriler de bu hadislerde geniş bir şekilde yer almaktadır.[352]

1.3.2.10.1.8. Karz-ı Hasen

Sözlük anlamında "kesip koparmak, karşılık vermek" anlamlarına gelen karz, terim olarak "geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme" şeklinde tanımlanır. Karz, Allah'a yakınlaşma (kurbet) anlamına gelen bir eylem olup, hem karz alan birey için dünyevi faydalar sağlar hem de karz veren kişi için uhrevi kazançlar

---

[350] Abdurrahman Caner, "Hayır Kurumlarının Gelirleri ve Bunların Sarf Yerleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (30 Haziran 2021), 500.
[351] Servet Armağan, "İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri", 80.
[352] Ali Bardakoğlu, "Hibe", 17/421.

içerir. Kur'an ayetlerinde, Allah rızası için ve ahiret mükafatı beklentisiyle yapılan infakın dünyada Allah'a borç verme olarak değerlendirileceği ve karşılığının ahirette kat kat fazlasıyla alınacağı ifade edilir. Bu ifade, "güzel" olarak nitelendirilen karz kavramı, hayır niyetiyle yapılan ve Allah'ın rızası için gerçekleştirilen her türlü mali fedakarlığı içerir. Özellikle muhtaç bir kişiye ödünç vermenin "karz-ı hasen" olarak adlandırılması, Kur'an'da bu teşvik ve nitelendirmenin yer aldığı birçok ayete dayanmaktadır.[353]

Karz, bir kişinin paraya ihtiyaç duyduğu durumlarda, daha sonra aynı miktar ve türdeki malını geri almak amacıyla başka birine geçici olarak verdiği misli malı ifade eder. Bu tür bir ödünç verme işlemine "karz" veya "ikraz" denir. Karz-ı hasen ise faizsiz bir şekilde gerçekleşen bu borç verme pratiğini ifade eder.[354]

Kur'an-ı Kerim'deki karz-ı hasen ile ilgili ifadeler, borç verme eylemini bir kazanç aracı ya da ekonomik faaliyet konusu olarak değil, yardımlaşma ve dayanışma amacıyla gerçekleştirilen bir eylem olarak teşvik etmektedir.[355] Bu ayetler, bireyleri maddi yardımda bulunmaya, ihtiyaç sahiplerine karz-ı hasen ile borç vererek sadece kâr amacı gütmeyen bir yardım niyetiyle hareket etmeye çağırmaktadır. Bu şekilde, ekonomik ilişkilerde kazanç hırsının ötesinde insanlık değerlerine vurgu yapmaktadır.

- "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz."[356]

Hz. Peygamber, ödünç vermenin erdemli bir davranış oluşuna ve dinî değerine dair genel ve özel mahiyette hadislerle vurguda bulunmuştur. Bu bağlamda, "Kim bir Müslümanın dünya sıkıntılarından birini giderirse Allah da onun ahiret sıkıntılarından birini giderir. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da onun yardımındadır" (Buhârî, "Meẓâlim", 3) gibi genel hadislerle, insanların birbirine yardım etmelerinin hem dünya hem de ahiret boyutunda bir fayda sağladığına işaret edilmiştir. Aynı

---

353 H. Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/520-521.

354 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 293.

355 Enver Osman Kaan, "Faize Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Karz-I Hasen Yerine Zekât", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2021), 611.

356 El-Bakara,2/245.

zamanda, Hz. Peygamber'in "Sadaka on misliyle, karz on sekiz misliyle mükâfatlandırılır" ve "İki defa borç vermek bir kere sadaka vermek gibidir" (İbn Mâce, "Ṣadaḳāt", 19) gibi özel hadisleri, ödünç vermenin sadaka gibi büyük bir mükâfatla ödüllendirileceğini ve bu davranışın özellikle dinî açıdan değerli olduğunu belirtmektedir. Bu hadisler, bireylerin maddi yardımda bulunmanın yanı sıra, ödünç verme eyleminin de toplum içindeki dayanışma ve yardımlaşma kültürünü güçlendiren bir erdem olarak kabul edilmesine yönelik bir teşvik içermektedir. Bu anlamda, karz kavramı, maddi fedakârlık ve dayanışma ruhunu yansıtarak toplumsal dayanışmanın ve yardımlaşmanın bir ifadesi olarak kabul edilir.[357]

Karz-ı hasen, tamamen yardımlaşma ve dayanışma prensiplerine dayalı olarak, menfaat gözetmeksizin hayır için borç verme anlamına gelir. Bu uygulama, bireyin tercihi ve iradesiyle gerçekleştirilen bir eylemdir. Bu tür bir borç verme işlemi genellikle varlıklı Müslüman bireyler tarafından gerçekleştirilir ve borca ihtiyacı olan güvenilir bir kişiye yönelir. Elbette, bu ödünç verme işlemi, varlıklı Müslüman bireyin ihtiyaç sahibi birine yardım etme amacını taşır. Bu durumda, varlıklı birey, kendisi için belirlediği iyi niyetli bir kişiye maddi destek sağlar. Bu ödünç verme eylemi, toplumsal düzeyde güçlü bir bağ oluşturur; çünkü varlıklı Müslüman birey, iktisadi yapısı ve sosyal bünyesi arasında bir köprü kurarak yardıma muhtaç olanla doğrudan etkileşime geçer. Bu uygulama, toplum içindeki tüm bireyleri dürüst ekonomik davranışlara teşvik eder. Varlıklı bireyin, ihtiyaç sahibi birine karz-ı hasen ile borç vermesi, sosyal dayanışma ve adil ekonomik davranışın öne çıkmasını sağlar. Bu sayede, toplumun ekonomik ve sosyal yapısı, yardımlaşma ve dayanışma prensipleriyle güçlenir.[358]

Borç ilişkileri, özellikle ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir etkiye sahiptir. Bu ilişkilerin faizle birleşmesi, genellikle toplumun düşük ve orta gelirli kesimlerini olumsuz etkilemektedir. Yoksullukla mücadele çabaları, bireylerin eğitim, sağlık ve temel ihtiyaçlara erişiminde fırsat eşitliği sağlamak amacıyla gerçekleştirilmelidir. Ancak bu çabalar, borçluları dezavantajlı duruma düşürmeden ve toplumsal düzeni bozmadan gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda, İslam Hukuku çerçevesinde gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. İslam Hukuku'nda bulunan karz-ı hasen akdi,

---

[357] H. Yunus Apaydın, "Karz", 24/521.
[358] Sırım, "İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması", 127.

faiz yasağı ve sosyal adalet gibi iktisadi ilkeler, toplumsal hayata önemli katkılarda bulunabilir. Karz-ı hasen akdi, ihtiyaç sahiplerine faizsiz borç verilmesini öngörerek, ekonomik adaleti destekler. Faiz yasağı ise bireyler arasındaki ekonomik adaletsizliği önleyerek, toplumsal dengenin korunmasına katkı sağlar. Sosyal adalet ilkesi, ekonomik faaliyetlerin toplumun genel refahını artırmaya yönelik olması gerektiğini vurgular.[359]

Günümüzde, kurumsal borç ilişkilerinin çoğu, faizli olan banka sistemleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu sistemde, bireyler bankalardan aldıkları parayı belirli vadeler ve faiz oranlarıyla geri ödemek durumundadır. Faizli bankalardan kredi almanın kolaylığı, insanları genellikle bu yönteme başvurmaya teşvik etmektedir. Ancak bu durum, dinen yasaklanmış olan faizle ilişki kurma anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, kişiler aldıkları kredi borçlarını ödeyemediklerinde çeşitli ekonomik, sosyal, psikolojik ve ailevi zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Bu durum, borçluların maddi sıkıntıların ötesinde genel yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir ve aileler arasında gerilimlere yol açabilir. Dolayısıyla, faizli banka sistemlerine olan bağımlılık, bireylerin hem ekonomik hem de sosyal açıdan olumsuz etkilenmesine neden olabilir.[360]

İnsanların inançları ile ihtiyaçları arasında sıkışıp kalmamaları için yardımlaşmanın geniş bir şekilde benimsenmesi gereklidir. Toplumun maddi konularda zorlanmaması, aslında onaylamadıkları ve hem maddi hem manevi zarara neden olabilecek yollara başvurmamaları açısından önemlidir. Bu bağlamda, karz-ı hasen uygulaması toplum içinde, hatta küçük sosyal gruplar arasında bile benimsenebilecek etkili bir çözüm olabilir.[361]

Toplumu oluşturan bireyler arasındaki sosyal yardımlaşma duygusu ve olgusu, İslam'ın öncelikli tavsiye ettiği konular arasında yer almaktadır. Müslümanlar, toplum ve birey olarak ekonomik modellerini koruma ve sürdürme sorumluluğuna sahiptirler. Bu bağlamda, faiz tuzağından kaçınmak ve karz-ı hasen gibi fahri yardımlaşma biçimleriyle

---

[359] Hidayet Zahid Gürbüz, "Karzı Hasen'in İktisadi Önemi Ve Günümüzdeki Uygulamaları", *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi* 2/2 (31 Aralık 2021), 127.
[360] Bayramoğlu, *Sosyal Sorumluluk Bağlamında Karz-ı Hasen (Yüksek Lisans Tezi)*, 18.
[361] Hamdi Kalyoncu, *Allah İçin Borç Vermek Karz-ı Hasen* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), 34.

birlikte sosyal ve ekonomik kurumları etkin bir şekilde işlevsel hale getirmek gerekmektedir.[362]

İslam dininin iktisadi ilkelerin uygulanması, toplumda daha faydalı olacaktır. Özellikle yoksullukla mücadelede, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlara erişimi kolaylaştırmak, toplumsal adaleti güçlendirir. İslam Hukuku'nun ilkeleri, ekonomik düzeni sürdürürken aynı zamanda sosyal adaleti de gözetmeyi amaçlar. Bu nedenle, ekonomik düzenlemelerin İslam Hukuku çerçevesinde yapılması, toplumsal refahın artırılmasına katkı sağlayacaktır.

1.3.2.10.1.9. Vakıf

Sözlükte "durmak; durdurmak, alıkoymak" anlamına gelen vakıf (vakf) kelimesi, terim olarak, “bir malın sahibi tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir hedefe ebediyen tahsis edilmesini içeren hukukî bir işlemle kurulan hayır müessesesini” ifade eder. Bu işlem, İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından biridir ve malın kalıcı olarak bir amaca yönlendirilmesi suretiyle toplumsal fayda ve hayır işleri gerçekleştirmeyi amaçlar.[363]

Vakfın temelinde, insanlığa karşı duyulan bireysel ve vicdani sorumluluk hissi, şefkat, iyilik, dayanışma ve yardımlaşma gibi değerler bulunmaktadır. Vakfın temelinde, insanlığa karşı hissedilen şahsî ve vicdanî sorumluluk duygusu, iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma gibi değerler bulunmaktadır. Bu değerlere sahip olan ve bu ilkeleri benimseyen bireyin hür iradesi, vakfın oluşturulmasının temelini oluşturur. İslâm tarihinde ve medeniyetinde, vakıf 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar tüm İslam ülkelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına katkıda bulunmuştur.[364]

Vakıf müessesesi, İslam dininin Hz. Muhammed tarafından tebliğ edildiği günden bu yana tarih boyunca oluşturulan önemli kurumlardan biridir. Bu kurumun koruması ve desteğiyle İslam'ın yayılması kolaylaşmıştır. Vakıfların desteklediği sağlık, dini eğitim,

---

[362] Nazif Öztürk, “Sadece Erdemli Toplumlarda Uygulanabilen ‘Karz-ı Hasen’ İmkânların Paylaşılmasında Ve Dayanışmada Bir Zirvedir”, *İyilik Ve Karz-ı Hasen*, ed. İbrahim Ateş (Ankara: Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yayınları, 2016), 89.

[363] Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/475.

[364] Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/479.

kültürel ve toplumsal kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen kalkınma faaliyetleri, tarih boyunca sadece Müslümanlara değil, tüm insanlığa hizmet ederek İslam'a olan ilgiyi artırmıştır.[365]

Vakıflar, geniş bir alana yayılarak hizmet veren en etkili infak müesseseleridir. Vakıflar, İslam'ın temel değerleri olan şefkat ve merhametin en mükemmel bir şekilde tezahür ettiği kurumlar olarak görülür. Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın rızasına ulaşabilmek için olgun bir mümin olarak en sevdiğimiz şeylerden infakta bulunmamız emredilmiştir.[366]

Vakıf kelimesinin Kur'an'da bulunmaması, bu kurumun kökeni konusunda birçok tartışmaya neden olmuştur. Ancak, Kur'an'da bu tür bir müessese için spesifik bir terim bulunmasa da vakıf kavramını açıklamaya yönelik benzer kavramlar mevcuttur. Bu kavramlar, vakıf literatüründe sıklıkla vurgulanmış ve değerlendirilmiştir. Bu durum, İslâm medeniyetinde hayır işleri ve toplumsal yardımlaşma için kurulan vakıfların, İslâm'ın temel prensipleri ve değerleriyle uyumlu bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

- "…İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."[367]
- "Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."[368]
- "Bunlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir."[369]

Vakfın felsefesi, hayrat ve sadaka gibi Kur'an kavramlarıyla ilişkilidir ve hukuki olarak, Hz. Peygamber'in ve sahabe efendilerimizin uygulamalarına dayanmaktadır. Sadaka ve sadaka-i câriye kavramlarını içeren hadisler, vakfın sürekliliği ve bağlayıcılığı gibi kavramları içermekte olup tarih boyunca da neredeyse tüm vakfiyelerde zikredilmiştir.

---

365 Hasan Basri Öcalan, *İslâm Medeniyetinde Vakıf* (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), 13.
366 Osman Nuri Topbaş, *Vakıf İnfak Hizmet* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), 14.
367 El-Mâide,5/2.
368 El-Bakara,2/148.
369 El-Âl-i İmrân,3/114.

Bu sebeple, sadaka ve sadaka-i câriye ile ilgili hadisler, İslâm vakfının temellendirilmesinde ve gelişip yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde inşa edilen cami ve mescitler, mektep ve medreseler, tekkeler, hankahlar, imaretler, zâviyeler, misafirhaneler, kütüphaneler, hastahaneler, sebiller ve çeşmeler, hamamlar, yollar ve köprüler, kervansaraylar ve makbereler gibi eserler, verdikleri hizmetlerle birlikte hayrat kavramının somut örnekleridir. Bu eserler, bir araya gelerek İslâm şehirlerine görünüm, sanatsallık ve işlevsellik açısından önemli katkılarda bulunmuştur. Bu, İslâm medeniyetinin zenginlik ve dayanışma kültürünün somut bir ifadesidir.[370]

İslam devlet düzeninde, bu tür hizmetler siyasi otoriteye bırakılmamış; aksine, hayrat adı verilen kurumlar doğrudan Allah'ın gözetiminde olup, zamanla bozulmaz, ebedi, mutlak ve tarafsız bir kuruma yani vakfa bağlanmıştır. Özetle, vakıflar toplumun istikrarı ve refahı için en güvenilir sosyal kuruluş rolünü üstlenmiştir. Vakıflar, yalnızca dini hizmetleri yerine getirmek için cami, medrese, mektep, imaret ve külliyeleri içermekle kalmaz, aynı zamanda bu hizmetleri idame ettirmek için gerekli ekonomik kurumlar, hanlar, bedestenler, çarşılar gibi yapıları da hayata geçirirdi.[371]

Vakıflar, toplumun vicdani yönünü vurgulayan, toplum için adanmışlık anlamında bir gösterge olarak işlev gören ve toplumun sosyal yapısına uygun olarak yardım etme, serveti koruma, prestij kazanma, sosyal sorumluluk ve dini inançlarla ilişkili olan iktisadi, sosyal ve dini niteliklere sahip bir kurumdur.[372]

Vakıf sistemi, katılımcılık ve paylaşma ruhunu esas alır. Bu nedenle, toplumun huzuru sağlanmadıkça, bireyin mutluluğunun sürdürülebilir olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla vakıf, insanlığın mutluluğunu hedefleyen bir sistemler bütünüdür.[373]

2. DİNDARLIK

Dil bilimciler, din kelimesinin Arapça "deyn" kökünden türediğini ve bu kelimenin bir mastar (fiilin isimleşmiş hali) ya da isim olduğunu ifade ederler. Cevherî, din kelimesini

---

[370] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", 42/479.
[371] Halil İnalcık, "Vakıf Medeniyeti", *Vakıflar Dergisi* Özel Sayı (30 Mayıs 2019), 245.
[372] Yasin Akyıldız - Ali Rıza Abay, "Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (29 Aralık 2017), 142.
[373] Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (01 Aralık 2008), 157.

başlıca üç anlamını "âdet, durum; ceza, mükâfat; itaat" şeklinde tanımlar ve terim olarak din kelimesinin sondaki anlamdan geldiğini ifade eder. Din kelimesi Kur'an-ı Kerim'de doksan defa geçmektedir ve üç ayette (Et-Tevbe,9/29; Es-Sâffât,37/53; El-Vâkıa,56/86) birbirinden farklı türevleri bulunmaktadır. Bu ayetlerde din terimi, esas olarak şu anlamlarda kullanılmaktadır: "Zül, yönetme-yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslâm, şeriat, hudûd, âdet, ceza, hesap, millet."[374] Din kelimesi İngilizcede "religion" kelimesiyle söylenmektedir. Bu kelime, Latince kökenli olup batı dillerine bu kaynaktan geçmiştir. "religion" kelimesinin kökeniyle ilgili bir görüşe göre, "bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak veya yapmak" anlamına gelen "relegere" kelimesinden türemiştir. Bu kelime, "negligere" (unutmak) kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Din terimi, köken itibariyle kutsal ve yüce kabul edilene karşı dürüstlük, doğruluk, saygı, ibadet gibi değerler itinayla yerine getirilmesiyle ifade edilen bir tanrı şuuru veya tanrılara karşı bağlılığı ifade etmektedir. Din, bu bağlamda, ayinlerin özenle yerine getirilmesi ve tanrıya yönelik bağlılıkla ilişkilidir.[375]

Dindarlığı tanımlamadan önce, temel bir konu olan dinin ne olduğu konusuna odaklanmak önemlidir. Binlerce yıldır entelektüel dünyayı etkileyen bir kavram olan din üzerinde genel bir tanıma varılamamıştır. Çünkü yapılacak tanımın hem de doğaüstü olanı hem doğal olanı hem ölümsüzü hem ölümlüyü hem deizmi hem teizmi hem ateizmi hem politeizmi hem monoteizmi hem inancı hem ritüeli kapsaması elzemdir. Bu durum tek bir tanımla kapsanamayacak kadar geniş bir anlam çerçevesine işaret etmektedir.[376] Bu sorunlar, sosyal bilimcilerin dinin niteliği ve tanımı konusunda birbirinden farklı çok fazla görüş ortaya koymalarına neden olmuştur. Yapılan tanımlamaların, dinin sadece belirli bir yönünü kapsayabileceği olasılığı, din ve ondan kaynaklanan olayları ve deneyimleri indirgemeci bir şekilde ele alma riskini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Max Weber, dinin tanımını yapmanın ve onun ne olduğunu ve niteliğini kesin olarak belirlemenin mümkün olmadığını belirtmektedir.[377]

---

[374] Günay Tümer, "Din" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/312.
[375] Yahya Turan, *Kişilik Ve Dindarlık* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 97.
[376] Büşra Kılıç Ahmadi, *Dini Yönelim Ve Dini Grup Üyeliğinin Kendini Ayarlama İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 77-78.
[377] Yakup Coştu, *Toplumsallaşma Ve Dindarlık (Samsun Örneği)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 78.

Din ile ilgili yapılmış olan tanımlar farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Mesela Cox'a dayanarak, dinin tanımlamalarını ahlaki, teolojik, felsefi, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere beş temel grupta ele almak mümkündür. Ancak, Willaime'in yaklaşımını takip ederek, dinin "ne"liği üzerine yapılan açıklamaları; işlevsel, özsel ve hem işlevsel hem de özsel olmak üzere üç temel grupta değerlendirebiliriz. Dine özsel yaklaşımlar, dinin "ne" olduğunu dile getiren, yani dinin asli mahiyetini vurgulayan tanımlamalardır. Bu tanım, dinin bireysel ve sosyal işlevlerinden ziyade psiko-sosyal uyum üzerine odaklanmak yerine, fenomenolojik bir bakış açısıyla dini tecrübe üzerinde durmayı amaçlar. Diğer taraftan, dinin işlevlerine göre tanımlanması, dinin bireysel ve sosyal hayatta yerine getirdiği işlevleri dikkate alarak tanımlanmasıdır. Bu tanımlamada dinin fonksiyonları bireysel ve sosyal olmak üzere iki boyutlu olarak ele alınır. Hem özsel hem de işlevsel tanımlamalarda, dinin tanımlanmasında özsel ya da işlevsel yaklaşımın dezavantajları ve avantajlarının olduğunu kabul eden araştırmacılar hem özü hem de işlevi kapsayan tanımlamaları hedeflemektedirler. Dinin hem aşkın olmasını hem de toplumdaki fonksiyonunu dikkate alan Durkheim'e göre, din; "kutsallığına inanılan varlıklara nispetle geliştirilen ve neticede manevi bir birlikteliğin oluşumunu sağlayan inançlar ve uygulamaların oluşturduğu dayanışmalı bir sistemdir."[378]

Dindarlık kavramının tanımlanması, din kavramı gibi oldukça zordur. Dindarlık, değişken bir yapıya sahiptir ve farklı disiplinlerin dindarlığı farklı bakış açılarıyla tanımlaması, tanımlama sürecini karmaşık hale getirir. Bu kavramın tanımlanmasındaki bir diğer zorluk ise dindarlığın kişiden kişiye, kültürden kültüre ve müntesibi olunan dinin esaslarına göre farklı anlamlar kazanmasıdır. Bu nedenle, dindarlık kavramı net bir tanıma sahip değildir, çeşitli faktörlerin etkisi altında değişkenlik gösterir ve nispeten subjektif bir nitelik taşır.[379]

İnsan, çok yönlü bir yapıya sahiptir ve hem maddi hem de manevi varlığında çeşitli niteliklere sahiptir. Ancak, insan bu niteliklerin tamamını her vakit aynı derecede kullanmaz. İnsan, yaşadığı sosyal ve psikolojik şartları zaman zaman farkında olarak, zaman zaman ise farkında olmadan değerlendirir ve bu değerlendirme süreci

---

[378] Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı Ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık* (Adana: Karahan Kitabevi, 2013), 8-15.

[379] Yahya Turan, *Kişilik Ve Dindarlık*, 109-110.

düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını belirler. Bu şartlar, insanın dini inancının temelini oluşturmada önemli rol oynar. İnsanın dindarlığının kökeninde, zaman zaman acizlik ve çaresizlik durumları, fıtri duygular, entelektüel etkinlikler, bireysel ihtiyaçlar, endişeler, korkular, yaşadığı toplumun gelenekleri ve bu unsurların birleşimi veya farklı düzeylerdeki etkileri bulunabilir. İnsanın dindarlık anlayışı, karmaşık ve çok yönlü bir şekilde, çeşitli iç ve dış etkenlerin etkileşimiyle oluşur ve gelişir. Bu nedenle, dindarlık kavramı kişiden kişiye ve zamana göre farklılık gösterebilir ve bu çeşitlilik, insanın yaşadığı deneyimlerin ve içinde bulunduğu koşulların bir yansımasıdır.[380]

Ülkemizdeki din psikologları, genellikle belirli bir akademik ekole bağlı olmaksızın, dinî yaşayış ve davranışları anlama ve yorumlama çabasındadırlar. Ancak şu ana kadar yerli ya da Batılı yeni bir seçenek ortaya çıkmamış olduğundan, çoğunlukla mevcut bilgi kaynaklarından seçmeler yapmaktadırlar. Bu durum, çoğu zaman insanlarımızın dinî dünyasını Batı merkezli bir perspektifle anlama ve yorumlama eğilimine neden olmaktadır. Ancak, ülkemizde geleneksel değerlerin ve dinin yeni versiyonları üzerinden ortaya çıkan kültürel bir kimlik talebinin varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Batı ile tamamen simetrik bir özne arzusu gözlemlenmemekte ve bu noktada ülkemizin kültür dünyasındaki öznenin Batı'dan farklı olduğu düşünülmelidir. İslam'ın temel konularında, örneğin bireysel özgürlük ve sorumluluk, insan doğası, Tanrı tasavvuru gibi alanlarda Yahudi-Hıristiyan geleneğinden önemli ölçüde farklılaştığını anlamak, bu konularda kendi kültürümüzdeki öznenin benzersizliğini değerlendirmek açısından önemlidir. Dolayısıyla, din psikologlarının ülkemizdeki dinî yaşayış ve davranışları anlama çabalarında, Batı merkezli bir perspektifin ötesine geçerek yerel kültür ve gelenekleri daha derinlemesine anlamaya odaklanmaları gerektiği vurgulanmalıdır.[381]

İnsanımızı ve toplumumuzu kendi kültürel ve dinî dinamikleri içinde anlama çabasına ihtiyaç duymaktayız. Bu, kendimize özgü konuları ve sorunları araştırma gündemimize almayı, eleştirel bir bakış açısı geliştirmeyi ve yeni anlayışlar ortaya koymayı içermelidir. Din psikologları, dindarlığı bireysel deneyimin kuşaktan kuşağa aktarıldığı

---

[380] Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel DİndarlıkÜzerine* (Adana: Karahan Kitabevi, 2017), 91.

[381] Hökelekli, "Türkiye'de Din, Dindarlık Ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik Ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme",328-329.

kültürel bir bağlam içinde değerlendirmelidir. Çünkü kabul ettiğimiz bilgilerin tamamı, kesin doğru sayılanlar dahil olmak üzere, tarihe ve kültüre özgüdür. Bu bilgiler, çeşitli versiyonlar içinde şekillenir, düşünceler ve sosyal etkileşimler boyunca inşa edilir ve içinde bulundukları bağlamda geçerli olan sosyal süreçler ve uygulamalar tarafından ayakta tutulurlar.[382] Bu bağlamda, din psikologlarına düşen görev, dindarlığı sadece bireysel bir olgu olarak değil, aynı zamanda kültürel bir bağlam içinde ele alarak değerlendirmeleridir. Bu yaklaşım, dinî ve kültürel dinamikleri daha derinlemesine anlamalarına ve toplum içindeki çeşitli etkileşimleri göz önünde bulundurarak eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerine olanak tanır.

İslam hem din bilimlerinde hem de insan ve toplum bilimlerinde mevcut tanımlamalara meydan okumaktadır. İslam'ın sadece bir din ya da inanç olarak değil, aynı zamanda Batı anlayışındaki sınırları aşan bir din olarak tanımlanması gerekmektedir. Zira Batı'da din genellikle manevi bir varlık ya da gerçeklik, kutsal bir karşıtlık veya dünyevi olana karşı bir şey olarak algılanmaktadır. Ancak İslam hayatın her alanıyla ve toplumun tüm katmanlarıyla bütünlük sağlayan bir din geleneğine sahiptir. İslam, sadece bir inanç sisteminden öte, sosyal yapı, hayat tarzı, bir medeniyet ve kültürel gelenek olarak ifade edilebilir. Batılı araştırmacıların genellikle İslam'a dair genel ifadeler ve önyargılarla yetinerek, Müslümanların ve toplumların yaşam tarzlarına dair yüzeysel bir ilgi gösterdiği görülmektedir. Ancak, İslam'ın bütünlüğünü anlamadan, bu zengin geleneği ve yaşam tarzını anlamak mümkün değildir. Bu nedenle, İslam'ı yalnızca bir din olarak değil, aynı zamanda bir medeniyet ve kültür sistemi olarak görmek önemlidir. Batılı araştırmacıların Müslüman hayat tarzlarına daha derinlemesine bir akademik ilgi göstermeleri ve önyargılar yerine gerçek verilere dayalı bir anlayış geliştirmeleri gerekmektedir.[383]

2.1. Dindarlık Türleri

Bireyler doğuştan dindar bir şekilde dünyaya gelmemektedir. Ancak, içsel bir inanma eğilimi her insanın içinde mevcuttur. Bireyler, dini kimliklerini ve şahsiyetlerini

---

[382] Hökelekli, "Türkiye'de Din, Dindarlık Ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik Ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme",329-330.

[383] Hayati Hökelekli, "Türkiye'de Din, Dindarlık Ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik Ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2016), 316.

yaşadıkları toplum içinde kazanırlar ve bu süreç sosyal öğrenme ile gerçekleşir. Bireyler, dinin sembollerini duyarlar, görürler ve toplumsal normlara uyum sağlama davranışlarıyla karşılaşırlar. Sonuç olarak, dindarlık toplumsal uyma davranışına dayalı olarak bir şekil alır ve bireyler bu süreçte dindarlık kavramını kazanır, öğrenir ve özdeşleşirler. Bu bağlamda, dindarlık tek bir tip üzerinden değil, her bireyin benzersiz deneyimleri ve toplum içindeki etkileşimleri doğrultusunda çeşitli şekillerde ortaya çıkan bir olgu olarak ele alınabilir. Her birey, kendi dindarlık tipine sahip olmakla birlikte, bu çeşitlilik toplum içindeki geniş yelpazede farklı dindar tiplerini ortaya çıkarabilir.[384]

İnsanların sayısız çeşitlilikteki dini yaşamlarını belirli benzerlikler temelinde kategorize etmeye yönelik olan dindarlık tipolojileri, genellikle özsel ve nitelendirici anlayışlarla oluşturulmaktadır. Özsel anlayış, dindarlığın yoğunluğu ve şiddeti üzerine odaklanarak, dini yaşantıdaki bireysel farklılıkları temel alır. Nitelendirici yaklaşım, çeşitli dini yönelimlerin tipolojilerini öne çıkarır. Ancak, bu sınıflamalarda dindarlığın yoğunluğu ve biçimi üzerinde pek fazla durulmamaktadır.[385]

Bireyi belirli sınırlarla tanımlamak veya dindar bir bireyi tek bir kategoride sınırlamak oldukça zordur. Bu bağlamda, kişilik özelliklerinin yanı sıra, bireyin sosyal çevresi ve bu çevrenin etkisiyle ortaya çıkan konumu da dikkate alınmalıdır. Dindarlık türlerinin sınıflandırılması sırasında hangi kriterlerin dikkate alınacağı ve dini yaşamı çeşitlilik gösteren dindar bireylerin nasıl tek bir kategoride ifade edileceği, bu zorluğu açıkça göstermektedir. Literatürde çeşitli şekillerde ifade edilen dindarlık türleri temelde dört ana kategoride değerlendirilebilir:[386]

a. Dinin bireysel ve toplumsal görüntülerine dayalı tiplemeler: Bu kategori, taklidî ve tahkiki dindarlık kavramlarıyla ilişkilidir.

b. Dinsel yaşam ile sosyo-kültürel faktörler arasındaki etkileşime dayalı tiplemeler: Bu sınıflamada ortodoks ve heterodoks dindarlık tiplerinden

---

[384] Hayati Hökelekli, "'Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri' Tebliğin Müzakeresi" (Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri), Bursa: Kur'an Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004), 259.

[385] Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı Ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık*, 21.

[386] Asım Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 5-7.

bahsedilir. Ortodoks dindarlık, dini yaşantının kutsal kitaba ve peygamberin açıklamalarına dayalı olarak şekillendiği sahih/doğru dindarlık biçimi olarak tanımlanır. Heterodoks dindarlık ise dinin çeşitli sosyo-kültürel coğrafyalarda farklı biçimlerde yorumlanması ve yaşanmasına dayalı, sahih ve saf olmayan bir yapı olarak kabul edilir.

c. Dinin ibadet boyutuna vurgu yapan tiplemeler: Bu tür dindarlık, ibadetlerini yapan (âmil) ve yapmayan (gayr-i âmil) olmak üzere iki gruba ayrılabilir.

d. Dindarlık ile kişilik arasındaki ilişkiye atıf yapan tiplemeler: Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda sıkça gündeme gelen bu tiplemelerde, Allport'un olgunlaşmamış (kurumsallaşmış) ve olgunlaşmış (içselleşmiş) dindarlık, ayrıca iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık kavramları öne çıkar. Allport'a göre, iç güdümlü dindarlar samimi ve dürüst bir şekilde inançlarını yaşarlar ve din onlar için bir amaçtır, çünkü bu bireyin kendini gerçekleştirmesine zemin hazırlar. Dış güdümlü dindarlar ise dini başka maksatlar için bir araç olarak algılar ve bu nedenle Tanrı'dan yararlanmayı tercih ederler, kendi doğal eğilimlerinden ve arzularından pek fedakârlık yapmazlar.

İslam düşünürlerinden Gazzâlî de insanın kendi gelişim süreçleri ve toplumsal dini beklentiler karşısında ortaya çıkan üç tip dindarlıktan söz etmektedir: Taklidi dindarlık, tahkiki (ilmi) dindarlık ve zevk dindarlığı. Gazzâlî göre, taklidi dindarlık, bireyin akli melekelerini kullanmaksızın, dini ilkeleri daha çok çevresel faktörlerden duyup görerek öğrendiği ve içinde iyi niyet barındıran bir dindarlık türüdür. Tahkiki (ilmi) dindarlık ise, bireyin çevresinden veya ailesinden öğrendiği bilgileri araştırmaya başlaması ve bu bilgileri dini ilkeler bağlamında delillendirme çabası olarak tanımlanabilir. Zevk dindarlığı ise, Gazzâlî tarafından dindarlığın en ileri aşaması olarak ifade edilmektedir. Bu dindarlık türünde birey, dini inanç ve davranışlarından zevk almaya başlar ve inandığı dini değerlere derinlemesine duygular besler.[387]

[387] İlhan Topuz, "Gazali'de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/2 (31 Ağustos 2011), 172-173.

2.2. Dindarlığın Boyutları

Dindarlık, dinle ilgili düşünce, davranış, tutumları ve duyguları kapsayan geniş bir kavramdır. Bu çerçevede, dindarlık tek boyutlu değil, çok boyutlu ve dinamik bir yapı arz etmektedir. Kişinin dini yaşamı, genişlemesine ve derinlemesine olmak üzere iki farklı bakış açısıyla incelenebilir:[388]

a. Dinin Genişlemesine Boyutları: Glock ve Stark'ın ortaklaşa çalışmalarında belirttikleri 5 ayrı boyut, dini yaşamın uzandığı alanları tasvir eder. İdeolojik boyut, dini inanç temeline dayanırken; İbadet boyutu, dindar bireyin dini uygulamalarını içerir. Tecrübe boyutu, ilahi varlıkla ilgili sezgileri, duyguları, duyumları ve algıları kapsar. Zihni (entelektüel) boyut, dindar bireyin inançları hakkında bilgi sahibi olmasını içerir. Etki boyutu ise dinin hayatın diğer alanları üzerindeki etkilerini kapsar.
b. Dinin Derinlemesine Boyutları: Allport'un teorisine göre, dinî yaşamın derinliği ve kalitesi bireyler arasında değişiklik gösterir. Dış güdümlü dindarlık modelinde din, davranışları etkileyen bir araçken, iç güdümlü dindarlık modelinde din, en temel motivasyon kaynağıdır.

2.3. Dindarlık ve Sosyal Sorumluluk

Din, bireyde sorumluluk kavramını ele aldığında, irade, akıl ve özgürlük gibi çeşitli özelliklerin varlığını arar. Bu nedenle, sorumluluk ile irade ve seçim özgürlüğü arasında dolaysız bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal sorumluluğun tartışıldığı her alanda, bireylerin irade hürriyeti devreye girer. Sorumluluğun kavranması ve yorumlanmasında kilit unsur, bireyin özgür iradesidir. Dindar birey, bireysel sorumluluk alanını bu hürriyet çerçevesinde belirlemek durumundadır. Ancak, bu durum sadece bireysel alanla sınırlı kalmaz ve sorumluluk bilinci bireyi aşarak sosyal alana yönelir.[389]

Din, temelde inanma üzerine kurulu bir yapıya sahiptir; içerdiği bilgileri, kuralları ve davranış biçimlerini kabul etmeyi ve benimsemeyi gerektirir. Bu nedenle, dinin bilişsel bir öge olmanın ötesinde, duyuşsal özelliği daha baskındır. Dinler, önerdikleri ilke ve

---

[388] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 74-77.
[389] Saffet Kartopu vd., "Sorumluluk Duygusu Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 483.

kurallara sadık olunmasını inananlarına yükleyerek belirli sorumluluklar atfederler. Diğer bir ifadeyle, sorumluluk, bütün dinlerin temellendiği odak kavramdır. İnsanın kendini sorumlu hissetmesinde ve iradesiyle tercihlerde bulunmasında, inandığı doğruların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Birey, genellikle inanmadığı bir tutum içine girmeye istekli olmaz ve bu durumda davranış sergilemez. Bu bağlamda, sorumluluk olgusunun oluşmasında, biçimlenmesinde ve birey üzerinde etkili bir güç haline gelmesinde önemli olan etken, inanma duyusuna dayalı dinin varlığıdır.[390]

Din, hayatın çeşitli alanlarına yönelik ilke ve esaslarla sürekli olarak kendini hissettirerek, birey ve toplumda sorumluluk duygusunun yerleşmesine ve gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Dinî sorumluluklar sadece ibadetlerle sınırlı değildir; aksine, yaşamın her alanını kapsar. Bu nedenle, dinin veya yaşamın tamamının sorumluluklarla örülmüş olduğu ifade edilir. Din, bireyin ve toplumun tüm yaşamını etkileyen bir rehberlik sunar ve bu rehberlik, sorumluluk duygusunun gelişmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynar.[391]

Din, daima toplumsal bir bağlam içinde varlık göstermiştir. Bu bağlamda, din bireysellik yerine toplumsal boyutuyla öne çıkan bir unsurdur. Dolayısıyla, birey genellikle belirli bir dini kültür içinde doğar ya da yaşam döngüsü içinde ilerledikçe o kültürel ortamın norm ve değerlerini öğrenerek buna katılır.[392] Din, bireyin bulunduğu toplumsal çevrede önemli bir rol oynar ve bireyin sosyal kimliğini şekillendirir.

Sosyal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan biri olan din, insanları ve toplumları etkileyen önemli bir olgudur. Aynı zamanda, din insanların düşünce biçimlerini şekillendiren bir etken olarak öne çıkar. Din, insanın toplumsal ve fiziksel çevresiyle olan ilişkilerinde, olayları anlamlandırma ve tanımlamada kritik bir rol oynar. Bu nedenle, insanın çevresiyle olan ilişkilerini dinden bağımsız bir şekilde düşünmek veya anlamaya çalışmak mümkün değildir.[393]

---

390 Rüştü Yeşil, *"Tohum Sorun" Sorumluluk Ve Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 21-22.
391 Rüştü Yeşil, *"Tohum Sorun" Sorumluluk Ve Eğitimi*, 55-56.
392 Yakup Coştu, *Toplumsallaşma Ve Dindarlık (Samsun Örneği)*, 84.
393 Vehbi Ünal, *Çevre Sorunları Ve Dindarlık İlişkisi "Kayseri Örneği"* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012), 67-68.

Din ve ahlak kavramları, birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunan ve neredeyse birbirini tamamlayan iki temel kavramdır. Din perspektifinden bakıldığında, dinler insanların birbirleriyle, Allah'la, toplumla, hatta insanın doğayla olan ilişkilerini düzenleyen kurallar ve prensipler sunar. Bu bağlamda, her din büyük ölçüde kendi ahlaki sistemine sahiptir. Dinler, insan ilişkilerini düzenleyerek, bireyin karakterini geliştirmeyi amaçlarlar. Vahye dayalı dinlerin temel hedeflerinden biri, ahlaki bir toplum oluşturmaktır. Ahlak ise insanın düşünen ve irade sahibi bir varlık olarak, kendi davranışları ve ilişkileri üzerinde kontrol ve sorumluluk taşıdığı bir alandır. Ahlakın iyileştirilmesi, bireyin kendi çabalarına bağlıdır ve insanın düşünce yapısını ve iradesini içerir. Bu nedenle, ahlakın geliştirilmesi ve iyileştirilmesi kişinin kendi sorumluluğundadır. İnsanın ahlaki gelişimi, düşünce ve iradeye dayanarak kendi çabalarıyla gerçekleşir.[394]

Din kurumunun, yardımlaşma ve dayanışma gibi konularda gizli bir toplumsal yapılandırma işlevi gördüğü gözlemlenmektedir. Modern bakış açısının uygulamaya çalıştığı sosyal projeler, aslında bu toplumsal yapılandırma işlevini yerine getirmeyi amaçlar. Din kurumu, doğası gereği bu rolü başarıyla yerine getirir. Bu perspektife göre ortaya çıkan dini yapılanmalar, toplumsal refahın artışında ve her türlü eşitliğin sağlanmasında gerekli araçları üretir ve yeniden üretir. Din kurumu ve dini yapılanmalar, güven tesis etme, güvenin korunması ve sürekliliğinin sağlanmasında önemli pozitif etkenlerdendir. Değerlerin ve ahlaki normların oluşumunda önemli bir rol oynayan dini kurumlar, güven ilişkilerinin her aşamasında önemlidir. İslami kültürde, 'güvenilir' bir birey olmanın desteklendiği, bu nedenle güvenilir olmanın ve bunun için gerekeni yapmanın emredildiği görülmektedir. İslam dininin temel ilke ve öğretilerinden güveni, güvenilirliği, adaleti, yardımlaşmayı ve hoşgörüyü öğreniriz. Bu nedenle İslami toplumun prensiplerine bakıldığında, dayanışma ve yardımlaşmanın temel unsurlarından biri olduğu anlaşılır. Toplumsal dayanışmada, her bireyin toplum

[394] Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (01 Ocak 2005), 43-46.

içindeki rolünün ve sorumluluklarının farkında olması ve bunları yerine getirme gerekliliği hissi etkilidir.[395]

Neredeyse tüm dinlerde, "muhtaçlara yardım et", "başkalarını sev", "iyilik yap" ve "kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran" gibi toplumsal yardımı teşvik eden öğütler bulunmaktadır. Bu bağlamda, din ve dindarlık kavramları, "sevgi, adalet, merhamet, şefkat, yardımseverlik, iyilik" gibi değerlerle özdeşleşmiştir. Bu nedenle, dünyanın her yerinde dindarlar ve dini kurumlar sosyal sorumluluk faaliyetlerine aktif bir şekilde katılmaktadır.[396] Dinin öğretileri, bireyleri toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve adalete teşvik ettiği için, dindarlar genellikle bu ilkeleri pratiğe dökerek çeşitli sosyal sorumluluk projelerine katılırlar. Bu, dinin toplum odaklı değerleriyle uyumlu bir şekilde, dünya genelinde sosyal hizmetlere ve yardım projelerine katkı sağlar.

Toplumun refahı ve huzuru için sosyal sorumluluklarının yerine getirilmesi, dindar bireylerin yaşamlarında önemli bir yer tutar. Bu, bireylerin toplumsal adalet, dayanışma ve yardımlaşma gibi değerlere bağlılıklarını ve bu değerleri pratiğe dökme çabalarını içerir. Buna karşın insanın doğuştan gelen güçlü bir eğilimi olan bağımsızlık, kimseye boyun eğmeme, kendine yeterli olma ve kendi kendini yönetme isteği zaman zaman o kadar güçlü bir hal alabilir ki her türlü otorite ve belirlenmiş kuralları hiçe sayabilir. Bu durumda, birey görev ve sorumluluk duygusunu yitirerek sadece kendi keyfi ve istekleri doğrultusunda yaşamayı tercih edebilir. Ancak, bu özgürlük arzusu bazı insanlarda öylesine güçlü ve şiddetli bir hale gelebilir ki, bu kişiler kendi tutku ve heveslerinin esiri haline gelirler.[397] Sorumluluklarından uzaklaşarak sadece anlık zevk ve isteklere odaklanabilirler. Bu durum, bireyin kişisel gelişimi, sosyal ilişkileri ve yaşam standartları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Özgürlük isteğinin aşırı ve kontrolsüz bir şekilde yaşanması, bireyin uzun vadeli hedeflerini ve daha geniş toplumsal sorumluluklarını göz ardı etmesine neden olabilir.

---

[395] Erhan Tecim, *Sosyal Güven: Sosyal Sermaye Ve Dindarlık Çalışması* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), 59-76.

[396] Ali Ayten, *Empati Ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma Ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 94.

[397] Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 77-78.

Ahlak kavramı, genel olarak din kavramı kapsamında değerlendirilen ancak dinler üstü bir özelliğe sahip olan evrensel bir değerdir. Ahlaki değerler, genellikle bireyin sorumluluklarını belirlemede rehberlik eder. Farklı dinlere inanan bireylerin ve toplumların ahlaki değerlere olan bağlılıkları, bu değerlerin evrensel olmasıyla ilgilidir. Sorumluluk duygusu, insanların ahlaki değerlere dayalı olarak sorumluluklarını yerine getirmesini teşvik eder.[398] Dolayısıyla, farklı dinlere inanan insanlar arasında olsun ya da din dışı bir dünya görüşü benimsemiş bireyler arasında olsun, sorumluluk ve ahlak evrensel değerler olarak kabul edilir. İnsanların bu değerlere bağlılığı, toplumda adil, etik ve uyumlu bir yaşamın sürdürülmesine katkıda bulunabilir.

Din, birçok birey için temel bir sosyal sorumluluk motivasyonu olabilir ve pek çok dini öğreti, yardımlaşma, adil davranış, hoşgörü ve diğerlerine yardım etme gibi ahlaki değerlere vurgu yapar. Ancak, dindar olmayan bireyler de ahlaki değerler, etik normlar veya kişisel vicdanları gibi farklı motivasyon kaynaklarıyla sosyal sorumluluklarını yerine getirebilirler. Bu durum, sosyal sorumluluğun sadece dini inançlara değil, aynı zamanda genel ahlaki değerlere dayanabileceğini gösterir.

Sosyal sorumluluk kavramı, genellikle bireylerin toplumlarına karşı duyarlılık, etik değerlere uygun davranışlar sergileme ve toplumun refahına katkıda bulunma anlayışını içerir. Dindarlık, bireyin dünya görüşünü, etik değerlerini ve ahlaki prensiplerini şekillendiren önemli bir faktördür. Din, bir kişinin başkalarına yardım etme, adil davranma, sevgi ve hoşgörü gibi değerleri teşvik etmektedir. Bu değerler, sosyal sorumluluğun temel prensipleriyle örtüşmektedir. Ancak, sosyal sorumluluk kavramı sadece dindar bireyleri değil, genel olarak tüm toplumu ilgilendiren evrensel bir kavramdır. Dindar olmayan birçok insan da sosyal sorumluluk projelerine katılarak toplumlarına katkıda bulunma amacını taşıyabilir. Sonuç olarak, sosyal sorumluluk kavramı dindarlıkla özdeş değildir, ancak birçok dindar bireyin bu kavrama duyarlılık gösterdiği ve dini inançlarının değerleriyle uyumlu şekilde sosyal sorumluluk projelerine katıldığı gözlemlenmektedir.

---

[398] Rüştü Yeşil, *"Tohum Sorun" Sorumluluk Ve Eğitimi*, 42.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN METODU

Bilimsel yöntem, güvenilir ve geçerli yollarla bilginin düzenli ve sistemli bir şekilde elde edilmesine yönelik çabaları ve bu çabaların bilimsel bir tavırla sürdürülmesini ifade eder.[399] Bilimsel yöntem, gerçekçi problemleri çözmenin ve bilim üretmenin en güvenilir yolu olarak kabul edilir. Bu yöntem, bilimsel araştırmaların ve keşiflerin temelini oluştururken, bilinen ve belli süreçlere dayanmaktadır. Bilimsel yöntem, doğrulanmış bilgi elde etmek için izlenen bir yol olarak ifade edilebilir.[400]

Sorumluluk kavramının bir türü olan bireysel sosyal sorumluluk ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmanın birinci bölümü, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynak olarak nitelendirilen basılı ve elektronik materyaller olmak üzere ulaşılabilen belgeler doküman inceleme yöntemi kullanılarak derlenmiştir. Elde edilebilen belgeler, gözden geçirilmiş sorgulanması ve analizi yapılarak değerlendirilmiş ve yazılmıştır.[401]

Çalışmanın alan araştırması bölümünde, bilgi toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu, katılımcıya önceden belirlenmiş sorular dışında ek sorular sorma gerekliliği olmayacak şekilde önceden düzenlenmiştir. Bu çalışmada kullanılan anket formu toplamda 71 madde içermektedir. Anketin başlangıcında, katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, sahip oldukları çocuk sayısı, devam ettikleri üniversite ve fakülte, yaşadıkları yer, sosyo-ekonomik durum, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım durumu, dernek/vakıf ya da sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumu ve bu üyelik süresi, gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde veya derslerinde yer alma durumu ve bu

---

399 Hüseyin Yolcu, "Bilimsel Araştırmaya İlişkin Temel Kavramlar", *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, ed. Abdurrahman Tanrıöğen (Ankara: Anı Yayıncılık, 2011), 12.

400 Niyazi Karahasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009), 12-13.

401 Bilgen Kıral, "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (17 Haziran 2020), 173.

süre, gelecekte bir sosyal sorumluluk projesinde yer alma isteği, daha önce zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde veya derslerinde yer alma durumu ve bu süre, sosyal sorumluluk projelerinin bireysel ve toplumsal açıdan ne kadar önemli olduğuna dair soruları içeren 18 maddelik kişisel bilgi formu bulunmaktadır. 25 maddeden oluşan "Dindarlık Envanteri" ve 28 maddeden oluşan "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği" ile anket bitmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Model, ideal bir ortamın temsilcisidir ve sadece önemli görülen değişkenleri içerir; bu nedenle gerçek durumun özetlenmiş bir halidir. Model, mevcut durum ile ideal arasında bir köprü görevi görür. Aynı zamanda model, bir kılavuz, rehber ve yol gösterici niteliğindedir. Bir araştırmada model, elde edilecek verilerin sistematik bir şekilde biriktirilmesini ve amaca hizmet etmesini sağlayan bir araçtır. Araştırma deseni, belirlenmiş sınırları ve aşamalarıyla açık-seçik bir veri toplama sürecini ifade eder. Araştırma modeli, tanımlardan da anlaşılacağı gibi, bilimsel çalışmanın ayrılmaz bir parçasıdır, diğer öğelerle uyumlu bir şekilde tasarlanır ve bu öğelerle bağlantılı olarak geliştirilir. Model, araştırmadaki sorunun çözümü için elde edilecek bilgilerin düzenli bir biçimde oluşturulmasına yardımcı olur.[402]

Bu araştırmada dindarlık, dindarlığın boyutları, bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri ve çeşitli demografik değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı, yönü ve düzeyini tespit etme amacı ile iki veya daha fazla değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını ve düzeyini belirlemeyi hedefleyen bir model olan "ilişkisel tarama modeli" kullanılacaktır.[403]

İlişkisel tarama modeli, iki farklı nicel değişken arasındaki ilişkinin veya etkinin bir korelasyon katsayısı aracılığıyla belirlenmesini amaçlar. Korelasyon türü ilişki araştırmalarında temel hedef, değişkenlerin birlikte değişip değişmediğini veya bu değişimin nasıl gerçekleştiğini incelemektir. Bu tür araştırmalar sonucunda üç farklı ilişki türü ortaya çıkar. İlk olarak, iki değişken arasında sistemli bir ilişki bulunabilir. İkincisi, değişkenlerin aynı yönde değişim göstermesi, üçüncüsü ise değişkenlerin zıt

---

[402] Erdoğan Köse, "Bilimsel Araştırma Modelleri", *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, ed. Remzi Y. Kıncal (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 97-99.
[403] Niyazi Karahasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 81.

yönde değişim göstermesidir. Bu şekilde, tutumların ve eğilimlerin yönünün belirlenmesi mümkün hale gelmektedir.[404]

3. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Bu araştırmada, dindarlık puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki öngörülmektedir. Buna göre araştırmanın temel hipotezi "Bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artacaktır." şeklindedir. Bu bağlamda çalışmanın alt hipotezleri şöyle sıralanabilir:

Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk

1. Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları ile dindarlık puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
    a. Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından inanç puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır.
    b. Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından inancın önemi puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır.
    c. Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından ibadet puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır.
    d. Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından duygu puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır.
    e. Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından dini bilgi puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır.
    f. Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından etki puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır.

Dindarlık ve Demografik Değişkenler

[404] Müge Bekman, "Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli", *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/16 (28 Temmuz 2022), 250.

2. Örneklem grubunun dindarlık puanları ile yaşları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe dindarlık puanları artacaktır.
3. Örneklem grubunun dindarlık puanlarında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık yoktur.
4. İlahiyat alanında eğitim alanların dindarlık puanları ilahiyat alanında eğitim almayanlara oranla daha yüksektir.
5. Örneklem grubunun dindarlık puanları medeni durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşır. Medeni durumuna göre evli olanların bekar olanlara oranla dindarlık puanları daha yüksek çıkacaktır.
6. Örneklem grubunun dindarlık puanları, çocuk sahibi olup olmamalarına göre anlamlı şekilde farklılaşır. Çocuk sahibi olanların dindarlık puanları çocuk sahibi olmayanlara oranla yüksek bulunacaktır.
7. Örneklem grubunun dindarlık puanları ile çocuk sayıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
8. Büyükşehirde yaşamayanların büyükşehirde yaşayanlara oranla dindarlık düzeyleri daha yüksektir.
9. Örneklem grubunun dindarlık puanları, aile gelir düzeylerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaz.
10. Sosyal faaliyetlere daha sık katılanların dindarlık puanları daha az katılanlara ya da hiç katılmayanlara oranla anlamlı şekilde daha yüksektir.
11. Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların dindarlık puanları üyeliği bulunmayanlara oranla daha yüksektir.
    a. Üyelik süresine göre dindarlık puanı anlamlı şekilde farklılaşmaz.
12. Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alanların dindarlık puanları gönüllü olarak yer almayanlara göre daha yüksektir.
13. Örneklem grubunun dindarlık puanları ile sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaz.
14. Örneklem grubunun dindarlık puanları ile zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumları arasında anlamlı ilişki bulunmaz.

15. Örneklem grubunun dindarlık puanları ile zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerine katılma süreleri arasında anlamlı ilişki bulunmaz.
16. Bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünenlerin dindarlık puanları yer almayı düşünmeyenlere göre daha yüksektir.
17. Örneklem grubunun dindarlık puanları ile sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır.

Sosyal Sorumluluk ve Demografik Değişkenler

18. Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları ile yaşları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki yoktur.
19. Kadın öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk puanları erkek öğrencilerin puanlarından anlamlı şekilde yüksektir.
20. İlahiyat alanında eğitim alanların bireysel sosyal sorumluluk puanları, İlahiyat alanında eğitim almayanlardan daha yüksektir.
21. Evli olanların bireysel sosyal sorumluluk puanları bekar olanların puanlarından anlamlı şekilde yüksektir.
22. Çocuk sahibi olanların bireysel sosyal sorumluluk puanları çocuk sahibi olmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.
23. Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları, çocuk sayılarına göre anlamlı şekilde farklılık göstermez.
24. Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları, yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre farklılaşmaz.
25. Ailesinin ekonomik durumu üst düzeyde olanların sosyal sorumluluk puanı, ailesinin ekonomik durumu alt düzeyde olanların puanından daha yüksektir.
26. Katılımcıların sosyal faaliyetlere katılım sıklıkları arttıkça bireysel sosyal sorumluluk puanları artar.
27. Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların bireysel sosyal sorumluluk puanları bulunmayanların puanlarına oranla daha yüksektir.
    a. Üyelik süresinin bireysel sorumluluk puanı ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmaz.

28. Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alanların bireysel sosyal sorumluluk puanları gönüllü olarak yer almayanların puanlarından yüksektir.
29. Örneklem grubunun sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı ilişki yoktur.
30. Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları, zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre farklılık göstermez.
31. Örneklem grubunun sosyal sorumluluk projelerine zorunlu olarak katılma sürelerine göre bireysel sosyal sorumluluk puanları farklılık göstermez.
32. Bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünenlerin bireysel sosyal sorumluluk puanları yer almayı düşünmeyenlerin puanlarından daha yüksektir.
33. Bireylerin bireysel sosyal sorumluluk puanları arttıkça sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem artar.

4. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırma sürecinde, araştırma probleminin uygun yönteminin belirlenmesinin ardından araştırma evreninin tanımlanması ve bu evrenden örneklem seçimi aşamasına geçilir. Evren (population), incelenen konuyu oluşturan tüm elemanları içeren genel bir yapıyı ifade eder. Araştırma sonuçlarının genelleneceği tüm elemanları kapsayan bu genel yapı, ortak özelliklere sahip olabilir ve canlı ile cansız her tür elemanı içerebilir. Evren terimi, çoklu elemanlardan oluşan bütünleri belirtirken, tekil elemanlar için "örnek olay" ve küçük gruplar için ise "araştırma grubu" ifadeleri kullanılır.[405] Aslında, iki tür evren vardır: genel evren ve çalışma evreni. Genel evren, soyut bir terimdir; tanımlaması kolay olmasına rağmen ulaşılması güç ve hatta çoğu zaman olanaksız olan bir bütündür. Çalışma evreni ise ulaşılabilir bir evrendir. Araştırmacı, doğrudan gözlem yaparak veya

[405] Yener Özen - Abdulkadir Gül, "Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 (04 Aralık 2010), 395.

seçilmiş bir örnek küme üzerinde gerçekleştirilen gözlemlerden faydalanarak, hakkında görüş bildirebileceği bu evrenden faydalanır.[406]

Bu araştırmanın evreni 2023-2024 eğitim öğretim döneminde Ankara'da eğitimlerine devam eden üniversite öğrencileridir. Araştırmanın örneklemine kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklemine kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Araştırma N=257 üniversite öğrencisinden (yaş ort=22.16; ss=5.730) oluşmaktadır.

Kartopu örnekleme yöntemi, çalışmanın konusuyla ilgili referans bir kişinin seçilmesini içerir ve bu kişi aracılığıyla diğer kişilere ulaşılır. Bu süreç zorunlu olarak tekrarlayıcıdır ve katılımcılar araştırmacıları yönlendirir, böylece örneklem zaman içinde büyür. Bu nedenle, bu yöntem "kartopu etkisi" olarak adlandırılmaktadır.[407]

Araştırmaya 135 kadın (yaş ort=22.39; ss=6.302) ve 122 erkek (yaş ort=21.92; ss=5.036) üniversite öğrencisi gönüllü olarak katılmışlardır.

5. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmanın hedefleri doğrultusunda katılımcılara sunulan anket formu, iki farklı ölçeği içeren ve kişisel bilgi toplamak maksadıyla hazırlanan sorulardan oluşmaktadır.

5.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu form araştırmacı tarafından hazırlanmış olup, katılımcılara yaşları, cinsiyetleri, medeni durumları, çocuk sahibi olup olmadıkları, devam ettikleri üniversite, fakülte, bölüm, yaşamlarının geçtiği yer, aile gelir durumları, sosyokültürel faaliyetlere katılım sıklıkları, STK'lara üyelik durumları, sosyal sorumluluk projelerine gönüllü ya da zorunlu katılmış olma durumları hakkında sorular yöneltilmiştir.

5.2. Dindarlık Envanteri

Araştırmada kullanılan Dindarlık Envanteri, Rüveyda Efdal Aydemir'in ilk yetişkinlik dönemi üzerine gerçekleştirdiği "Dindarlık ve Mutluluk" adlı yüksek lisans tez çalışmasından alınmıştır. Aydemir'in tez çalışmasında kullandığı Dindarlık Envanteri, M. Naci Kula tarafından 30 maddeli ve 6 boyutlu olarak geliştirilmiştir. Dindarlık

---

[406] Niyazi Karahasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 110.

[407] Fedayi Yağar - Sema Dökme, "Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik Ve Güvenirlik", *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi* 3/3 (25 Ekim 2018), 5.

Envanteri Naci Kula'nın ergenler üzerinde çalıştığı 'Kimlik ve Din' adlı doktora çalışmasında kullanılmıştır.

Dindarlık Envanteri'nin, 17. maddesi "İslam'da, kadınların başlarını örtmeleri gerekli değildir.", 18. maddesi "Ancak bir sıkıntıyla karşılaştığımda dua ederim.", 19. maddesi "Allah'ı hatırladıkça içimde bir sıkıntı ve isyan uyanıyor.", 26. maddesi "'Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz' esasını dikkate alarak arkadaşlarımla iyi geçinmeye çalışırım." ve 29. maddesi "Hz. Ali'nin, 'Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum.' sözü bana saçma geliyor."[408] Aydemir tarafından çıkarılarak ölçek 25 madde haline getirilmiştir.

Aydemir tarafından Dindarlık Envanteri'nin 6. maddesi, "Cuma namazı kadın, erkek, çocuk, büyük her Müslümana farzdır." ifadesiyle, 12. maddesinde yer alan "Cuma namazlarına sürekli gidemiyorum." ifadesi, bu cümlelerin öncelikli olarak erkekleri hedeflediği düşüncesiyle çıkarılmıştır. Bu çıkarılan maddelerin yerine, dinin bilgi boyutunu yansıtan şu ifadeler eklenmiştir: "Hac ibadeti, maddî ve bedenî durumu müsait olanların yerine getirmesi gereken bir dinî görevdir." ve "İnsan, kazancının bir kısmını fakirlere zekât ve sadaka olarak vermelidir."[409]

Dindarlık ölçeğinde belirtilen boyutlarla ilgili maddeler şu şekildedir:

İnanç boyutu ile ilgili maddeler: 1, 5, 8, 15.

İnancın kişi açısından önemini ifade eden maddeler: 2, 16, 17, 21.

İbadet boyutu ile ilgili maddeler: 4, 9, 13, 24.

Duygu boyutu ile ilgili maddeler: 7, 19, 22.

Bilgi boyutu ile ilgili maddeler: 3, 6, 11, 12, 23, 25.

Etki boyutu ile ilgili maddeler: 10, 14, 18, 20[410]

Dindarlık envanterinin puanlama sürecinde, olumlu ifadelerde "Kesinlikle katılıyorum" seçeneğine 5, "Katılıyorum" seçeneğine 4, "Kararsızım" seçeneğine 3, "Katılmıyorum"

---

[408] M. Naci Kula, *Kimlik Ve Din: Erenler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 194.
[409] Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 35.
[410] Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 35-36.

seçeneğine 2, "Kesinlikle katılmıyorum" seçeneğine 1 puan atanmıştır. Olumsuz ifadelerde ise "Kesinlikle katılıyorum" seçeneğine 1, "Katılıyorum" seçeneğine 2, "Kararsızım" seçeneğine 3, "Katılmıyorum" seçeneğine 4, "Kesinlikle katılmıyorum" seçeneğine 5 puan verilerek hesaplama gerçekleştirilmiştir. Dindarlık envanterinden elde edilebilecek en yüksek puan 125, en düşük puan ise 25'tir.[411]

Bu araştırmanın örneklemi için ölçeğin iç tutarlık katsayısı Cronbach's Alpha değeri .96 bulunmuştur. Alt boyutların iç tutarlık katsayıları ise inanç için .95, inancın önemi için .86, ibadet için .86, duygu için .60, bilgi için .85, etki için .87 bulunmuştur.

5.3. Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeği

Eraslan tarafından geliştirilen Birey Sosyal Sorumluluk (BSS) ölçeği, beşli likert tipinde (1: hiç katılmıyorum, 5: tamamen katılıyorum) 28 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçek puanları, madde puanlarının toplamıyla elde edilmekte olup, bu puanlar 28 ile 140 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar, bireysel sosyal sorumluluk tutum ve davranışlarının yüksek düzeyde olumlu olduğunu göstermektedir.[412]

Ölçeğe yönelik gerçekleştirilen geçerlik çalışması kapsamında, KMO ve Bartlett testi değerleri veri üzerinde hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ölçekte yer alan maddelerin madde-test korelasyonları genellikle 0.40 ve üzerindedir. Ölçeğe ait KMO değeri 797 olarak belirlenmiş, Bartlett Testi değeri ise $p<0.001$ olarak tespit edilmiştir. Faktör analizi sonuçlarına göre, ölçekteki maddelerin tek bir faktör altında toplandığı gözlemlenmiştir ve bu faktör toplam varyansın %23.149'unu açıklamaktadır. Ayrıca, ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .86 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, 28 maddeden oluşan bireysel sosyal sorumluluk ölçeğinin psikometrik özelliklerinin istenen düzeyde olduğunu ve bireysel sosyal sorumluk araştırmalarında güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.[413]

Bu araştırmanın örneklemi için ölçeğin iç tutarlık katsayısı Cronbach's Alpha değeri .87 bulunmuştur.

---

411 Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 36.

412 Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi,* 43-44.

413 Eraslan, "Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", 81.

6. VERİ TOPLAMA İŞLEMİ

Araştırma 2023-2024 eğitim öğretim döneminde Ankara'da eğitimlerine devam etmekte olan üniversite öğrencilerine yöneliktir. Veri toplama süreci Eylül 2023- Ocak 2024 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Veri toplama aracı olarak, araştırma için kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmada uygulanan ölçekler Google Forms (https://forms.gle/dZZ48oRPGroTAFVy5) uygulaması üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır. Araştırma süreci tamamen gönüllülük esasına dayalı olup Google Forms linki üzerinden gönderilen ölçekler ve formun uygulanıp doldurulması ortalama 10-15 dakika sürmektedir.

7. VERİLERİN ANALİZİ

Tablo 1. Normal Dağılım Varsayımının Karşılanması

	N	Puan Aralığı	ORT	SS	Skewness	Kurtosis
Dindarlık Toplam	257	25-125	100.96	21.909	-1.712	2.276
İnanç	257	4-20	18.25	3.909	-2.514	5.378
İnancın Önemi	257	4-20	13.88	4.672	-.813	-.293
İbadet	257	4-20	14.89	4.399	-1.119	.417
Duygu	257	3-15	11.05	3.106	-.955	.429
Bilgi	257	6-30	26.77	4.429	-2.465	6.768
Etki	257	4-20	16.11	4.087	-1.420	1.320
Bireysel Sosyal Sorumluluk	257	50-140	110.97	15.421	-.776	1.261

Araştırmada elde edilen veriler SPSS istatistik analiz programı ile istatistiksel analize tabi tutulmuşlardır. İstatistiksel analizlere geçilmeden önce katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Normal dağılım varsayımının karşılanmasına ilişkin olarak, Tabachnick ve Fidell (2013) ölçeklerden alınan puanların çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ±1.5 aralığında; George ve Mallery (2010) ±2.0 aralığında olmasının yeterli olacağını bildirirken Hair ve arkadaşları (2010) ile Bryne (2010) çarpıklık değerinin ±2 ve basıklık değerinin ±7 aralığında olması durumunda verilerin normal dağıldığının kabul edilebileceğini bildirmişlerdir. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin alan yazınında önerilen değerler aralığında kaldığı gözlenmiş ve puanların normal dağılım

varsayımını karşıladıkları değerlendirilmiştir (Tablo 1). İstatistiksel analizler yürütülürken parametrik ve nonparametrik (Mann Whitney U) testlerden faydalanılmıştır. Gruplararası karşılaştırmalarda bağımsız örneklem t testi, Korelasyon analizlerinde Pearson korelasyon analizi, basit ve çoklu regresyon analizi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Posthoc Tukey testi yürütülmüştür. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklere dağılımlarının belirlenmesi için frekans dağılımı ve yüzdelik hesaplamaları ile ortalama ve standart sapma hesaplamaları yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmanın amaçlarına uygun olarak toplanan verilere uygulanan istatistiksel analizlerin sonuçları verilmiştir. Öncelikli olarak katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları, yüzdeler, ortalama ve standart sapmalar verilmiştir. İkinci olarak katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar arasındaki Pearson Korelasyon analizi ve regresyon analizi bulguları verilmiştir. Üçüncü olarak katılımcıların demografik özellikleri bakımından ölçeklerden aldıkları puanların incelendiği gruplararası karşılaştırma ve korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

1. KATILIMCILARIN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Araştırmaya katılan toplam 257 kişinin demografik özellikleri hakkındaki bilgiler, kişisel bilgi formunda yer alan 18 maddeye verilen cevaplar üzerinden elde edilmiştir. Sonraki başlıklarda katılımcıların sosyodemografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları, yüzdelikler, ortalamalar ve standart sapmalar verilmiştir.

1.1. Yaş

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaş Ortalamaları

	n	%	ORT	SS
Yaş	257	100.0	22.16	5.730

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyodemografik özellikleri incelendiğinde, yaş ortalamalarının 22.16 (ss=5.730) olduğu belirlenmiştir.

1.2. Cinsiyet

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Kadın	135	52.5
	Erkek	122	47.5
Toplam		257	100

Örneklemin %52.5'i (135) kadın ve %47.5'i (122) erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Buna göre kadın katılımcıların 13 kişi daha fazla olduğu görülmektedir.

1.3. Öğrenim Görülen Üniversite ve Fakülte Durumu

Tablo 4'te ve Tablo 5'te üniversite öğrencilerinin devam ettikleri üniversitelere ve fakültelere göre frekans dağılımları ve yüzdeleri izlenebilir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Devam Ettikleri Üniversiteye Göre Dağılımı

Üniversite	n	%
Ankara	134	52.1
Ankara Bilim	1	.4
Ankara Hacı Bayram Veli	24	9.3
Ankara Sosyal Bilimler	4	1.6
Ankara Yıldırım Beyazıt	17	6.6
Başkent	6	2.3
Bilkent	17	6.6
Çankaya	1	.4
Gazi	17	6.6
Hacettepe	15	5.8
Medipol	3	1.2
Milli Savunma	3	1.2
Ortadoğu Teknik	7	2.7
SağlıkBilimleri	2	.8
Türkiye Odalar ve BorsalarBirliği	2	.8
Ufuk	4	1.6
Toplam	257	100.0

Örneklemin, eğitim aldıkları fakülteler incelendiğinde %16.7'sinin (43) İlahiyat Fakültesi'nde, %5.5'inin (14) İslami İlimler Fakültesi'nde öğrenim gördüğü belirlenmiştir. Toplam 57 öğrencinin (% 22.2) ilahiyat alanında eğitim aldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Devam Ettikleri Fakülteye Göre Dağılımı

Fakülte	n	%
Dil ve Tarih CoğrafyaFakültesi	21	8.1
DişHekimliğiFakültesi	9	3.5
EczacılıkFakültesi	4	1.6
EdebiyatFakültesi	4	1.6
EğitimBilimleriFakültesi	27	10.4
Fen EdebiyatFakültesi	4	1.6
Fen Fakültesi	7	2.7
FilolojiFakültesi	1	.4
FinansalBilimlerFakültesi	1	.4
GülhaneFakültesi	1	.4
Güzel SanatlarFakültesi	2	.8
HemşirelikFakültesi	6	2.3
HukukFakültesi	20	7.7
İcraSanatlarıFakültesi	1	.4
İktisadi ve İdariBilimlerFakültesi	10	3.9
İlahiyatFakültesi	43	16.7
İnsan ve ToplumBilimleri	1	.4
İnsaniBilimler ve EdebiyatFakültesi	1	.4
İslami İlimlerFakültesi	14	5.5
İşletmeFakültesi	1	.4
Kara Harp	3	1.2
MimarlıkFakültesi	3	1.2
MühendislikFakültesi	31	12
SağlıkBilimleriFakültesi	8	3.1
SiyasalBilgilerFakültesi	8	3.1
Sosyal BilimlerFakültesi	4	1.6
Spor BilimleriFakültesi	5	1.9
TeknolojiFakültesi	2	.8
TıpFakültesi	9	3.5
TurizmFakültesi	1	.4
VeterinerlikFakültesi	2	.8
ZiraatFakültesi	3	1.2
Toplam	257	100.0

1.4. Medeni Durum

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Medeni Duruma Göre Dağılımı

		n	%
Medeni Durum	Bekar	238	92.6
	Evli	19	7.4
Toplam		257	100

Araştırmaya katılanların %92.6'sının bekar (238), %7.4'ünün (19) evli oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu bekar bireylerden oluşmaktadır.

1.5. Çocuk Sahibi Olma Durumu

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre Dağılımı

		n	%	ORT	SS
Çocuk	Yok	238	92.6		
	Var	19	7.4		
Çocuk Sayısı	1 çocuk	11	57.9	1.42	.507
	2 çocuk	8	42.1		

Katılımcıların %92.6'sının çocuk sahibi olmadığı, %7.4'ünün çocuk sahibi olduğu; çocuk sahibi olanların %57.9'unun tek çocuklarının, %42.1'inin iki çocuklarının olduğu belirlenmiştir.

1.6. Yaşamın Geçtiği Yer

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Yaşamın Geçtiği Yere Göre Dağılımı

		n	%
Yaşamının Geçtiği Yer	Köy / Kasaba	13	5.1
	İlçe	36	14
	Şehir	38	14.8
	Büyükşehir	170	66.1
Toplam		257	100

Katılımcıların, %5.1'inin (13) yaşamlarının çoğunun köy/kasabada geçtiği, %14'ünün (36) ilçede, %14.8'inin (38) şehirde, %66.1'inin (170) büyükşehirde geçtiği tespit edilmiştir.

1.7. Sosyo-Ekonomik Durum

Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Aile Gelir Düzeyi Duruma Göre Dağılımı

		n	%
Aile GelirDüzeyi	Geliri Giderinden Az	50	19.4
	Geliri Giderine Denk	151	58.8
	Geliri Giderinden Fazla	56	21.8
Toplam		257	100

Araştırmaya katılanların %19.4'ü (50) gelirlerinin giderlerinden az olduğunu; %58.8'i (151) gelirlerinin giderlerine denk olduğunu, %21.8'i (56) gelirlerinin giderlerinden fazla olduğu ifade etmişlerdir.

1.8. Sosyal Faaliyetlere Katılım Durumu

Tablo 10. Araştırmaya Katılanların Sosyal Faaliyetlere Katılım Durumuna Göre Dağılımı

		n	%	ORT	SS
Sosyal Faaliyetlere Katılım Sıklığı	Hiç	31	12	2.48	.853
	Az	102	39.7		
	Orta	94	36.6		
	Çok	30	11.7		
Toplam		257	100		

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklıkları incelendiğinde %12'sinin (31) hiç katılmadıklarını, %39.7'sinin (102) az sıklıkta, %36.6'sının (94) orta sıklıkta, %11.7'sinin (30) çok sık katıldıklarını bildirdikleri gözlenmiştir.

1.9. Dernek/Vakıf ya da STK Üyelik Durumu

Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Dernek/Vakıf ya da STK Üyeliği Durumuna Göre Dağılımı

		n	%	ORT	SS
Dernek/Vakıfya da STK Üyeliği	Evet	69	26.8		
	Hayır	188	73.2		
Üyelik Süresi				5.15	5.823
Toplam		257	100		

Katılımcıların %26.8'i (69) dernek/vakıf ya da STK üyeliklerinin bulunduğunu, %73.2'si (188) üyeliklerinin bulunmadığını belirtmiştir. Üye olanların üyelik sürelerinin ortalama 5.15 yıl (ss=5.823) olduğu bulunmuştur.

1.10. Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumu

Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumuna Göre Dağılımı

		n	%	ORT	SS
Gönüllü Olarak Sosyal Sorumluluk Proje/Derslerinde Yer Alma	Evet	107	41.6		
	Hayır	150	58.4		
Gönüllülük Süresi				3.41	4.526
Zorunlu Olarak Sosyal Sorumluluk Proje/Derslerinde Yer Alma	Evet	30	11.7		
	Hayır	227	88.3		
Zorunluluk Süresi				2.70	3.019
Bundan Sonra Sosyal Sorumluluk Projesinde Yer Almayı Düşünme	Evet	207	80.6		
	Hayır	50	19.4		
Sosyal Sorumluluk Projeleri Bireysel ve Toplumsal Açıdan Ne Derece Önemlidir?	Hiç Önemli Değildir	1	.4	4.26	791
	Pek Önemli Değildir	6	2.3		
	Kararsızım	31	12		
	Önemlidir	105	40.9		
	Çok önemlidir	114	44.4		

Örneklemin gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına bakıldığında %41.6'sının (107) gönüllü katılım sağladıkları ve katılım sağlayanların gönüllük süresi ortalamalarının 3.41 yıl (ss=4.526) olduğu belirlenmiştir. Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer almayanların %58.4 (150) çoğunlukta olduğu görülmüştür.

Üniversite öğrencilerinin zorunlu olarak bir sosyal sorumluluk projesinde yer alma durumlarına bakıldığına %11.7'sinin (30) zorunlu katılım sağladıkları ve katılım sağlayanların zorunluluk süresi ortalamalarının 2.70 yıl (ss=3.019) olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin %80.6'sı (207) bundan sonra bir sosyal sorumluk projesinde yer almayı düşündüklerini %19.4'ü (50) ise düşünmediklerini bildirmişlerdir.

Sosyal sorumluk projelerinin bireysel ve toplumsal açıdan önemi değerlendirdiklerinde %0.4'ünün (1) hiç önemli bulmadığı, %2.3'ünün (6) pek önemli bulmadığı, %12'sinin (31) kararsız oldukları, %40.9'unun (105) önemli bulduğu ve %44.4'ünün (114) çok önemli bulduğu belirlenmiştir. Sosyal sorumluluk projelerinin bireysel ve toplumsal açıdan önemine ilişkin ortalama 5 üzerinden 4.26 (ss=.791) bulunmuştur. Bu bağlamda katılımcıların, sosyal sorumluk projelerinin bireysel ve toplumsal açıdan önemli bulduğunu söylemek mümkündür.

2. KATILIMCILRIN DİNDARLIK DÜZEYLERİ İLE BİREYSEL SOSYAL SORUMLULUK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tablo 13'te araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 13. Araştırmaya Katılanların Dindarlık Düzeyleri ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Bulguları

	1	2	3	4	5	6	7
1. DindarlıkToplam	1						
2. İnanç	.899**	1					
3. İnancınÖnemi	.879**	.695**	1				
4. İbadet	.909**	.758**	.786**	1			
5. Duygu	.825**	.692**	.679**	.699**	1		
6. Bilgi	.886**	.860**	.669**	.740**	.675**	1	
7.Etki	.931**	.793**	.817**	.841**	.741**	.767**	1
8. Bireysel Sosyal Sorumluluk	.166**	.095	.122	.165**	.207**	.132*	.179**

***p<.05; **p<.01**

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük etki düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.166; p=.008). Katılımcıların dindarlık düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artmaktadır. (Tablo.13)

Araştırma sonuçları, *"Bireylerin dindarlık düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artacaktır."* şeklindeki çalışmanın temel hipotezini desteklemektedir. İlgili literatür incelendiğinde araştırmamızın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği tespit edilmiştir.

Tellioğlu'nun araştırmasında elde edilen analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların "Dindarlık Envanteri" ve "Sorumluluk Envanteri"nin alt boyutu olan "Sorumluluk Davranışı"ndan aldıkları puanlar arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, katılımcıların dindarlık düzeyi ile sorumluluk davranışı arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu işaret etmektedir.[414]

Kartopu ve diğerlerinin 'Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık' başlıklı çalışmasında, öznel dindarlık algısına göre bireysel ve sosyal sorumluluk duygusu düzeyi sonuçları incelendiğinde, dindarların örneklemin genel ortalamasının üzerinde puan aldıkları belirlenmiştir. Bu bulgu, dindarlık tutumlarının sorumluluk duygusunu pozitif yönde

[414] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 38.

etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Din-anlam ilişkisine göre bireysel ve sosyal sorumluluk duygusu düzeyi incelendiğinde, bu bağlamda dinin insan hayatına bir amaç ve anlam kazandırdığını düşünenler ile düşünmeyenler arasında belirgin farklar görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, dinin insan hayatına bir amaç ve anlam kazandırdığını düşünenlerin sorumluluk puan ortalaması 61.93 iken, bu şekilde düşünmeyenlerin sorumluluk puan ortalaması 55.28 olarak belirlenmiştir. Kararsız kalanların ise sorumluluk puan ortalaması 36.42 olarak tespit edilmiştir.[415] Bu bulgular, dinin insanlar için bir anlam ve amaç kaynağı olarak algılanmasının, bireysel ve sosyal sorumluluk duygusunu artırıcı bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir.

Kazel'in yürüttüğü 365 katılımcının yer aldığı araştırmada, analizler sonucunda, sorumluluk duygusu ve davranışı ile dindarlık arasında oldukça anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, sorumluluk ve dindarlık arasında hem duygu hem de davranış boyutunda pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bu, sorumluluk duygusu ve davranışı ile dindarlık arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Dindarlık seviyesi arttıkça sorumluluk duygusu ve davranışının da arttığı görülmektedir.[416]

Turan'ın araştırmasında elde edilen bulgulara göre, sorumluluk duygusu ve sorumluluk davranışı boyutlarının dini değişkenlerle pozitif bir ilişki sergilediği görülmüştür. Bu bulgulara dayanarak, dindarlık düzeyinin artmasıyla birlikte sorumluluk duygu ve sorumluluk davranış düzeyinin de arttığı, dolayısıyla dindarlık ile sorumluluk arasında pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir.[417]

Bireysel sosyal sorumluluk ve dindarlık arasındaki olumlu ilişkinin temelinde bir dizi faktör bulunmaktadır. Dinlerin öğretilerinde vurgulanan sorumluluk kavramı, bireylerin ruhsal ve toplumsal refahlarının korunması açısından hayati bir öneme sahiptir. Bireylerin hem kendilerine hem de toplumlarına karşı sorumlulukları olduğu öğretilmektedir. Sorumlulukları yerine getirenler, topluma katkıda bulunurlar. Ayrıca,

---

[415] Saffet Kartopu vd., "Sorumluluk Duygusu Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", 476-477.

[416] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 70.

[417] Şule Turan, *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 51.

dindarlık kavramıyla birlikte gelen sorumluluk duygusu, bireylerin yaşamlarını inançları doğrultusunda yönlendirme isteğini pekiştirir. Sorumluluk bilincine sahip bireyler, günlük yaşamlarında kendilerine düşen görevleri yerine getirmenin yanı sıra inançlarına uygun olarak hareket etme eğilimindedirler. Dolayısıyla, sorumluluk duygusu ile dindarlık arasındaki bu pozitif ilişki hem bireylerin hem de toplumun ruhsal ve sosyal sağlığı açısından büyük öneme sahiptir. Bu ilişki, bireylerin dinî inançlarıyla birlikte sorumluluklarını yerine getirme arzusunu güçlendirir ve bu sorumlulukları sağlam bir şekilde yerine getirmenin gerekliliğini vurgular.

a. Dindarlık Alt Boyutu "İnanç" Puanları ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutu inanç puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmamıştır (r=.095; p=.128). (Tablo.13)

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından inanç puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır."* hipotezini (1-a) desteklememektedir. Bu sonuç, incelenen örnekleme dayalı olarak, bu iki değişken arasında herhangi bir sistemli ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Örneklem grubumuz üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu grup genellikle ilk yetişkinlik dönemindedir. İlk yetişkinlik döneminde, birey daha önceki inanç ve alışkanlıklarını gözden geçirerek, kendi ihtiyaçlarına ve değerlerine uygun bir dinî yaşam tarzı geliştirmeye çalışır. Bu süreçte, akıl ve mantık ön plandadır ve birey kendi dini hayat felsefesini oluşturmaya çalışırken genellikle ailesinden gelen dini yapıyı reddedebilir. Zira birey kendi değerlerini ve inançlarını bulma sürecindedir.[418]Bu süreç, katılımcıların, "inanç" alt boyutu ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki çıkmasını engellemiş olabilir.

Örneklemin küçük olması veya örneklemin içindeki grupların dinî inançları açısından dengesiz dağılımı, dindarlık alt boyutu "inanç" puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki ilişkiyi etkilemiş olabilir. Özellikle yoğun eğitim temposu altında

[418] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 282.

olan katılımcılar, sıkıntılı ekonomik durumları veya vakit kısıtlamaları nedeniyle, sosyal sorumluluklarına yeterince zaman ve enerji ayırmakta zorlanabilirler. Bu durumlar "inanç" alt boyutu ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı bir ilişki çıkmasını engellemiş olabilir.

b. Dindarlık Alt Boyutu "İnancın Önemi" Puanları ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutu inancın önemi puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmamıştır (r=.122; p=.050). (Tablo.13)

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından inancın önemi puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır."* hipotezini (1-b) desteklememektedir.

İlk yetişkinlik döneminde din, birey için öncelikli bir öneme sahip değildir.[419] Bu dönemde, genç yetişkinler genellikle eğitim, kariyer, ilişkiler ve kişisel gelişim gibi alanlara odaklanırken, dinî konuların önceliği ikinci plana atılabilir. Ayrıca, bu dönemde genç yetişkinler, farklı dinî veya dini olmayan düşüncelere açık hale gelirler ve kendi inançlarını sorgulamaya başlarlar. Bu yaş grubundaki bireylerin önceliklerin farklı olması, eğitim temposunun yoğunluğu ya da ekonomik yetersizlik gibi nedenler anlamlı bir ilişki çıkmamasına neden olmuş olabilir.

Örneklem grubumuzda "inancın önemi" alt boyutu ile bireysel sosyal sorumluluk puanlarının anlamlı çıkmamasının bir başka nedeni de "inancın önemi" algılarından kaynaklanmış olabilir. Bu durum, örneğin katılımcıların dinî inançlarının veya değerlerinin ölçüm aracıyla belirlenen "inancın önemi" alt boyutuna yansıtılamamış olabileceğini gösterebilir.

c. Dindarlık Alt Boyutu "İbadet" Puanları ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutu ibadet puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük etki düzeyinde anlamlı ilişki

---

[419] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 252.

bulunmuştur (r=.165; p=.008). (Tablo.13) Üniversite öğrencilerinin ibadet düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artmaktadır.

Araştırma sonucu, "*Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından ibadet puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır."* hipotezini (1-c) desteklemektedir.

İnsanlar düzenli ibadet ettiğinde, genellikle manevi tatmin ve iç huzur hissederler. Bu manevi tatmin, sosyal sorumluluk duygusunu artırabilir ve bireyi topluma daha fazla katkı sağlamaya teşvik edebilir. Çoğu din, sosyal yardımlaşma, merhamet ve empati gibi değerleri teşvik eder. Bu sebeple, düzenli ibadet eden bireyler, dinî öğretileri doğrudan uygulama fırsatı bulduklarında, sosyal sorumluluk duygularını daha fazla göstermeye eğilimli olabilirler. İbadet genellikle bir topluluk içinde gerçekleşir ve topluluk bağlarını güçlendirir. Bu bağlar, bireyler arasında dayanışma ve yardımlaşma duygularını artırabilir. İbadet pratikleri, bireylerin ahlaki değerlerini ve karakter gelişimini destekleyebilir. Bu, bireylerin daha duyarlı, empatik ve sorumlu olmalarına yardımcı olabilir, bu da sosyal sorumluluk duygusunu artırabilir.

d. Dindarlık Alt Boyutu "Duygu" Puanları ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutu duygu puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük etki düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.207; p=.001). (Tablo.13) Üniversite öğrencilerinin duygu düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artmaktadır.

Araştırma sonucu*, "Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından duygu puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır."* hipotezini (1-d) desteklemektedir.

Dini inançların bireyin duygusal ve manevi dünyasında önemli bir yer tutması, kişinin dinî bağlılığın derin ve gönülden olmasıyla alakalıdır. Dine duygusal olarak ve gönülden bağlı olan birey, sadece dinî pratiklere katılmakla kalmaz, aynı zamanda bu inançlara güçlü bir bağlılık, güven ve tutku duyar. Dinî öğretiler ve ritüeller, onlar için sadece geleneksel eylemler değil, aynı zamanda manevi anlam taşıyan yaşam biçimleridir. Bu bağlılık, bireyin yaşamındaki zorluklarla başa çıkmasına ve manevi

destek bulmasına yardımcı olabilir. Dine duygusal olarak bağlı olmak, bireyin sosyal ilişkilerini, kişisel kararlarını ve yaşam tarzını derinden etkileyebilir. Bu bağlamda, dinî inançlar ve değerler, bireyin kimliğinin önemli bir parçası haline gelir.

Dine duygu boyutuyla bağlı olan bireyler, genellikle dinî öğretilere ve değerlere dayalı olarak hareket ederler. Dinî inançlar, genellikle yardımseverlik, merhamet, adalet ve empati gibi sosyal sorumluluk duygularını teşvik eder. Bu nedenle, dine duygusal olarak bağlı olan bireyler, sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye daha fazla motive olabilirler. Ayrıca, dinî topluluklar genellikle yardımlaşma ve dayanışma kültürünü teşvik ederler. Bireyler, bu topluluklarda aktif rol alabilir ve sosyal sorumluluk projelerine katılım gösterebilirler. Bu şekilde, dinî bağlılık, sosyal sorumluluk duygusunu artırabilir ve bireyin topluma katkı sağlama isteğini güçlendirebilir.

e. Dindarlık Alt Boyutu "Dini Bilgi" Puanları ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutu dini bilgi puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük etki düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.132; p=.034). (Tablo.13) Üniversite öğrencilerinin dini bilgi düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artmaktadır.

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından dini bilgi puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır."* hipotezini (1-e) desteklemektedir.

Dini bilgi düzeyleri artan bireyler, genellikle dinin öğretilerini daha iyi anlamakta ve dinin insanlar arasındaki ilişkilerde ve toplumsal sorunlarda nasıl bir rol oynayabileceğini daha iyi kavramaktadırlar. Dini bilgi düzeyi yüksek bireyler, genellikle dinin teşvik ettiği değerleri daha iyi anlamakta ve bu değerleri benimsemektedirler. Din, genellikle yardımseverlik, merhamet, adalet ve empati gibi değerleri teşvik eder. Böylece dini topluluklarda daha aktif rol almakta ve bu topluluklarda sosyal sorumluluk projelerine katılmaktadırlar. Bu toplumsal etkileşimler, bireylerin sosyal sorumluluk duygularını artırabilir ve onları toplumlarına daha fazla hizmet etmeye teşvik edebilir. Bu şekilde, dini bilgi düzeylerinin artması, bireylerin

sosyal sorumlulukla ilgili bilinç ve katılımını artırabilir, dolayısıyla toplumsal faydaya daha fazla katkıda bulunmalarını teşvik edebilir.

f. Dindarlık Alt Boyutu "Etki" Puanları ile Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutu etki puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük etki düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.179; p=.004). (Tablo.13) Üniversite öğrencilerinin etki düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri artmaktadır.

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık alt boyutlarından etki puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişki vardır."* hipotezini (1-f) desteklemektedir.

Etki düzeyi, bir bireyin yaşamında ve düşüncelerinde dinin ne kadar belirleyici veya ne kadar önemli olduğunu ifade eden bir kavramdır. Dini etki düzeyi yüksek olan bireyler, genellikle dinin teşvik ettiği değerleri benimserler ve bu değerler, sosyal sorumluluk duygularını güçlendirir. Dini topluluklar, çoğunlukla sosyal sorumluluk projelerine katılımı teşvik ederler. Din, empati ve merhameti vurgulayan öğretilere sahiptir. Ayrıca, din genellikle adalet ve toplumsal hizmet gibi kavramları önemser. Dolayısıyla, dini etki düzeyi yüksek olan bireyler, toplumlarına daha fazla hizmet etmeye ve adaleti sağlamaya teşvik edilebilirler.

g. Regresyon Analizi Bulguları

Tablo 14'tearaştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin bireysel sosyal sorumluk düzeyleri üzerindeki açıklayıcılığına ilişkin basit regresyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 14. Araştırmaya Katılanların Dindarlık Düzeylerinin Bireysel Sosyal Sorumluk Düzeyleri Üzerindeki Açıklayıcılığına İlişkin Basit Regresyon Analizi Bulguları

	r	r^2	F	B	Std.H	β	t	P
(Sabit)				99.196	4.491		22.089	.000*
DindarlıkToplam	.166	.027	7.195*	.117	.043	.166	2.682	**.008***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeylerinin bireysel sosyal sorumluk düzeyleri üzerindeki açıklayıcılığına ilişkin regresyon modelinin anlamlı olduğu [F(1-255)=7.195; p=.008]; öğrencilerin dindarlık düzeylerinin sosyal sorumluluk düzeylerindeki varyansın %2.7'sini açıkladığı (r=.166; r^2=.027); dindarlığın bireysel sosyal sorumluluğu anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur (t=2.682; p=.008). (Tablo.14) Sonuç, araştırmanın temel hipotezini desteklemektedir.

Dindarlık, insan hayatlarını yönlendiren karmaşık bir kavramdır ve içerdiği birçok önemli değer ile toplumda etkili bir rol oynar. Bu değerler arasında yardımseverlik, merhamet, adalet ve toplumsal hizmet gibi temel unsurlar bulunmaktadır. Bu değerlerin benimsenmesi, bireyin topluma karşı sorumluluk duygularını artırabilir ve sosyal sorumluluk davranışlarını teşvik edebilir.

Tablo 15'te araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutları inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, bilgi ve etki düzeylerinin bireysel sosyal sorumluk düzeyleri üzerindeki açıklayıcılığına ilişkin çoklu regresyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 15. Araştırmaya Katılanların Dindarlık Alt Boyutları İnanç, İnancın Önemi, İbadet, Duygu, Bilgi ve Etki Düzeylerinin Bireysel Sosyal Sorumluk Düzeyleri Üzerindeki Açıklayıcılığına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

	r	r^2	F	B	Std.H	β	t	P
(Sabit)				99.807	6.033		16.543	.000
İnanç				-.945	.526	-.239	-1.795	.074
İnancınÖnemi				-.396	.373	-.120	-1.060	.290
İbadet	.250	.063	2.781*	.306	.438	.087	.700	.485
Duygu				1.039	.479	.209	2.167	**.031***
Bilgi				.252	.440	.072	.571	.568
Etki				.690	.538	.183	1.281	.201

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dindarlık alt boyutları inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, bilgi ve etki düzeylerinin bireysel sosyal sorumluk düzeyleri üzerindeki açıklayıcılığına ilişkin çoklu regresyon modelinin anlamlı olduğu [F(6-250)=2.781; p=.012]; öğrencilerin inanç, inancın önemi, ibadet, duygu bilgi, etki düzeylerinin sosyal sorumluluk düzeylerindeki varyansın %6.3'ünü açıkladığı (r=.250; r^2=.063); inanç, inancın önemi, ibadet, bilgi ve etkinin bireysel sosyal sorumluluğu anlamlı düzeyde açıklamadığını ancak duygu alt boyutunun bireysel sosyal sorumluluğu anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur (t=2.167; p=.031). (Tablo.15)

"Dine duygu boyutuyla bağlı olmak", bir bireyin dini inançlarına, değerlerine ve ibadet pratiklerine duygusal bir bağlılık hissetmesini ifade eder. Bu duygusal bağlılık, bireyin dini inançlarını derinden içselleştirmesi ve onların hayatlarının önemli bir parçası haline getirmesine neden olur.

Bireyler, doğdukları ailelerde genellikle dini eğitim alırlar. Ancak, bazı durumlarda, ailelerinin dini inancını hiç sorgulamadan, duygusal bir bağ kurmadan kabul ederler. Bu insanlar, inançlı olarak kabul edilirler ve genellikle ibadetlerini yerine getirirler. Diğer yandan, bazı aileler ise baskı yoluyla dini eğitim vermeyi tercih edebilirler. Bu durumda, çocuklar dini inancı benimsemese bile, hatta bazen nefret etse bile, baskıdan kurtulmak adına kabul edebilirler. Ancak, dine duygusal olarak samimi bir şekilde bağlı olanların, bilgi, ibadet ve hatta etki konularında eksiklikleri olabilir. Bununla birlikte, bu kişiler duygusal olarak samimi bir şekilde bağlı oldukları için, kalben inançlıdırlar. Dolayısıyla, bu bireyler, bireysel sosyal sorumluluğa duygusal olarak önem verirler. Bu durum, dini bağlılığın sadece dini bilgi veya ibadetle ölçülemeyeceğini göstermektedir. Dine duygusal olarak bağlı olanlar, bazı yönlerde eksiklik gösterebilirken, sosyal sorumluluk ve empati gibi duygusal değerlere büyük önem verebilirler. Bu, dini bağlılığın farklı boyutlarını ve dinin insan davranışları üzerindeki karmaşık etkilerini anlamak için önemli bir göstergedir.

3. KATILIMCILARIN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİBAKIMINDAN DİNDARLIK VE BİREYSEL SOSYAL SORUMLULUK DÜZEYLERİ

3.1.Yaşa Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 16'daaraştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşları ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Yaşlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

	Yaş
DindarlıkToplam	-.004
İnanç	-.031
İnancınÖnemi	-.013
İbadet	.010
Duygu	-.041
Bilgi	.041
Etki	-.003
Bireysel Sosyal Sorumluluk	.089

*p<.05; **p<.01

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerin yaşları ile dindarlık ve dindarlık alt boyutları olan inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, bilgi, etki puanları ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. (Tablo.16)

Araştırma sonucu *"Örneklem grubunun dindarlık puanları ile yaşları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe dindarlık puanları artacaktır."* Hipotezini (2) desteklememektedir. Hipotez oluşturulurken literatür dikkate alınmıştır. Alan araştırmaları, yaş ilerledikçe, genellikle yaşam deneyimleri ve bilgi birikimiyle birlikte dindarlık düzeyinde artışı göstermektedir.[420]

[420] Nilüfer Voltan Acar vd., "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/12 (1996), 48.; Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 48; Erkan Kavas, "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum", *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013), 12; Abdurrahmân Doruk, *Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutumlar: Konya Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13.

Yaşla birlikte artan dindarlık düzeyinin çok yönlü bir sürecin sonucudur. Bu eğilimin temelinde, bireylerin manevi bir anlam arayışına yönlendirilmeleri, bilgi düzeylerinin artması ve kültürel etkileşimlerin etkisi gibi faktörler bulunmaktadır. Yaşlılık dönemindeki bireylerin genellikle yalnızlık hissini hafifletecek, belirli bir kimlik ve aidiyet duygusu kazandıracak, özellikle de ölüm kaygısına karşı huzur bulmalarına yardımcı olacak dinî inanç ve faaliyetlere yönelmeleri gözlenmektedir. Bu dönemde insanlar, sosyal çevrelerinde yaşanan değişimler, kayıplar ve fiziksel kısıtlamalarla karşılaştıkları için duygusal bir destek arayışına girerler. Dinî inançlar, yaşlı bireyler için anlam ve güven kaynağı olarak işlev görebilir. Bu bağlamda, yaşlanma süreci içinde dindarlık düzeyindeki artış, bireylerin kişisel ve entelektüel gelişimlerine bağlı olarak şekillenmektedir.

Çalışmamızın örneklem grubunu oluşturan bireylerin yaş ortalamalarının 22.16'dır. Bu durum, örneklem grubunun homojen bir yaş dağılımına sahip olmadığı ve genellikle benzer yaş aralığındaki bireylerden oluştuğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, yaş faktörünün dindarlık puanları üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi için daha geniş bir yaş aralığına sahip bir örneklem grubu gerekebilir.

Araştırmanın sonucu, *"Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları ile yaşları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki yoktur."* hipotezini (18) desteklemektedir.

Yeğintürk'ün yaptığı araştırma sonucuna göre, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir.[421] Benzer şekilde Kazel, araştırma sonuçlarında yaş grupları ile sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir. [422] Yine Tellioğlu'nun araştırması sonucunda elde edilen bulgulara göre, kişilerin yaşlarına göre sorumluluk duygusu ve davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.[423]Turan'ın çalışmasında da yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, sorumluluk duygusu ile yaş değişkeni arasında ve sorumluluk davranışı ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı

[421] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 48.
[422] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 62.
[423] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 32.

bir ilişki tespit edilememiştir.[424]İlgili literatür incelenerek ve örneklem grubunun sadece üniversite öğrencilerinden oluşması göz önüne alınarak hipotez oluşturulmuştur.

3.2.Cinsiyet Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 17'de üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 17. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Cinsiyet	Kadın (n=135)		Erkek (n=122)		t	p
	ORT	SS	ORT	SS		
Dindarlık Toplam	101.42	21.783	100.46	22.125	.351	.726
İnanç	18.26	3.949	18.24	3.881	.044	.965
İnancın Önemi	13.81	4.529	13.96	4.842	-.259	.796
İbadet	14.99	4.410	14.80	4.403	.345	.730
Duygu	11.39	3.000	10.69	3.191	1.804	.072
Bilgi	26.81	4.554	26.74	4.304	.126	.900
Etki	16.18	4.007	16.04	4.189	.267	.789
Bireysel Sosyal Sorumluluk	114.56	13.347	107.00	16.602	4.038	**.000***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.17)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark bulunmuştur (t=4.038; p=.000). Kadın öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=114.56) erkek öğrencilerin ortalamalarından (ort=107.00) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.17)

Araştırma sonucu *"Örneklem grubunun dindarlık puanlarında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık yoktur."* hipotezimizi (2) desteklemektedir.

[424] Şule Turan, *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği*, 42.

Literatürde birbirinden farklı sonuçlara rastlamak mümkün. Örneğin, Doruk'un yüksek lisans tez çalışmasında araştırmaya katılan bireylerin dini tutumlarının genel olarak cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.[425]Aydemir'in çalışmasında da araştırmaya katılan erkek ve kadın bireylerin dindarlık puan ortalamaları birbirine oldukça yakın olduğu tespit edilmiş ve yapılan t-testi analizi, elde edilen ortalamalar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermiştir.[426]

Bazı araştırmalarda ise kadınların daha yüksek dindarlık puanları aldığı görülmektedir. Korkmaz'ın yürüttüğü meta-analiz çalışması örnek olarak verilebilir. Bu çalışma, toplamda 84 lisansüstü tezi içermektedir. Bu analiz, genel dindarlık, dini inanç boyutu ve dini ibadet boyutlarında kadınların lehine bir durumu ortaya koymaktadır. Bulgulara göre, kadınlar genel dindarlık, dini inanç ve dini ibadet boyutlarında erkeklere göre daha yüksek bir dindarlık sergilemektedir.[427] Kavas'ta benzer şekilde, çalışmasında cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmamasına rağmen, kadınların dini tutumlarının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır.[428]Buna karşın erkeklerin dindarlık puanlarının daha yüksek çıktığı araştırmalar da mevcuttur. Acar, Yıldırım ve Ergene'nin yaptığı araştırmaya göre, çok dindar bireylerin %69'unun erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir.[429] Kaya ve Aydın'ın çalışmasından çıkan sonuç, erkek öğrencilerin dini inanç puan ortalamaları, kadın öğrencilerin puan ortalamalarına kıyasla anlamlı bir şekilde daha yüksektir.[430]

Sonuç olarak Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmaların genelleme yapmaya uygun olmadığı ifade edilebilir. Çünkü, cinsiyet temelinde dindarlık düzeyini analiz eden araştırmalar arasında, kadınların erkeklerden veya erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu sonucunu ortaya koyan bulguların yanı sıra, her iki cinsiyet arasında dindarlık açısından anlamlı farklılıkların olmadığını gösteren araştırmalar da bulunmaktadır.

---

425 Abdurrahman Doruk, *Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutumlar: Konya Örneği*, 34.
426 Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 47.
427 Sezai Korkmaz, "Cinsiyete Göre Dindarlık: Bir Meta-Analiz Çalışması", *Bilimname* 2020/43 (2020), 447.
428 Erkan Kavas, "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum", 11.
429 Acar vd., "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", 47.
430 Mevlüt Kaya - Cüneyd Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç Ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (01 Nisan 2011), 24.

Ancak, elde edilen sonuçlar, kadınların kısmen erkeklerden daha dindar olduğu yönünde değerlendirmelerin yapılmasına elverişli görünmektedir.[431]

Literatürde oluşturulan hipotezi destekleyen bulgular olduğu gibi, kadınların dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğunu veya elde edilen verilere göre erkeklerin dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Araştırmada hipotez oluşturulurken literatür dikkate alınmış ve her iki cinsiyet arasında yaşlarının birbirlerine yakın olması faktörü de göz önünde bulundurularak dindarlık açısından farklılıkların anlamlı düzeyde olmadığı yönünde bir hipotez tercih edilmiştir.

Araştırma sonucu, *"Kadın öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk puanları erkek öğrencilerin puanlarından anlamlı şekilde yüksektir."* hipotezini (19) desteklemektedir. Yapılan incelemelerde, bu bulgunun bazı araştırma sonuçları tarafından desteklendiği ancak bazı bulgularca desteklenmediği görülmüştür.

Yeğintürk'ün çalışmasında, sosyal sorumluluk ölçeği puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Kadın öğrencilerin, sosyal sorumluluk ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması, erkek öğrencilerin aldığı puan ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksektir bulunmuştur.[432] Buna karşın, Kazel'in araştırma sonuçlarına göre, erkeklerin sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri, kadınların sorumluluk duygu ve davranış düzeylerine kıyasla daha yüksek çıkmıştır.[433]

Literatürde cinsiyete göre sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilemeyen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Özen'in araştırmasında yapılan analiz sonuçlarına göre, cinsiyete göre kişisel ve sosyal sorumluluk puanları arasında kızların lehine bir ayrışma gözlemlenmesine rağmen, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenememiştir. [434] Benzer şekilde, Tellioğlu'nun araştırmasında yapılan analiz sonuçlarına göre, katılımcıların cinsiyetlerine göre sorumluluk duygusu ve sorumluluk davranışı alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit

---

[431] Asım Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (30 Aralık 2012), 21-22.

[432] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 48.

[433] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 61.

[434] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 173.

edilmiştir. [435] Cengil'in İlahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarına göre de cinsiyet faktörü ile sorumluluk duygusu ve davranışı arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.[436]

Turan'ın gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarına göre ise kadınların sorumluluk duygusu alt boyutunda anlamlı bir farklılık gözlenirken, sorumluluk davranışı alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.[437]

Cinsiyete bağlı olarak, genellikle kadınların erkeklere kıyasla daha empatik, duyarlı, ilişkisel, uysal ve başkalarına yardım etme eğiliminde oldukları, ayrıca yakın ilişkiler kurma konusunda daha yetenekli oldukları söylenebilir. İlgili hipotez oluşturulurken bu durum göz önünde bulundurulmuştur.

3.3. Eğitim Alanına Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 18'dearaştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 18. Araştırmaya Katılanların Eğitim Alanlarının İlahiyat Alanı ile İlgili Olup Olmamasına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

EğitimAlanı	İlahiyat (n=57)		İlahiyatDışı		t	p
	ORT	SS	ORT	SS		
DindarlıkToplam	112.74	7.601	97.61	23.457	7.796	**.000***
İnanç	19.88	.600	17.79	4.311	6.642	**.000***
İnancınÖnemi	15.89	2.644	13.31	4.961	5.225	**.000***
İbadet	17.93	2.086	14.03	4.503	9.250	**.000***
Duygu	12.44	2.027	10.66	3.248	5.035	**.000***
Bilgi	28.53	1.638	26.28	4.832	5.563	**.000***
Etki	18.07	1.999	15.56	4.353	6.195	**.000***
Bireysel Sosyal	112.21	13.510	110.62	15.937	.688	.492

*p<.05

[435] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 30-31.
[436] Cengil, "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sorumluluk Duygusu Ve Sorumluluk Davranışı Üzerine Bir Araştırma", 15-16.
[437] Şule Turan, *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği*, 41-42.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=7.796; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların dindarlık ortalamaları (ort=112.74) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=97.61) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık alt boyutu inanç ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=6.642; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların inanç ortalamaları (ort=19.88) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=17.79) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık alt boyutu inancın önemi ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=5.225; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların inancın önemi ortalamaları (ort=15.89) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=13.31) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık alt boyutu ibadet ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=9.250; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların ibadet ortalamaları (ort=17.93) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=14.03) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık alt boyutu duygu ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=5.035; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların duygu ortalamaları (ort=12.44) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=10.66) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık alt boyutu bilgi ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=5.563; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların bilgi ortalamaları

(ort=28.53) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=26.28) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre dindarlık alt boyutu etki ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=6.195; p=.000). İlahiyat alanında eğitim alanların etki ortalamaları (ort=18.07) ilahiyat dışı alanda eğitim alanların ortalamalarından (ort=15.56) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.18)

Üniversite öğrencilerinin eğitim alanlarının ilahiyat alanı ile ilgili olup olmamasına göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamasına rağmen matematiksel olarak az da olsa bir fark tespit edilmiştir. (Tablo.18)

Araştırma sonucu *"İlahiyat alanında eğitim alanların dindarlık puanları ilahiyat alanında eğitim almayanlara oranla daha yüksektir."* hipotezini (4) desteklemektedir.

Yapılan literatür incelemesi hipotezimizi destekler niteliktedir. Kımter'in, dindarlığın inanç, ibadet ve etki boyutlarını incelediği çalışmasında, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakültelerde eğitim alan öğrencilere göre daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir.[438]Ünal da araştırmasında, Dokuz Eylül ve Ege Üniversitesi öğrencilerinden oluşan 406 kişilik bir örneklem grubunu incelemiş, İlâhiyat Fakültesi öğrencilerinin dindarlık seviyesinin diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit etmiştir.[439] Benzer şekilde, Az ve Acar'ın çalışmasında İslami İlimler Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi'nde eğitim gören öğrencilerin inanç, ahlak ve ibadet puanları, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde eğitim alan öğrencilerin puanlarına kıyasla anlamlı derecede daha yüksek olduğu, İslami İlimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin puanları, Edebiyat Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin puanlarına kıyasla anlamlı derecede farklı

[438] Nurten Kımter, "Some Factors That Affect Religiosity in University Students", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2013), 6-7.

[439] Nurten Ünal, *Dini İnanç İbadet Ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi (Üniversiteli Gençler Üzerinde Bir Araştırma)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 137-138.

olmasa da sayısal olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.[440] Kızılgeçit, Güzel ve Gecit'in çalışmasında da benzer şekilde İlahiyat öğrencilerinin dindarlık ortalamaları, eczacılık, spor bilimleri, fen edebiyat, eğitim ve sağlık bilimleri bölümlerindeki öğrencilerin dindarlık ortalamalarından anlamlı bir şekilde daha yüksek çıkmıştır.[441] Yine Güleç'in çalışmasının sonuçlarına göre, dinin etkisini hissetme, inanç ve ibadet boyutlarında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin düzeyleri diğer fakülte öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksektir.[442]

Araştırma hipotezi, literatür göz önüne alınarak kurulmuş ve dini eğitim alan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dindarlık puanlarının diğer gruplara kıyasla daha yüksek olacağı öngörülmüştür.

Araştırma sonucu, *"İlahiyat alanında eğitim alanların bireysel sosyal sorumluluk puanları, İlahiyat alanında eğitim almayanlardan daha yüksektir."* hipotezini (20) desteklememektedir.

Literatür incelendiğinde birbirinden farklı sonuçların tespit edildiği görülmüştür. Örneğin Cengil'in İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, öğrencilerin sorumluluk duygusu ve davranışlarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu yüksek düzeydeki sorumluluk duygusunun ve davranışının arkasındaki neden olarak, öğrencilerin aldıkları üniversite eğitimi, özellikle de din eğitimi, işaret edilmektedir.[443] Yine, Özcan'ın çalışmasına göre, din eğitimi alan İmam Hatip lisesi mezunlarının ulusal sorumluluk düzeyleri, Fen lisesi, Anadolu lisesi ve diğer lise mezunlarına göre daha yüksektir. Bu bulgu, din eğitiminin bireylerde ulusal sorumluluk duygusunu artırıcı bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir.[444]

---

[440] Mehmet Sait Az - Muhammet Cevat Acar, "Dindarlık İle Özgecilik Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 761-762.

[441] Muhammed Kızılgeçit vd., "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık (Ağrı Örneği)", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (2023), 133.

[442] Yasemin Güleç, "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Adil Davranış Gösterme Arasındaki İlişki", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (2018), 349.

[443] Cengil, "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sorumluluk Duygusu Ve Sorumluluk Davranışı Üzerine Bir Araştırma", 17.

[444] Özcan, *Afet Eğitiminde Öğrenci Topluluklarının Önemi Ve Küresel Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Uludağ Üniversitesi Örneği*, 81.

Turan'ın araştırmasına göre de sorumluluk duygu ve davranış düzeyleri eğitim alanına göre yapılan analizlerde anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bulgular, fakülteler arasında sorumluluk düzeyinin farklılaşmadığını göstermektedir.[445]

Hipotez oluşturulurken ilgili literatür incelenmiş ve farklı sonuçlara ulaşan araştırmaların olduğu görülmüştür. Bazı çalışmalarda eğitim alanı ile sosyal sorumluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunamamışken, bazı çalışmalarda ise din eğitimi veren İlahiyat Fakülteleri ile sosyal sorumluluk arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin eğitim alanlarının ilahiyat ile ilgili olup olmamasına göre bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasının çeşitli sebepleri olabilir. Öncelikle, bireylerin kişilik özellikleri, değerleri ve inançları, eğitim alanlarından bağımsız olarak bireysel sosyal sorumluluk düzeylerini etkileyebilir. Öğrencilerin sosyal sorumluluk anlayışı, aile yapısı, sosyal çevre ve kültürel değerler gibi faktörlerden etkilenebilir. Bu faktörler, öğrencilerin ilahiyat veya diğer alanlarda eğitim almalarından bağımsız olarak sosyal sorumluluk düzeylerini şekillendirebilir. Ayrıca, öğrencilerin eğitim alanlarından bağımsız olarak gönüllü çalışmalar ve toplumsal katılım faaliyetlerine dahil olmaları, sosyal sorumluluk düzeylerini artırabilir. Eğitim alanı ne olursa olsun, öğrencilerin gelecekteki mesleklerinin topluma katkı sağlama düzeyine yönelik beklentileri sosyal sorumluluk düzeylerini belirleyebilir. Bu durum, farklı eğitim alanlarındaki öğrencilerin benzer sosyal sorumluluk düzeylerine sahip olmalarına yol açabilir. Bu sebepler, öğrencilerin eğitim alanlarının bireysel sosyal sorumluluk düzeylerine olan etkisini dengeleyebilir ve bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasına neden olabilir.

3.4. Medeni Duruma Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 19'da üniversite öğrencilerinin medeni durumlarına göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

---

[445] Şule Turan, *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği*, 43-44.

Tablo 19. Araştırmaya Katılanların Medeni Durumlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Medeni Durum	Bekar (n=238)		Evli (n=19)		t	p
	ORT	SS	ORT	SS		
Dindarlık Toplam	100.85	22.133	102.42	19.346	-.301	.764
İnanç	18.24	3.944	18.32	3.544	-.077	.939
İnancınÖnemi	13.87	4.670	14.05	4.824	-.168	.867
İbadet	14.84	4.466	15.53	3.486	-.649	.517
Duygu	11.11	3.077	10.42	3.469	.924	.357
Bilgi	26.69	4.545	27.79	2.394	-1.038	.300
Etki	16.10	4.087	16.32	4.191	-.225	.823
Bireysel Sosyal Sorumluluk	110.39	15.578	118.21	11.272	-2.142	**.033***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin medeni durumlarına göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.19)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin medeni durumlarına göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark bulunmuştur (t=-2.142; p=.033). Evli öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=118.21) bekar öğrencilerin ortalamalarından (ort=110.39) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.19)

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları medeni durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşır. Medeni durumuna göre evli olanların bekar olanlara oranla dindarlık puanları daha yüksek çıkacaktır."* hipotezini (5) desteklememektedir.

Dini bir yönü olan evliliğin, bireyin dindarlık düzeyinde olumlu bir etkisi olacağı ve dini yaşantının sağlıklı bir şekilde korunmasında etkili olacağı dini kaynaklar tarafından ifade edilmiştir.[446] Evlilik durumunun, maneviyatı güçlendirerek dindarlığa olumlu bir katkıda bulunduğu iddia edilebilir. Çünkü yapılan araştırmalarda, evli bireylerin

[446] Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 129.

bekârlara kıyasla dini inançlara daha olumlu bir yaklaşım sergiledikleri ve daha fazla dindar oldukları sonucuna varılmıştır.[447]

Aydemir'in araştırmasının sonuçlarına göre, evli olanların dindarlık puan ortalaması, bekarlardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir. [448] Benzer şekilde, Ayten'in araştırmasında da dindarlık açısından bekarlar ile evliler arasında evliler lehine anlamlı bir istatistiksel fark tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre, evlilerin dindarlık eğilimleri, bekârlara kıyasla daha yüksek düzeydedir. [449] Koç'un araştırmasında da yapılan istatistiksel analiz, anket uygulamasına katılan örneklem grubunun medeni durumlarına göre içgüdümlü dindarlık modelleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, evli katılımcıların içgüdümlü dindarlık modellerine sahip olma eğilimlerinin, bekâr ve dullardan daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.[450] Turan tarafından gerçekleştirilen çalışmada da benzer şekilde dindarlığın inanç ve bireysel etki boyutlarında anlamlı bir farklılık belirlenmemiş olup, ancak sosyal etki ve bilgi/ibadet boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, genel dindarlık düzeyi açısından, evli bireylerin bekar bireylere kıyasla daha dindar oldukları vurgulanmaktadır. [451] Buna karşın, Kızılgeçit, Güzel ve Gecit'in çalışmasında, dindarlığın inanç, ibadet, sosyal etki alt boyutları ile dindarlık (genel) boyutu ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Ancak, bilgi alt boyutu ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişkinin gözlemlendiği belirlenmiştir.[452]

Batı'da yürütülen medeni durumla ilgili araştırmalarda ise çeşitli bulgular elde edilmiştir. Birçok çalışma, evlilik ve bekârlık durumları arasında çok küçük farklılıkların olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre, bekâr kadınların kiliseye devam konusunda evli kadınlara oranla (%30'a karşı %16) daha aktif

---

[447] Fatma Balcı Arvas, *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri Ve Değerlerin, Dindarlık Ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 254.

[448] Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 49.

[449] Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü*, 129.

[450] Mustafa Koç, "Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010), 231.

[451] Yahya Turan, *Kişilik Ve Dindarlık*, 161-162.

[452] Kızılgeçit vd., "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık (Ağrı Örneği)", 129.

oldukları gözlemlenmiştir. Bu bulgu, evlilerin genellikle bekârlara göre daha yaşlı olabileceği göz önüne alındığında dikkat çekici bir sonuç olarak değerlendirilebilir.[453]

Araştırma sonuçlarına göre, medeni durumlarına göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlardan elde ettikleri ortalama puanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamasının nedeni, örneklem grubunun yaş ortalamasının düşük olması (22.16) ve büyük çoğunluğunun bekar olması (%92.6) olarak düşünülmektedir.

Araştırma sonucu, *"Evli olanların bireysel sosyal sorumluluk puanları bekar olanların puanlarından anlamlı şekilde yüksektir."* hipotezini (21) desteklemektedir.

Tellioğlu'nun araştırma sonuçları hipotezimizi destekler niteliktedir. Tellioğlu'nun araştırmasının analiz sonuçlarına göre farklı medeni duruma sahip katılımcılar arasında Sorumluluk Duygusu ve Sorumluluk Davranışı puanlarının değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, sorumluluk duygusu açısından medeni durum grupları arasında en yüksek puanı evli bireylerin aldığı sonucuna varılmıştır.[454] Buna karşın, Ercan'ın yürüttüğü öğretmenlerin sosyal sorumluluk anlayışı ve uygulamaları üzerine yapılan çalışma, öğretmenlerin sosyal sorumluluğu ne kadar önemsedikleri konusunda medeni durumlarına göre görüşlerinin farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. [455] Yine, Kazel'in çalışmasında, bireylerin medeni durumları ile sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri arasında duygusal ve davranışsal boyutta anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.[456]

Evlilik, bireyler arasında birbirlerine ve evlilik birliğine karşı sorumluluk bilincini artırabilir. Bu durum, evli bireylerin toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı olmalarına ve sorumluluk almalarına yol açabilir. Evliliğin bir sonucu olarak, bireyler genellikle bir aile birimi içinde yaşarlar ve bu birimdeki diğer üyelere karşı sorumluluk duygusu taşırlar. Eşler arasındaki dayanışma ve destek, evlilikten kaynaklanan sorumlulukları artırabilir. Ayrıca, evlilik bir sosyal destek ağı sağlayabilir ve bu destek ağı, bireylerin

---

[453] Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 13.
[454] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 32-33.
[455] Ercan, *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sosyal Sorumluluk Anlayış Ve Uygulamaları Antalya Örneği*, 75.
[456] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 64.

toplumsal sorunlarla başa çıkmalarına ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olabilir. Hipotez oluşturulurken bu faktörler göz önünde bulundurulmuştur.

3.5. Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 20'de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin çocuk sahibi olup olmamalarına göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 20. Araştırmaya Katılanların Çocuk Sahibi Olup Olmamalarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Çocuk	Var (n=19)		Yok (n=238)		t	p
	ORT	SS	ORT	SS		
DindarlıkToplam	101.32	19.442	100.94	22.130	.072	.942
İnanç	18.21	3.568	18.25	3.942	-.045	.965
İnancınÖnemi	13.53	4.914	13.91	4.662	-.342	.733
İbadet	15.21	3.425	14.87	4.473	.324	.746
Duygu	10.32	3.481	11.11	3.074	-1.078	.282
Bilgi	28.05	2.345	26.67	4.542	1.309	.192
Etki	16.00	4.359	16.12	4.074	-.125	.901
Bireysel Sosyal Sorumluluk	118.42	10.798	110.37	15.595	2.205	**.028***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin çocuk sahibi olup olmamalarına göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.20)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin çocuk sahibi olup olmamalarına göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark bulunmuştur (t=2.205; p=.028). Çocuk sahibi öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=118.42) çocuk sahibi olmayan öğrencilerin ortalamalarından (ort=110.37) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.20)

Araştırmanın sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları, çocuk sahibi olup olmamalarına göre anlamlı şekilde farklılaşır. Çocuk sahibi olanların dindarlık puanları çocuk sahibi olmayanlara oranla yüksek bulunacaktır."* hipotezini (6) desteklememektedir.

Evliliğin önemli amaçlarından birinin çocuk sahibi olmak ve çocuğu iyi yetiştirebilmektir. Çocuk sahibi olma ve çocuk yetiştirme süreçleri, ebeveynleri bir araya getirir ve sorumluluk duygusunu oluşturur. Bu bağlamda çocuk yetiştirme süreci ebeveynlerin ahlaki ve manevi duygularının artmasına sebep olmaktadır. Bu durumun ebeveynlerin dindarlık düzeylerine pozitif yönde etki ettiği düşünülmektedir. Literatür araştırmaları da bu görüşü desteklemektedir.

Uysal'ın dindarlık ve kadın konulu araştırmasına göre, evli bireylerin genel dindarlık ve dindarlığın tecrübe boyutlarında diğer gruplara kıyasla daha güçlü tutumlar sergilediği belirlenmiştir. Araştırma, dinselliğin sosyal yönü ile kadına bakış konusundaki çocuk sahibi olma, yetiştirme ve kültürel ahlaki davranışlar arasında pozitif ilişkilerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.[457]

%7.4'lükçocuk sahibi olma oranı, örneklem grubunun küçük bir kesimini temsil ettiği için, elde edilen sonuçların genel bir geçerlilik taşımadığı düşünülmektedir. Daha geniş ve çeşitli bir örneklemle yapılan araştırmalar, daha güvenilir ve genel geçerli sonuçlara ulaşmada yardımcı olabilir.

Araştırma sonucu, *"Çocuk sahibi olanların bireysel sosyal sorumluluk puanları çocuk sahibi olmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir."* hipotezini (22) desteklemektedir.

Arvas'ın çalışmasında, çocuğu olan bireylerin hiç çocuğu olmayanlara göre disiplin ve sorumluluk değerlerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.[458]

---

[457] Veysel Uysal, *Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye'de Dindarlık ve Kadın* (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 152-153.

[458] Fatma Balcı Arvas, *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri Ve Değerlerin, Dindarlık Ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*, 237.

Çocuk sahibi olan bireylerin, çocuklarını yetiştirirken daha fazla disiplin ve sorumluluk gerektiren birçok durumla karşılaşmaları muhtemeldir. Bu deneyimler, ebeveynlerin kendi davranışlarına ve sorumluluk algılarına yansıyabilir. Sonuç olarak, çocuk sahibi olan bireylerin disiplin ve sorumluluk değerlerinin daha yüksek olmasıyla sonuçlanabilir. Bu bulgular, aile yapısının ve ebeveynlik deneyiminin bireylerin kişisel ve toplumsal değerlerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Tablo 21'de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sahip olduğu çocuk sayıları ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 21. Araştırmaya Katılanların Çocuk Sayıları ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Sıra Ortalamaları ve Mann Whitney U Testi Bulguları

	Bir Çocuk (n=11) SORT	İki Çocuk (n=8) SORT	z	p
Dindarlık Toplam	9.23	11.06	-.703	.482
İnanç	9.55	10.63	-.500	.617
İnancın Önemi	9.86	10.19	-.124	.901
İbadet	9.91	10.13	-.084	.933
Duygu	8.77	11.69	-1.122	.262
Bilgi	10.77	8.94	-.728	.466
Etki	9.91	10.13	-.084	.933
Bireysel Sosyal Sorumluluk	10.18	9.75	-.165	.869

*p<.05

Kategoriye düşen kişi sayısı az olduğu için nonparametrik test kullanılmıştır. Çocuk sahibi olanların çocuk sayılarına göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. (Tablo.21)

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları ile çocuk sayıları arasında anlamlı bir ilişki yoktur."* hipotezini (7) desteklemektedir.

Arvas'ın çalışmasının sonuçlarına göre, çocuk sayısı fazla olan bireylerin dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.[459] Arvas, araştırmasını 562 katılımcı üzerinde gerçekleştirmiş çocuk sahibi olmayanlar 101 kişi, 1 çocuğu olanlar 139 kişi, 2 çocuğu olanlar 200 kişi, 3 ve üzeri çocuğu olanlar 122 kişi olarak tespit edilmiştir. Bizim araştırmamız 257 kişi üzerinde uygulanmış olup çocuğu olmayanlar 238 kişi, 1 çocuğu olanlar 11 kişi ve iki çocuğu olanlar 8 kişi olarak tespit edilmiştir. Araştırmamızda çocuğu olanların oranının düşük (%7.4) olması nedeniyle anlamlı bir ilişki öngörülmemiştir.

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları, çocuk sayılarına göre anlamlı şekilde farklılık göstermez."* hipotezini (23) desteklemektedir.

Yapılan literatür incelemesinde hipotezimizi destekleyen araştırmalar olduğu gibi desteklemeyen araştırmalar da mevcuttur. Ercan'ın araştırma sonuçlarına göre, sosyal sorumluluğun uygulanma düzeyi üzerine yapılan analizlerde çocuk sayısı "Model Olma" boyutunda değerlendirildiğinde öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık elde edilmemiştir. Aynı şekilde, sosyal sorumluluğun uygulanma düzeyi üzerine yapılan analizlerde çocuk sayısı "Saygı ve Sorumluluk" boyutunda değerlendirildiğinde de öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ancak, sosyal sorumluluğun uygulanma düzeyi üzerine yapılan analizlerde yaş değişkeni "Katkı ve Destek" boyutunda değerlendirildiğinde öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık elde edilmiştir. Bu farklılık, çocuksuz öğretmenler ile 2 veya daha fazla çocuğa sahip olan öğretmenler arasında belirlenmiştir.[460]

Arvas'ın araştırma sonucuna göre ise Kişisel Değerler Envanteri'nde Disiplin ve Sorumluluk boyutlarında çocuk sayıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Çalışmada, farklı çocuk sayılarına sahip gruplara bakıldığında, 3 veya daha fazla çocuğu olanların hiç çocuğu olmayanlara göre disiplin ve sorumluluk değerlerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. [461]

---

[459] Fatma Balcı Arvas, *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri Ve Değerlerin, Dindarlık Ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*, 255-256.

[460] Ercan, *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sosyal Sorumluluk Anlayış Ve Uygulamaları Antalya Örneği*, 95.

[461] Fatma Balcı Arvas, *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri Ve Değerlerin, Dindarlık Ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*, 237.

3.6. Yaşamlarının Geçtiği Yere Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 22'dearaştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşamlarının geçtiği yere göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 22. Araştırmaya Katılanların Yaşamlarının Geçtiği Yere Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

YaşamınGeçtiğiYer	Büyükşehir (n=170)		Büyükşehir Değil (n=87)		t	p
	ORT	SS	ORT	SS		
DindarlıkToplam	102.78	19.994	97.43	24.982	1.734	.085
İnanç	18.58	3.494	17.61	4.568	1.733	.085
İnancınÖnemi	14.25	4.452	13.15	5.020	1.800	.073
İbadet	15.06	4.033	14.56	5.048	.805	.422
Duygu	11.39	2.875	10.39	3.435	2.338	**.021***
Bilgi	27.10	3.931	26.14	5.234	1.510	.133
Etki	16.39	3.811	15.57	4.554	1.430	.155
Bireysel Sosyal Sorumluluk	111.18	14.932	110.55	16.415	.310	.757

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre dindarlık alt boyutu duygu ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=2.338; p=.021). Yaşamlarının çoğu büyükşehirde geçenlerin duygu ortalamaları (ort=11.39) büyükşehirde geçirmeyenlerin ortalamalarından (ort=10.39) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.22)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve diğer alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.22)

Araştırma sonucu, *"Büyükşehirde yaşamayanların büyükşehirde yaşayanlara oranla dindarlık düzeyleri daha yüksektir."* hipotezini (8) desteklememektedir.

Aydemir'in araştırmasının sonuçlarına göre, en yüksek dindarlık puan ortalamasına sahip olan bireyler, yaşamlarının büyük bir kısmını köyde geçirenlerdir. Bu bulgulara dayanarak, köyde ve kasabada yaşayan bireylerin dindarlık puan ortalamalarının, ilçe ve ilde yaşayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.[462] Benzer şekilde, Ayten'in araştırma sonuçlarına göre, Dindarlık-sosyal çevre ilişkisine dair elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kırsal kesimde yaşayan bireylerin dini eğilimlerinin, kentlerde yaşayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.[463] Buna karşın, Kazel'in çalışmasının sonuçlarına göre, kişilerin hayatlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yer ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.[464]

Hipotez oluşturulurken, köy, kasaba ve küçükşehirlerde yaşayan bireylerin, kültürlerine, geleneklerine ve dinî inançlarına daha bağlı olmaları durumu ve literatürdeki yaygın görüş göz önüne alınmıştır. Ancak, elde edilen sonuçlar üzerinde günümüz dünya şartlarının etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu durum, küçükşehirde ve büyükşehirde yaşayan bireyler arasındaki dindarlık düzeyindeki farklılıkların, günümüz toplumsal, ekonomik veya kültürel koşullarının etkisiyle değişebileceğini göstermektedir.

Büyükşehirde yaşayan bireylerin dindarlık alt boyutlarından duygu puanlarının, büyükşehirde yaşamamış olanlara kıyasla daha yüksek çıkmasının nedeni, daha küçük yerleşim yerlerinde yaşayan bireylere uygulanan dini baskı olabilir. Dini baskıya maruz kalan bireyler, zorunlu bir dini bağlılık geliştirebilirler. Diğer taraftan, dini baskı altında olmayan büyükşehirlerde yaşayanlar, dinin bireysel bir tercih olduğunu daha fazla hissedebilirler ve bu nedenle daha özgür bir şekilde dinle duygusal bir bağ kurabilirler. Bu bağlamda modern şehirlerde din, kurumsal dindarlığın ötesinde, mistik ve özcü bir yaklaşımla yaşanabilmektedir. Dini bireyselleşme teorisi, eski paradigmaların aksine, dini çöküş kavramı üzerine değil, "görünmeyen din" veya "ait olmadan inanma" kuramlarında olduğu gibi, dini olanın deneyimlenme biçimindeki değişim üzerine

---

462 Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 53.
463 Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü*, 135.
464 Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 60.

odaklanmaktadır. Bu teoriye göre, modernleşme süreci içinde bireyselleşen insan, dini deneyimlerini de kişiselleştirerek, aracı olmaksızın doğrudan yaşamaktadır. Sonuç olarak, geleneksel dini kurumların denetim ve etkisinden uzak, bireysel ve kişisel dindarlıklar ortaya çıkmaktadır.[465]

Araştırma sonuçları, teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı ve modernleşmenin belirgin bir şekilde hissedildiği büyük şehirlerde, dinin etkisinin azalacağı düşüncesini desteklememektedir. Çünkü modern hayatın beraberinde getirdiği belirsizlik duygusuna karşı kesinlik arayan bireyler, bu arayışlarını sürdürerek dini ve manevi unsurlara yönelmektedirler. Ancak, din ve dindarlık kavramları, kentsel yaşamın modern etkilerinden etkilenerek şekil değiştirmektedir. Örneğin, dijital tespihler ve sanal dua etme yöntemleri, geleneksel formların yerine geçmiştir. Özellikle büyük şehirlerde bireyler, kurban ibadetlerini fiziksel olarak gerçekleştirmeden önce, dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirebilmektedirler. Kısacası, dini kültür, kendisini modern yaşam tarzına uygun bir şekilde yeniden şekillendirmiş ve başka bir deyişle "dini kültür kendisini şehirlileştirmiştir". [466]

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları, yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre farklılaşmaz."* hipotezini (24) desteklemektedir. Hipotez oluşturulurken ilgili literatür dikkate alınmıştır.

Yeğintürk'ün araştırmasında, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının öğrencilerin yaşamının çoğunu geçirdiği yerlere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.[467] Benzer şekilde, Kazel'in araştırmasında da katılımcıların çoğunluğunun yaşamlarının geçtiği yer ile sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. [468] Yine Tellioğlu'nun araştırmasında, katılımcıların yaşamlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yerleşim yerine göre Sorumluluk Duygusu ve Sorumluluk Davranışı puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit

---

[465] Ekber Şah AHMEDİ, Büşra KILIÇ AHMEDİ, "Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma", *Bilimname* 51 (2024), 476.
[466] Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü*, 135.
[467] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 48.
[468] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 69.

edilmiştir.[469] Cengil'in çalışmasında da örneklem grubunun çoğunluğunun yaşamını sürdürdüğü yerleşim yeri değişkeni ile sorumluluk duygusu ve sorumluluk davranışı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.[470]

3.7. Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 23'te araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumları ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 23. Araştırmaya Katılanların Aile Gelir Düzeylerine Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

df:2-254	Aile Gelir Düzeyi	N	ORT	SS	F	p
DindarlıkToplam	Geliri giderinden az	50	96.58	28.671	2.442	.089
	Geliri giderine denk	151	103.44	18.851		
	Geliri giderinden fazla	56	98.20	22.147		
İnanç	Geliri giderinden az	50	17.10	5.254	3.033	.050
	Geliri giderine denk	151	18.66	3.422		
	Geliri giderinden fazla	56	18.18	3.599		
İnancınÖnemi	Geliri giderinden az	50	13.54	5.350	1.739	.178
	Geliri giderine denk	151	14.31	4.321		
	Geliri giderinden fazla	56	13.02	4.878		
İbadet	Geliri giderinden az	50	14.42	5.155	2.484	.085
	Geliri giderine denk	151	15.39	3.826		
	Geliri giderinden fazla	56	13.98	4.974		
Duygu	Geliri giderinden az	50	10.44	3.418	1.921	.149
	Geliri giderine denk	151	11.36	2.897		
	Geliri giderinden fazla	56	10.79	3.307		
Bilgi	Geliri giderinden az	50	25.78	6.257	2.258	.107
	Geliri giderine denk	151	27.23	3.783		
	Geliri giderinden fazla	56	26.43	3.972		
Etki	Geliri giderinden az	50	15.30	5.342	1.827	.163
	Geliri giderine denk	151	16.50	3.493		
	Geliri giderinden fazla	56	15.80	4.236		
Bireysel Sosyal Sorumluluk	Geliri giderinden az	50	110.76	17.904	.019	.981
	Geliri giderine denk	151	111.13	13.481		
	Geliri giderinden fazla	56	110.73	18.041		

*p<.05

[469] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 37.
[470] Cengil, "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sorumluluk Duygusu Ve Sorumluluk Davranışı Üzerine Bir Araştırma", 20.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerin aile gelir düzeyleri ile dindarlık ve dindarlık alt boyutları olan inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, bilgi, etki puanları ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. (Tablo.23)

Araştırma sonuçları *"Örneklem grubunun dindarlık puanları, aile gelir düzeylerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaz."* hipotezini (9) desteklemektedir.

Tellioğlu, ilk yetişkinlik dönemi üzerinde yaptığı araştırmada gelir durumuna göre kişilerin dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir.[471] Buna karşın, Aydemir araştırmasında gelir durumuna göre dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bu çalışma, iyi gelir durumunda olan bireylerin dindarlık puanlarının, diğer gelir gruplarına kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, maddi refahın artmasıyla birlikte bireylerin dini bağlılıklarının da arttığını öne sürmektedir.[472] Benzer şekilde, Kazel'in araştırma sonuçlarına göre, gelir durumu iyi olan kişilerin orta ve düşük gelirli kişilere göre daha yüksek dindarlık düzeylerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, gelir seviyesi yükseldikçe, bireylerin dindarlık düzeylerinde bir artış olduğunu göstermektedir.[473] Yine, Yağız'ın araştırma sonuçlarına göre, gelir durumu çok iyi olarak nitelendirilen kişilerin dini inançları benimseme derecelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, genel olarak maddi refahın yüksek olduğu durumlarda bireylerin dini inançlarına daha sıkı bir şekilde bağlı olma eğiliminde olduklarını göstermektedir.[474]

Bu çalışmaların sonucunun tam tersi sonuç tespit eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Koç'un araştırma sonuçlarına göre, alt sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcıların içgüdümlü dindarlık modeline sahip olma eğilimleri, özellikle üst ve orta-üst sosyo-ekonomik düzeydeki katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.[475] Benzer şekilde, Ayten'in araştırma sonuçlarına göre de genel olarak toplam dindarlık ve alt boyutlardaki ortalamalar incelendiğinde, üst sosyo-ekonomik durumda olan bireylerin dindarlık düzeylerinin daha düşük olduğu gözlemlenmektedir.

---

[471] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 28.
[472] Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*, 51.
[473] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 57.
[474] Nida Yağız, *Kişilik Özellikleri Ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma (Erzurum İli Örneği)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 49.
[475] Mustafa Koç, *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 129.

Bu bulgu, sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.[476] Voltan, Acar, Yıldırım ve Ergene'nin araştırmasına göre de sosyo-ekonomik durumu yüksek olan bireylerin %53'ü dinle az ilgili olduklarını ifade etmiştir. Aynı araştırmaya göre, %20'si ise dinle hiçbir alakası olmadığını belirtmiştir. Bu bulgular, genel olarak daha yüksek sosyo-ekonomik durumda olan bireyler arasında dini ilginin ve bağlılığın daha düşük olduğunu göstermektedir. [477] Yine, Yapıcı tarafından yürütülen araştırmada, gelir düzeyi alt ve orta seviyede olan bireylerin dindarlık eğilimlerinin diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.[478]

Hipotez oluşturulurken, literatür incelenmiş birbirinden farklı sonuçlar çıkan çalışmaların olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi arttıkça dindarlık puanlarının artığı sonucuna ulaşan çalışmalar olduğu gibi gelir düzeyi düştükçe dindarlık puanlarının arttığı sonucuna ulaşan çalışmalar vardır. Bizim çalışmamızda olduğu gibi anlamlı bir ilişki çıkmayan araştırmalar da mevcuttur. Bunun sebebinin örneklem grubunun üniversite öğrencilerinden oluşması nedeniyle yüksek gelirli bireylerin örneklemde temsil edilmemesine yol açabilir. Bu eksiklik, genellemelerde ve sonuçların yorumlanmasında sınırlamalara neden olabilir. Bu bağlamda, sosyo-ekonomik faktörlerin dindarlık üzerindeki etkilerini anlamak için daha geniş bir katılımcı kitlesiyle yapılan araştırmalar önerilebilir.

Araştırma sonucu, *"Ailesinin ekonomik durumu üst düzeyde olanların sosyal sorumluluk puanı, ailesinin ekonomik durumu alt düzeyde olanların puanından daha yüksektir."* hipotezini (25) desteklememektedir.

Literatür incelendiğinde birbirinden farklı sonuçların tespit edildiği çalışmalar olduğu görülmüştür. Yeğintürk'ün araştırma sonucu da hipotezimizi desteklemektedir. Yeğintürk'ün araştırmasında, öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumlarına göre sosyal sorumluluk ölçek puanlarının anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ailesinin ekonomik durumu üst düzeyde olan öğrencilerin sosyal sorumluluk puanları, ailesinin ekonomik durumu alt düzeyde olan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde

---

[476] Ali Ayten, *Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 88.
[477] Acar vd., "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", 50.
[478] Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı Ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık,* 190.

daha yüksektir.[479] Ancak ailelerin ekonomik durumuna göre anlamlı bir farklılık belirleyemeyen çalışmalar da vardır. Örneğin, Özen'in çalışmasında elde edilen sonuçlara göre, gelir düzeyine göre öğrencilerin kişisel ve sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir.[480] Yine, Turan'ın araştırmasında, sorumluluk duygusu ve sorumluluk davranışı ile gelir düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.[481] Benzer şekilde, Kazel'in araştırmasında, kişilerin gelir durumları ile sorumluluk duygusu ve davranış düzeyleri arasında ne duygu boyutunda ne de davranış boyutunda anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.[482] Tellioğlu'nun araştırmasına göre de katılımcıların gelir durumlarına göre Sorumluluk Duygusu ve Sorumluluk Davranışı puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.[483] Yine, Cengil'in yaptığı analiz sonuçlarına göre, ekonomik durumlarına göre Sorumluluk Duygusu ve Sorumluluk Davranışı alt boyutlarından aldıkları puanların anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.[484]

Hipotez, sosyo-ekonomik durumu daha iyi olan bireylerin genellikle daha fazla kaynağa sahip oldukları ve dolayısıyla sosyal sorumluluk projelerine daha fazla katılabileceklerini varsayar. Ancak, üniversite öğrencileri genellikle ekonomik olarak kısıtlı olabilir ve bu nedenle sosyal sorumluluk projelerine katılım konusunda sınırlı olabilirler.

3.8. Sosyal Faaliyetlere Katılım Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 24'te araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyet katılım sıklıkları ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

---

[479] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 49.
[480] Özen, *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*, 186.
[481] Şule Turan, *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği*, 46.
[482] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 66.
[483] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 35.
[484] Cengil, "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sorumluluk Duygusu Ve Sorumluluk Davranışı Üzerine Bir Araştırma", 16.

Tablo 24. Araştırmaya Katılanların Sosyal Faaliyet Katılım Sıklıklarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Posthoc Tukey Testi Bulguları

df:3-253	Sosyal faaliyetlere	N	ORT	SS	F	p	Posthoc Tukey
DindarlıkToplam	Hiç	31	107.45	14.387	5.142	**.002***	Orta>Az; p=.018 Orta > Çok; p=.028
	Az	102	96.79	24.516			
	Orta	94	105.81	16.227			
	Çok	30	93.27	29.015			
İnanç	Hiç	31	18.94	3.065	2.429	.066	
	Az	102	17.70	4.382			
	Orta	94	18.90	3.055			
	Çok	30	17.37	4.958			
İnancınÖnemi	Hiç	31	15.65	3.479	5.731	**.001***	Hiç > Az; p=.016 Orta > Az; .012
	Az	102	12.86	5.064			
	Orta	94	14.86	3.837			
	Çok	30	12.43	5.600			
İbadet	Hiç	31	16.10	3.553	5.229	**.002***	Hiç > Az; p=.044 Orta > Az; .003
	Az	102	13.77	4.844			
	Orta	94	15.94	3.564			
	Çok	30	14.20	5.034			
Duygu	Hiç	31	11.35	2.470	3.019	**.030***	Orta > Çok; p=.029
	Az	102	10.79	3.402			
	Orta	94	11.63	2.484			
	Çok	30	9.83	3.975			
Bilgi	Hiç	31	27.94	2.529	3.845	**.010***	Hiç > Çok; p=.048 Orta > Çok; p=.033
	Az	102	26.23	4.803			
	Orta	94	27.54	3.252			
	Çok	30	25.03	6.688			
Etki	Hiç	31	17.48	3.043	5.371	**.001***	Hiç > Çok; p=.015 Orta > Çok; p=.014
	Az	102	15.44	4.596			
	Orta	94	16.94	3.075			
	Çok	30	14.40	5.014			
Bireysel Sosyal Sorumluluk	Hiç	31	105.81	10.787	7.835	**.000***	Orta >Hiç; p=.044 Orta > Az; p=.011 Çok > Hiç; p=.002 Çok > Az; p=.001
	Az	102	107.32	17.794			
	Orta	94	113.90	12.729			
	Çok	30	119.50	13.349			

*p<.05

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre dindarlık toplam puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=5.142; p=.002]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların dindarlık ortalamaları (ort=105.81) az katılanların ortalamalarından (ort=96.79) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.018). Sosyal

faaliyetlere orta düzeyde katılanların dindarlık ortalamaları (ort=105.81) çok katılanların ortalamalarından (ort=93.27) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.028).(Tablo.24)

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre inancın önemi ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=5.731; p=.001]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere hiç katılmayanların inancın önemi ortalamaları (ort=15.65) az katılanların ortalamalarından (ort=12.86) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.016). Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların inancın önemi ortalamaları (ort=14.86) az katılanların ortalamalarından ort=(12.86) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.012).(Tablo.24)

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre ibadet ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=5.229; p=.002]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere hiç katılmayanların ibadet ortalamaları (ort=16.10) az katılanların ortalamalarından (ort=13.77) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.044). Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların ibadet ortalamaları (ort=15.94) az katılanların ortalamalarından ort=(13.77) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.003). (Tablo.24)

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre duygu ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=3.019; p=.030]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların duygu ortalamaları (ort=11.63) çok katılanların ortalamalarından (ort=9.83) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.029). (Tablo.24)

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre bilgi ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=3.845; p=.010]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere hiç katılmayanların dini bilgi ortalamaları (ort=27.94) çok katılanların ortalamalarından (ort=25.03) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.048). Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların dini bilgi ortalamaları (ort=27.54) çok katılanların ortalamalarından (ort=25.03) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.033). (Tablo.24)

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre etki ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=5.371; p=.001]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere hiç katılmayanların etki ortalamaları (ort=17.48) çok katılanların ortalamalarından (ort=14.40) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.015). Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların etki ortalamaları (ort=16.94) çok katılanların ortalamalarından (ort=14.40) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.014). (Tablo.24)

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığına göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(3-253)=7.835; p=.000]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey Posthoc testi sonucunda sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=113.90) hiç katılmayanların ortalamalarından (ort=105.81) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.044). Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=113.90) az katılanların ortalamalarından (ort=107.32) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.011). Sosyal faaliyetlere çok katılanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=119.50) hiç katılmayanların ortalamalarından (ort=105.81) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.002). Sosyal faaliyetlere çok katılanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=119.50) az katılanların ortalamalarından (ort=107.32) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.001). (Tablo.24)

Araştırmanın sonucu, *"Sosyal faaliyetlere daha sık katılanların dindarlık puanları daha az katılanlara ya da hiç katılmayanlara oranla anlamlı şekilde daha yüksektir."* hipotezini (10) kısmen desteklemektedir.

Sosyal faaliyet, bireylerin veya grupların bir araya gelerek etkileşimde bulunmalarını ve bir amaç doğrultusunda ortak bir faaliyette bulunmalarını içerir. Bu faaliyetler, genellikle sosyal bağlantıları güçlendirmeyi, topluluk içinde dayanışmayı teşvik etmeyi ve genel olarak sosyal etkileşimi desteklemeyi amaçlar. Sosyal faaliyetlerin kapsamı oldukça geniştir ve spor etkinlikleri, sanatsal etkinlikler, gönüllü çalışmalar, topluluk projeleri, dernek veya kulüp faaliyetleri gibi çeşitli alanlarda gerçekleşebilir. Sosyal faaliyetler, genellikle bireylerin sosyal bağlantılarını güçlendirmek ve topluluklarına katkıda bulunmak için ortam sağlar. İslam dini, toplumsal etkileşimi ve sosyal

faaliyetleri önemsemektedir. Adalet, yardımlaşma, dayanışma, eşitlik ve komşuluk ilişkilerine vurgu yapılması, Müslümanları sosyal faaliyetlere aktif bir şekilde katılmaya teşvik eder. Bu bağlamda dindarlığın sosyal faaliyetlere katılmayı pozitif yönde etkileyeceği öngörülmüştür.

Üniversite öğrencilerinin sosyal faaliyetlere katılım sıklığı orta düzeyde olanların, az katılım sağlayanlara göre dindarlık toplam puanlarının anlamlı düzeyde yüksek çıkması öngörülen bir sonuçtu. Ancak, sosyal faaliyetlerine çok katılım sağlayanların dindarlık toplam puanlarının, orta düzeyde katılım sağlayanlara göre daha düşük olması öngörülmeyen bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal sorumluluk faaliyetlerine çok katılım sağlayan üniversite öğrencilerinin dindarlık toplam puanlarının, orta düzeyde katılım sağlayanlara göre daha düşük olmasının birkaç olası nedeni olabilir. Bazı öğrenciler, dini inançlarından bağımsız olarak, topluma katkıda bulunma veya kişisel gelişim gibi diğer nedenlerle bu faaliyetlere katılabilirler. Ayrıca, sosyal faaliyetlerine yüksek düzeyde katılım gösteren öğrenciler, dindarlık yerine seküler veya hümanist değerler tarafından yönlendiriliyor olabilirler.

Sosyal faaliyetlere hiç katılmayan üniversite öğrencilerinin "inancın önemi" puan ortalamalarının, az katılım sağlayanların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek çıkması beklenmeyen bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal faaliyetlere katılmayan öğrenciler, daha fazla sosyal izolasyon yaşayabilir ve bu durum onları manevi destek ve anlam arayışına yönlendirebilir. Bu öğrenciler, inançlarını ve dini pratiklerini kişisel bir destek kaynağı olarak görebilirler. Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılan öğrencilerin "inancın önemi" puan ortalamalarının, az katılan öğrencilerin puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunması ise beklenen bir sonuçtur.

Sosyal faaliyetlere hiç katılmayan üniversite öğrencilerinin “ibadet” ortalamalarının, az katılan öğrencilerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Sosyal faaliyetlere katılmayan öğrencilerin, bireysel olarak ibadete daha fazla değer veriyor olmaları muhtemel bir neden olabilir. Bu öğrenciler, ibadetin manevi ve ruhsal ihtiyaçlarını karşıladığına inanmakta ve bu nedenle ibadete daha fazla zaman ayırıyor olabilirler. Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılan öğrencilerin “ibadet” ortalamalarının, az katılan öğrencilerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunması ise öngörülen bir sonuçtu.

Sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılan öğrencilerin “duygu” ortalamalarının, çok katılan öğrencilerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur. Çok katılan öğrenciler, sosyal faaliyetlere ağırlık verirken dini pratiklere ve duygusal deneyimlere daha az zaman ayırabilirler. Bu durum, dini duyguların azalmasına ve duygu ortalamalarının düşmesine neden olabilir.

Sosyal faaliyetlere hiç katılmayan öğrencilerin dini bilgi ortalamaları, çok katılan öğrencilerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Yine sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılan öğrencilerin dini bilgi ortalamaları, çok katılan öğrencilerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Sosyal faaliyetlere katılmayan ve orta düzeyde katılan öğrencilerin, dini konulara daha fazla ilgi duymaları ve bu alandaki bilgi birikimlerini artırmaya yönelmeleri, dini bilgi düzeylerinin daha yüksek olmasına katkıda bulunabilir.

Sosyal faaliyetlere hiç katılmayan öğrencilerin “etki” ortalamaları, çok katılan öğrencilerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Ayrıca sosyal faaliyetlere orta düzeyde katılan öğrencilerin “etki” ortalamaları, çok katılan öğrencilerin ortalamalarından da anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Sosyal faaliyetlere katılmayan ve orta düzeyde katılan öğrenciler çok katılanlara göre, dini konulara ve etkinliklere daha fazla odaklanabilir ve bireysel olarak bu alanda daha derinlemesine araştırmalar yapabilirler. Bu durum, dini etki düzeylerinin yüksek olmasına katkıda bulunabilir.

Araştırma sonucu, *“Katılımcıların sosyal faaliyetlere katılım sıklıkları arttıkça bireysel sosyal sorumluluk puanları artar.”* hipotezini (26) desteklemektedir.

Yeğintürk'ün araştırma sonuçlarına göre, sosyal kültürel faaliyetlere orta düzeyde ve çok katılan öğrencilerin sosyal sorumluluk ölçek puanları, sosyal kültürel faaliyetlere az katılan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu bulgu, sosyal

kültürel faaliyetlere aktif katılımın bireylerin sosyal sorumluluk duygularını ve davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.[485]

İlgili hipotez oluşturulurken, sosyal faaliyetlere katılımın bireylerin sosyal bilinçlerini artıracağı, empati yeteneklerini geliştireceği ve dolayısıyla sosyal sorumluluk hislerini artıracağı göz önünde bulundurulmuştur.

3.9. Dernek/Vakıf ya da STK Üyelik Durumuna ve Üyelik Süresine Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 25'tearaştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dernek/vakıf ya da STK üyeliklerinin bulunup bulunmamasına göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 25. Araştırmaya Katılanların Dernek/Vakıf ya da STK Üyeliklerinin Bulunup Bulunmamasına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Dernek/Vakıfya da STK Üyeliği	**Evet (n=69)**		**Hayır (n=188)**		**t**	**p**
	ORT	**SS**	**ORT**	**SS**		
DindarlıkToplam	101.75	21.203	100.68	22.210	.349	.727
İnanç	18.42	3.537	18.19	4.044	.425	.671
İnancınÖnemi	13.75	4.726	13.93	4.664	-.261	.794
İbadet	15.17	4.524	14.79	4.360	.615	.539
Duygu	11.01	3.197	11.07	3.080	-.125	.901
Bilgi	27.22	4.126	26.61	4.534	.972	.332
Etki	16.17	3.963	16.09	4.142	.145	.885
Bireysel Sosyal Sorumluluk	116.78	14.494	108.84	15.235	3.754	**.000***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dernek/vakıf ya da STK üyeliklerinin bulunup bulunmamasına göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.25)

[485] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 50.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dernek/vakıf ya da STK üyeliklerinin bulunup bulunmamasına göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=3.754; p=.000). Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=116.78) bulunmayanların ortalamalarından (ort=108.84) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.25)

Araştırmanın sonucu, *"Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların dindarlık puanları üyeliği bulunmayanlara oranla daha yüksektir."* hipotezini (11) desteklememektedir.

Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar), dernek ve vakıflar toplumsal sorunlara çözüm arayışında olan, sosyal hizmetler sunan ve toplumun refahına katkıda bulunan kurumlardır. Bu kuruluşlar, devlet dışındaki bağımsız yapılarıyla çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel konularda faaliyet göstererek toplumun ihtiyaçlarına yanıt vermeyi hedeflerler. İslam, bireylere toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeleri, sosyal adaletin sağlanması ve yardımlaşma kültürünün teşvik edilmesi gibi konularda özel bir vurgu yapar. İslam'ın bu prensipleri, Müslümanları sadece kendi bireysel çıkarlarına değil, aynı zamanda toplumlarına fayda sağlama amacına yönlendirir.

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) üyeleri arasında yapılan gözlemler, gönüllü faaliyetlere katılım eğilimleri üzerinde bazı belirgin özellikleri ortaya koymaktadır. Bu gözlemlere göre, STK üyelerinin genellikle dindar, düzenli dini ibadetlerini yerine getiren, güçlü sosyal ilişkilere sahip, yükseköğrenim mezunu, yüksek gelir düzeyine sahip, evli ve çalışan bireyler olduğu görülmektedir.[486]

Araştırmaya katılan öğrencilerin dernek, vakıf ya da STK üyelik durumları ile dindarlık toplam puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasının muhtemel nedenleri arasında yaş ortalamalarının düşük olması, öğrencilerin genellikle çalışan bireyler olmamaları ve yüksek gelire sahip olmamaları gibi faktörler önemli bir rol oynayabilir.

Araştırma sonucu, *"Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların bireysel sosyal sorumluluk puanları bulunmayanların puanlarına oranla daha yüksektir."* hipotezini (27) desteklemektedir.

---

[486] Hamit Palabıyık, "Gönüllülük Ve Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım Üzerine Açıklamalar", *Yönetim Bilimleri Dergisi* 9/1 (2011), 94.

Yeğintürk'ün araştırması, sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumuna göre sosyal sorumluluk ölçek puanlarının anlamlı farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşlarına üye olan öğrencilerin sosyal sorumluluk ölçek puanları, üye olmayan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. [487] Ercan'ın araştırma sonuçlarına göre de öğretmenlerin sosyal sorumluluk boyutlarının uygulanma düzeyine ilişkin görüşleri, sivil toplum örgütlerine üyelik durumlarına göre "Model Olma", "Saygı ve Sorumluluk", "Katkı ve Destek" boyutlarında anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Ancak, öğretmenlerin görüşleri "Sosyal Kişilik" boyutunda anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durum, sivil toplum örgütlerine üyelik durumunun öğretmenlerin sosyal kişilik algılarına etki ettiğini işaret etmektedir.[488] Benzer şekilde, Başer'in sosyal bilgiler öğretmen adayları üzerinde gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre, Küresel sosyal sorumluluk ölçeği alt ölçekleri, sivil toplum kuruluşu üyeliği değişkenine göre incelendiğinde, eyleme dönük sorumluluk, ekolojik sorumluluk ve özgeci sorumluluk alt ölçeklerinde anlamlı farklar tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre, herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olan öğretmen adaylarının, eyleme dönük sorumluluk, ekolojik sorumluluk ve özgeci sorumluluk alt ölçeklerinden aldıkları puan ortalamaları, üye olmayanlara göre daha yüksek çıkmıştır. [489] Yine, Büyükdoğan'ın araştırmasında da kurumsal sosyal sorumluluk ve alt boyutlarının bir STK'ya üye olma değişkenine göre analiz sonuçları incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda eyleme dönük sorumluluk, özgeci sorumluluk, ulusal sorumluluk boyutları ile küresel sosyal sorumluluk algılarında anlamlı farklılık gözlenmiştir. Söz konusu boyutlarda, herhangi bir STK'ya üye olanların algı puanları, bir STK'ya üye olmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur.[490]

Tablo 26'daaraştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin dernek/vakıf ya da STK'lara üyelik süreleri ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

---

[487] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 50.

[488] Ercan, *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sosyal Sorumluluk Anlayış Ve Uygulamaları Antalya Örneği*, 92.

[489] Enis Harun BAŞER, *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 65.

[490] Birol Büyükdoğan, "Üniversite Öğrencilerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Algılarının Değerlendirilmesi", *Yeni Medya Elektronik Dergisi* 4/3 (2020), 211.

Tablo 26. Araştırmaya Katılanların Dernek/Vakıf ya da STK'lara Üyelik Süreleri ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki

	Dernek/ Vakıf STK Üyelik Süresi
DindarlıkToplam	.112
İnanç	.016
İnancınÖnemi	.161
İbadet	.101
Duygu	.092
Bilgi	.067
Etki	.133
Bireysel Sosyal Sorumluluk	.032

*p<.05; **p<.01

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerin dernek/vakıf ya da STK'lara üye olma süreleri ile dindarlık ve dindarlık alt boyutları olan inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, bilgi, etki puanları ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. (Tablo.26)

Araştırma sonucu hipotezimizi *"Üyelik süresine göre dindarlık puanı anlamlı şekilde farklılaşmaz."*(11-a) desteklemektedir.

Araştırma sonucu hipotezimizi *"Üyelik süresinin bireysel sorumluluk puanı ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmaz."*(27-a) desteklemektedir.

Araştırmamıza katılanlar üniversite öğrencilerinden oluşacağı için yaş ortalamalarının düşük olacağı öngörülmüştür. Bu nedenle uzun süreli bir üyelik beklemiyorduk. Bu bağlamda üyelik süresi ile dindarlık düzeyi ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı bir ilişki öngörülmemiştir.

Ancak Yeğintürk'ün araştırmasına göre, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının sivil toplum kuruluşlarına üyelik süresine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Sivil toplum kuruluşlarına üyelik süresi 3 yıldan fazla olan öğrencilerin sosyal

sorumluluk ölçek puanları, sivil toplum kuruluşlarına 1 yıldan az ve 1-2 yıl süredir üye olan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.[491]

3.10. Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumuna Göre Katılımcıların Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Tablo 27'de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 27. Araştırmaya Katılanların Gönüllü Olarak Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Gönüllü Olarak Sosyal Sorumluluk Proje/Derslerinde Yer Alma	**Evet (n=107)**		**Hayır (n=150)**		**t**	**p**
	ORT	**SS**	**ORT**	**SS**		
DindarlıkToplam	103.12	19.667	99.43	23.319	1.335	.183
İnanç	18.79	3.215	17.86	4.305	1.899	.059
İnancınÖnemi	14.25	4.379	13.61	4.867	1.081	.281
İbadet	15.33	4.093	14.59	4.594	1.332	.184
Duygu	11.21	3.027	10.95	3.166	.658	.511
Bilgi	27.09	4.127	26.55	4.632	.976	.330
Etki	16.45	3.691	15.87	4.343	1.113	.267
Bireysel Sosyal Sorumluluk	114.19	14.967	108.67	15.378	2.865	**.005***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.27)

[491] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 51.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=2.865; p=.005). Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=114.19) bulunmayanların ortalamalarından (ort=108.67) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.27)

Araştırma sonucu, *"Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alanların dindarlık puanları gönüllü olarak yer almayanlara göre daha yüksektir."* hipotezini (12) desteklememektedir.

Mattis ve diğerlerinin yaptığı çalışmada belirlenen bulgulara göre, erken dini sosyalleşme ve kilise katılımı, her yıl tolum için gönüllü çalışmaya harcanan saat sayısı ile anlamlı ve olumlu bir ilişki göstermektedir.[492] Yine, Pichon ve diğer araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen araştırmada, dindarlık ile toplum yararına yapılan organizasyonlarda gönüllü olma gibi prososyal davranışlar arasında anlamlı ve olumlu yönde bir ilişkinin olduğu gözlenmiştir.[493]

Araştırmalar genellikle dindarlık ile saldırganlık ve suç işleme gibi antisosyal davranışlar arasında olumsuz, ancak başkalarına yardım etme, paylaşma ve gönüllü olma gibi prososyal davranışlar arasında olumlu bir ilişki bulmuştur. Bu bulgular, dindarlığın olumlu sosyal davranışları desteklediğini göstermektedir.[494]

Hipotez oluşturulurken, özellikle İslam dininin vurguladığı sosyal yardımlaşma, dayanışma ve sosyal sorumluluğa verdiği önem dikkate alınmıştır. Ayrıca, literatür incelenerek yapılan çalışmaların genellikle dindarlık ile sosyal sorumluluk projelerinde gönüllü katılım arasında anlamlı derecede pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, hipotez bu şekilde oluşturulmuştur. Çalışmamızda anlamlı bir ilişkinin bulunmamasını, araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalamasının düşük olmasına,

---

[492] Jacqueline S. Mattis vd., "Religiosity, Volunteerism, and Community Involvement Among African American Men: An Exploratory Analysis", *Journal of CommunityPsychology* 28/4 (2000), 396.

[493] Isabelle Pichon vd., "NonconsciousInfluences of Religion on Prosociality: A PrimingStudy", *European Journal of SocialPsychology* 37/5 (2007), 1036-1037.

[494] Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü*, 73.

düzenli ve yüksek bir gelire sahip olmamalarına, ayrıca okul temposunun yoğunluğundan dolayı vakit bulamamalarına bağlamaktayız.

Araştırma sonucu, *"Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alanların bireysel sosyal sorumluluk puanları gönüllü olarak yer almayanların puanlarından yüksektir."* hipotezini (28) desteklemektedir.

Yeğintürk'ün araştırması, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma durumuna göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgulara göre, sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılan öğrencilerin sosyal sorumluluk ölçek puanları, sosyal sorumluluk projelerine katılmayan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.[495] Erdoğan'ın çalışmasında da benzer şekilde bireysel sosyal sorumluluk alt boyutları ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen korelasyon analizi sonucunda; yaşam doyumu ile sosyal sorumluluk bilinci, çevreye karşı sorumluluk, sosyal dayanışma ve gönüllülük alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğu belirlenmiştir.[496] Yine, Schwartz'ın yaptığı araştırmada, Sorumluluğu Kendine Atfetme Ölçeği'ni kullanarak herhangi bir yardım etme durumunda yüksek sorumluluk duygusuna sahip bireylerin, düşük sorumluluk duygusuna sahip olanlara göre yardım kuruluşlarında gönüllü çalışmaya daha fazla eğilimli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.[497]

Sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılan bireylerin genellikle daha hassas, yardımsever ve toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı oldukları gözlemlenmektedir. Bu durum, bu bireylerin sosyal sorumluluklarını daha fazla önemsedikleri ve bu projelere katılarak topluma daha fazla katkıda bulundukları söylenebilir.

Tablo 28'de üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerinde gönüllü olma süreleri ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

---

[495] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 51.

[496] Erdoğan, *Hemşirelerin Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri İle Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenlere Göre Araştırılması*, 89.

[497] Jane Allyn Piliavin - Hong-Wen Charng, "Altruism: A Review of Recent Theoryand Research", *Annual Review of Sociology* 16/1 (1990), 32.

Tablo 28. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerinde Gönüllü Olma Süreleri ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki

	Sosyal Sorumluluk Gönüllülük Süresi
DindarlıkToplam	-.091
İnanç	**-.208***
İnancınÖnemi	-.029
İbadet	-.019
Duygu	-.072
Bilgi	-.100
Etki	-.075
Bireysel Sosyal Sorumluluk	**.247***

*p<.05; **p<.01

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile dindarlık alt boyutu inanç puanları arasında düşük etki düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=-.208; p=.031). Üniversite öğrencilerinin inanç düzeyleri düştükçe sosyal sorumluluk projelerinde gönüllü olma süreleri artmaktadır. (Tablo.28)

Üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasında düşük etki düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.247; p=.010). Üniversite öğrencilerinin bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arttıkça sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma düzeyleri artmaktadır. (Tablo.28)

Araştırmanın sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları ile sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaz."* hipotezini (13) kısmen desteklemektedir.

Üniversite öğrencileri genellikle bu dönemde kendi inanç sistemlerini ve değerlerini sorgulama eğilimindedirler. İnanç düzeylerinin düşmesi, sosyal sorumluluk projelerine daha fazla katılarak bu süreçte kendilerini ifade etme ve anlam arayışı içinde olabilirler. İnanç düzeylerinin düşmesiyle birlikte bireyler, kişisel gelişim ve bilinçlenme ihtiyacı hissedebilirler. Bu durumda, sosyal sorumluluk projeleri bireylerin bu ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve kendi değerlerini bulabilecekleri bir platform sunar. Ayrıca, üniversite dönemi, yeni arkadaşlık ve topluluk bağları kurma sürecidir. İnanç düzeylerindeki düşüş, öğrencilerin bu yeni bağlara daha fazla odaklanmalarına ve sosyal sorumluluk projelerinde arkadaşlarıyla birlikte yer alma isteğini artırabilir. Dini inançlardan uzaklaşan bireyler, toplumsal baskı ve beklentilerden de uzaklaşabilirler. Bu durumda, sosyal sorumluluk projelerine katılım gibi aktivitelerde daha özgür hissedebilirler. Bu faktörlerin bir veya daha fazlası, inanç düzeylerinin düşmesiyle sosyal sorumluluk projelerinde gönüllü olma sürelerinin artması sonucunu doğurabilir.

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı ilişki yoktur."* hipotezini (29) desteklememektedir.

Yeğintürk'ün araştırmasında, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılım süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.[498]

İlgili literatür incelenmiş ve üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki öngörülmemiştir. Ancak, bireysel sosyal sorumluluk düzeyinin artması, bireylerin toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı hale gelmelerini sağlar. Bu artan duyarlılık, sosyal sorumluluk projelerine katılma isteğini ve sosyal sorumluluk projelerinde gönüllü olarak bulunma sürelerini artırabilir.

Tablo 29'daaraştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre dindarlık ve bireysel sosyal

[498] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 52.

sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 29. Araştırmaya Katılanların Zorunlu Olarak Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Alma Durumlarına Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Zorunlu Olarak Bir Sosyal Sorumluluk Proje/Derslerinde Yer Alma	Evet (n=30)		Hayır (n=227)		t	p
	ORT	SS	ORT	SS		
DindarlıkToplam	99.60	24.349	101.15	21.618	-.362	.717
İnanç	18.00	4.371	18.28	3.853	-.371	.711
İnancınÖnemi	13.87	5.270	13.88	4.600	-.016	.987
İbadet	14.67	4.686	14.93	4.370	-.302	.763
Duygu	10.80	3.295	11.09	3.086	-.477	.634
Bilgi	26.57	4.776	26.80	4.391	-.273	.785
Etki	15.70	4.442	16.17	4.045	-.588	.557
Bireysel Sosyal Sorumluluk	113.77	14.934	110.60	15.479	1.058	.291

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında ve bireysel sosyal sorumluluk ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.29)

Araştırmanın sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları ile zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumları arasında anlamlı ilişki bulunmaz."* hipotezini (14) desteklemektedir. Sosyal sorumluluk projelerine katılımın zorunlu olduğu bir durumda dindarlığın katılımı etkilemeyeceği öngörülmüştür. Dolayısıyla, bu durumda anlamlı bir sonuç elde edilmesi beklenmemektedir.

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun bireysel sosyal sorumluluk puanları, zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına göre farklılık göstermez."* hipotezini (30) desteklemektedir.

Yeğintürk'ün araştırmasında, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının sosyal sorumluluk projelerine zorunlu olarak katılma durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği tespit

edilmiştir. Bu bulgu, zorunlu katılımın bireylerin sosyal sorumluluk düzeylerini etkilemediğini göstermektedir.[499]

Bu araştırmanın sonuçları, mevcut literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu bir görünmektedir. Sosyal sorumluluk faaliyetlerinin genellikle gönüllülük prensibine dayandığı ve katılımcıların kendi istekleriyle etkinliklere katılmalarının önemli olduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Zorunlu katılımın, bireylerin sosyal sorumluluk duygularını veya davranışlarını artırmak yerine olumsuz duygulara ve dirence neden olabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın bulguları, sosyal sorumluluk faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için gönüllülük prensibinin önemini vurgulamaktadır.

Tablo 30'daaraştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine zorunlu olarak katılma süreleri ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 30. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerine Zorunlu Olarak Katılma Süreleri ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki

	Sosyal Sorumluluk Zorunluluk Süresi
DindarlıkToplam	-.238
İnanç	-.345
İnancınÖnemi	-.269
İbadet	-.054
Duygu	-.304
Bilgi	-.105
Etki	-.249
Bireysel Sosyal Sorumluluk	.317

*p<.05; **p<.01

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerine katılma süreleri ile dindarlık ve dindarlık alt boyutları olan inanç, inancın önemi, ibadet, duygu, bilgi, etki puanları arasında ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. (Tablo.30)

[499] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 53.

Araştırma sonuçları, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları ile zorunlu olarak sosyal sorumluluk projelerine katılma süreleri arasında anlamlı ilişki bulunmaz."* hipotezini (15) ve *"Örneklem grubunun sosyal sorumluluk projelerine zorunlu olarak katılma sürelerine göre bireysel sosyal sorumluluk puanları farklılık göstermez."* hipotezini (31) desteklemektedir. Zorunlu olması nedeniyle sosyal sorumluluk projelerine katılım süresi ile dindarlığın ve bireysel sosyal sorumluğun ilişkili olmadığı öngörülmüştür.

Tablo 31'de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünmelerine göre dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları, standart sapmaları ve bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 31. Araştırmaya Katılanların Bundan Sonra Bir Sosyal Sorumluluk Projesinde Yer Almayı Düşünmelerine Göre Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri

Bundan Sonra Bir Sosyal Sorumluluk Projesinde Yer Almayı Düşünme	**Evet (n=207)**		**Hayır (n=50)**		**t**	**p**
	ORT	**SS**	**ORT**	**SS**		
DindarlıkToplam	101.16	21.946	100.16	21.956	.289	.773
İnanç	18.29	3.879	18.10	4.067	.300	.765
İnancınÖnemi	13.89	4.663	13.84	4.757	.066	.947
İbadet	14.89	4.444	14.92	4.251	-.045	.964
Duygu	11.11	3.136	10.84	2.999	.543	.587
Bilgi	26.82	4.386	26.58	4.643	.345	.730
Etki	16.17	4.038	15.88	4.317	.448	.654
Bireysel Sosyal Sorumluluk	113.67	14.291	99.78	15.008	6.109	**.000***

*p<.05

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünmelerine göre dindarlık toplam puan ortalamaları ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. (Tablo.31)

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünmelerine göre bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur (t=6.109; p=.000). Bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünenlerin bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=113.67) düşünmeyenlerin ortalamalarından (ort=99.78) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. (Tablo.31)

Araştırma sonuçları, *"Bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünenlerin dindarlık puanları yer almayı düşünmeyenlere göre daha yüksektir."* hipotezini (16) desteklememektedir.

Dindarlığın, ileride sosyal sorumluluk projelerine katılma niyetini olumlu yönde etkileyeceği öngörülmüştü. Ekonomik özgürlüğü bulunmayan dindar üniversite öğrencilerinin, bugün olmasa da gelecekte sosyal sorumluluk projelerine katılmak isteyebilecekleri öngörülmüştü. Araştırma sonucu şaşırtıcı bir bulgu olarak karşımıza çıkmıştır.

Araştırmaya katılan öğrenciler arasında dinî inanç ve sosyal sorumluluk arasındaki ilişki karmaşık olabilir. Belki de dindarlık ile sosyal sorumluluk arasında doğrudan bir ilişki kurmadıkları ve bundan dolayı bu ilişkinin karmaşık bir şekilde etkilendiği söylenebilir. Dindarlık düzeyi ya da sosyal sorumluluk algısı gibi bireysel farklılıkların bu ilişkide belirleyici olabileceği düşünülebilir. Araştırmaya katılan öğrencilerin özellikleri, dindarlık ile sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi etkileyebilir. Örneğin, dini inançlarını farklı şekillerde yaşayan öğrencilerin örnekleme dahil olması bu sonucu etkileyebilir. Sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi, kültürel farklılıklar gibi faktörler, dindarlık ile sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi etkileyebilir ve sonuçları değiştirebilir. Bu sebeplerden dolayı, öngörülen ilişki ile elde edilen sonuçlar arasında bir uyumsuzluk olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmanın daha derinlemesine incelenmesi ve farklı değişkenlerin etkisinin daha detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekebilir.

Araştırma sonucu, *"Bundan sonra bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünenlerin bireysel sosyal sorumluluk puanları yer almayı düşünmeyenlerin puanlarından daha yüksektir."* hipotezini (32) desteklemektedir.

Yeğintürk'ün araştırmasında, sosyal sorumluluk ölçek puanlarının, sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılmayanların ileride katılma düşüncesine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılmayıp ileride katılmayı düşünen öğrencilerin sosyal sorumluluk ölçek puanı, ileride de katılmayı düşünmeyen öğrencilerin puanından anlamlı düzeyde daha yüksektir.[500]

Sosyal sorumluluk projelerine katılmayı düşünen bireyler, genellikle toplumsal sorunlara duyarlıdır ve bu konularda daha fazla bilinçlidirler. Bu durum, bu bireylerin sosyal sorumluluk projelerine olan ilgilerini ve katılım niyetlerini etkileyebilir. Bu bağlamda, sosyal sorumluluk projelerine katılmayı düşünen bireylerin, genellikle toplumsal sorunlara duyarlılıkları ve bilinç düzeyleriyle uyumlu bir şekilde hareket ettikleri görülmektedir.

Tablo 32'de araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem derecesi ile dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 32. Araştırmaya Katılanların Sosyal Sorumluluk Projelerine Verdikleri Önem Derecesi ile Dindarlık ve Bireysel Sosyal Sorumluluk Puanları Arasındaki İlişki

	SSP ÖnemDerecesi
DindarlıkToplam	**.173****
İnanç	**.142***
İnancınÖnemi	.119
İbadet	**.169****
Duygu	**.158***
Bilgi	**.208****
Etki	**.127***
Bireysel Sosyal Sorumluluk	**.444****

*p<.05; **p<.01

Üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem düzeyi ile dindarlık (r=.173; p=.006) ve alt boyutları inanç (r=.142; p=.023), ibadet (r=.169; p=.007), duygu (r=.158; p=.011), bilgi (r=.208; p=.001) ve etki (r=.127; p=.044) puanları arasında düşük etki büyüklüğünde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin dindarlık ve alt boyutları olan inanç, ibadet, duygu, bilgi ve

[500] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*, 53.

etki düzeyleri arttıkça sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem artmaktadır. (Tablo.32)

Üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem düzeyi ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında orta etki düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.444; p=.000). Üniversite öğrencilerinin bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arttıkça sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem artmaktadır. (Tablo.32)

Araştırma sonucu, *"Örneklem grubunun dindarlık puanları ile sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır."* hipotezini (17) desteklemektedir.

Tellioğlu'nun ilk yetişkinlik dönemi üzerine gerçekleştirdiği araştırmada, kişilerin sorumluluk duygusu ile dindarlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.[501] Benzer şekilde, Kazel'in araştırma sonuçlarına göre de sorumluluk ve dindarlık arasında duygu boyutunda pozitif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişki, duygu boyutunda r=0.332 olarak hesaplanmıştır. [502] Yine, Turan'ın araştırmasında, sorumluluk duygusu ile dini değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve dindarlık düzeyi arttıkça sorumluluk duygusunun yükseldiği, dindarlığın azaldığı durumlarda ise sorumluluk duygusunun azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.[503]

Dinler, özellikle İslam dini, sosyal sorumluluk kavramına büyük önem verir. Bu bağlamda, dindarlık puanları yüksek olan bireylerin sosyal sorumluluk projelerine de önem verme puanlarının yüksek olması öngörülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde, yapılan araştırmaların benzer sonuçlar verdiği görülmüştür. Hipotez bu doğrultuda oluşturulmuştur.

Araştırma sonucu, *"Bireylerin bireysel sosyal sorumluluk puanları arttıkça sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem artar."* hipotezini (33) desteklemektedir.

---

[501] Betül Tellioğlu, *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 39.
[502] Kazel, *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*, 70.
[503] Şule Turan, *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği*, 51.

Yeğintürk'ün araştırmasına göre, sosyal sorumluluk projelerini çok önemli ve önemli olarak gören öğrencilerin sosyal sorumluluk ölçek puanları, sosyal sorumluluk projelerini önemli bulmayan ve kararsız olan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir.[504] Taş'ın üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada da benzer şekilde, araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu, yükseköğrenim döneminde sosyal sorumluluk faaliyetlerine katılmanın önemi hakkında hem kendilerine hem de topluma fayda sağlayacağına ve olumlu bir fark yaratılmasına imkân tanıyacağına inandıklarını belirtmişlerdir.[505]

Çalışmamızın bulguları, literatürdeki diğer araştırmalarla uyumlu bir şekilde, üniversite öğrencilerinin sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önemin, sosyal sorumluluk düzeyleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle sosyal sorumluluk projelerine önem vermeyen öğrencilerin sosyal sorumluluk düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Bu durum, sosyal sorumluluk projelerine önemin artırılmasının, bireylerin sosyal sorumluluk düzeylerini artırabileceğini işaret etmektedir.

[504] Yeğintürk, *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi,* 54.

[505] Hüma Taş, *Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Almanın Üniiversite Öğrencileri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Öğrenci Görüşleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2017), 92.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olan dinin, bireysel sosyal sorumluluk davranışını olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, dindarlık ile bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma, dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemeyi ve varsa bu ilişkinin yönünü saptamayı hedeflemektedir. Bu araştırma, dini inançların sosyal davranışlara olan etkisini anlamak ve toplumsal refahı artırmak için önemli bir adım olabilir. Araştırma sonuçları, bireysel sosyal sorumluluğun teşvik edilmesi ve dini değerlerin toplumsal katkı üzerindeki etkisinin anlaşılması açısından değerli olabilir. Bu çalışma, dindarlık ile bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu ilişkinin toplumsal düzeyde nasıl yansıdığını görmek için bir fırsat sunmaktadır.

Ankara'da eğitimlerine devam eden üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmaya toplamda 257 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Bu katılımcıların 135'i kadın ve 122'si erkektir. Örneklem grubunun niteliklerine bakıldığında, yaş ortalaması 22.16 olduğu, katılımcıların %52.5'i kadın, %47.5'i erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların genel olarak eğitim alanları incelendiğinde %22.2'sinin ilahiyat alanlarında eğitim aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %92.6'sı bekar, %7.4'ü evlidir. Çocuk sahibi olanların oranı ise %7.4 iken, çocuk sahibi olmayanların oranı %92.6'dır. Bunun yanında katılımcıların %5.1'i yaşamlarının çoğunu köy veya kasabada geçirirken, %14'ü ilçede, %14.8'i şehirde, %66.1'i ise büyükşehirde geçirmiştir. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında ise %19.4'ünün geliri giderlerinden az, %58.8'inin geliri giderlerine denk, %21.8'inin ise geliri giderlerinden fazladır. Yine katılımcıların sosyal faaliyetlere katılım sıklıkları incelendiğinde %12'sinin hiç katılmadıklarını, %39.7'sinin az sıklıkta, %36.6'sının orta sıklıkta, %11.7'sinin çok sık katıldıklarını bildirdikleri gözlenmiştir. Bunun yanında, Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların oranı %26.8'dir. Gönüllü olarak sosyal sorumluluk projelerinde yer alma durumlarına bakıldığında ise %41.6'sı gönüllü katılım sağlamış olduğu belirlenmiştir. Bundan sonra bir sosyal sorumluk projesinde yer almayı düşünenler oranı ise %80.5'tir. Sosyal sorumluk projelerinin bireysel ve toplumsal açıdan önemini değerlendirdiklerinde %0.4'ünün hiç önemli bulmadığı, %2.3'ünün pek önemli bulmadığı, %12'sinin kararsız oldukları, %40.9'unun önemli bulduğu ve %44.4'ünün

çok önemli bulduğu belirlenmiştir. Sosyal sorumluluk projelerinin bireysel ve toplumsal açıdan önemine ilişkin ortalamada 5 üzerinden 4.26 (ss=.791) bulunmuştur.

Dindarlık düzeyinin bireysel sosyal sorumluluk düzeyini olumlu yönde etkilediği öngörülmüştür. Yapılan analizlerde, katılımcıların dindarlık puanları ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında düşük etki düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (r=.166; p=.008). Bu bulgulara göre, üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri arttıkça bireysel sosyal sorumluluk düzeylerinin de arttığı gözlenmektedir. Detaylı inceleme sonucunda, inanç, inancın önemi, ibadet, bilgi ve etki alt boyutlarının bireysel sosyal sorumluluğu anlamlı düzeyde açıklamadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Bununla birlikte, duygu alt boyutunun bireysel sosyal sorumluluğu anlamlı düzeyde açıkladığı bulunmuştur ($t = 2.167$, $p = .031$). Bu da duygu alt boyutunun bireysel sosyal sorumluluk düzeylerini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Sosyodemografik özellikler bakımından dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasındaki analiz sonuçlarına göre, cinsiyetin dindarlık düzeyi üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı belirlenmiştir. Ancak, bireysel sosyal sorumluluk düzeyi üzerinde etkili bir faktör olduğu belirlenmiştir. Kadın öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk düzeyi erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. İlahiyat alanında eğitim alan katılımcıların dindarlık ortalamaları (ort=112.74), ilahiyat dışı alanda eğitim alan katılımcıların ortalamalarından (ort=97.61) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Evli öğrencilerin bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ort=118.21), bekar öğrencilerin ortalamalarından (ort=110.39) anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Dernek/vakıf ya da STK üyeliği bulunanların bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ortalama=116.78), üyeliği bulunmayanların ortalamalarından (ortalama=108.84) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılanların bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri (ortalama=114.19), katılmayanlara kıyasla (ortalama=108.67) anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur. Gelecekte bir sosyal sorumluluk projesinde yer almayı düşünenlerin bireysel sosyal sorumluluk ortalamaları (ortalama=113.67), düşünmeyenlerin ortalamalarından (ortalama=99.78) anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Katılımcıların sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem düzeyi ile dindarlık ve alt boyutları arasında düşük etki büyüklüğünde pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir: dindarlık (r= 0.173; p= 0.006), inanç (r= 0.142;

p= 0.023), ibadet (r= 0.169; p= 0.007), duygu (r= 0.158; p= 0.011), bilgi (r= 0.208; p= 0.001) ve etki (r= 0.127; p= 0.044). Katılımcıların sosyal sorumluluk projelerine verdikleri önem düzeyi ile bireysel sosyal sorumluluk puanları arasında orta etki düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir (r= 0.444; p= 0.000). Katılımcıların sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile dindarlık alt boyutu olan inanç puanları arasında düşük etki düzeyinde negatif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır (r= -0.208; p= 0.031).Katılımcıların sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılma süreleri ile bireysel sosyal sorumluluk düzeyleri arasında düşük etki düzeyinde pozitif yönde anlamlı ilişki belirlenmiştir (r= 0.247; p= 0.010).

Dindarlık ve bireysel sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmadan elde edilen bulgular, gelecek araştırmalara ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, benzer konular üzerinde yapılacak olan araştırmaları desteklemek amacıyla şu öneriler sunulabilir:

- Araştırmanın örneklemini Ankara'daki üniversitelerde öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Ancak, çalışmadan elde edilen sonuçların genellenebilirliğini artırmak için farklı coğrafi bölgelerdeki devlet üniversiteleri ve sosyal sorumluluğa daha fazla önem veren vakıf üniversiteleri gibi çeşitli kurumlarda benzer çalışmaların yürütülmesi önerilebilir. Bu, elde edilen bulguların genellenebilirliğini artırabilir ve farklı öğrenci popülasyonlarını kapsayarak sonuçların daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine olanak tanır.
- Gelecekteki çalışmalarda, örneklemdeki çeşitliliği artırmak için çeşitli demografik özelliklere sahip öğrencilerin katılımını sağlamak önemlidir. Bu, elde edilen sonuçların genellenebilirliğini artırabilir.
- Araştırmanın örneklemini yaş ortalaması 22.16 olan lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Farklı eğitim ve yaş gruplarında benzer çalışmalar yapılması önerilebilir.
- Ülkemizde yapılan "bireysel sosyal sorumluluk" araştırmalarının azlığı, bu konunun daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasını ve başka faktörlerle ilişkisinin incelenmesini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, bireysel sosyal sorumluluk ile

ilgili araştırmalara alternatif yaklaşımlar ve ilişkili faktörlerin incelenmesi önerilebilir.

- "Bireysel sosyal sorumluluk" ve "dindarlık" kavramlarının ilişkisinin literatürde henüz yeterince ele alınmamış olması, bu konunun önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, farklı yaş, eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik durumlardaki bireyler arasındaki karşılaştırmaların ve bu kavramların tartışılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Farklı kültürel bağlamlarda ve farklı dinlerde "bireysel sosyal sorumluluk" ve "dindarlık" kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi, bu ilişkinin kültürel ve dini faktörler tarafından nasıl etkilendiğini anlamamıza olanak tanır. Bu, farklı toplumlardaki sosyal sorumluluk algısı ve dindarlık düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi önerilebilir.
- "Bireysel sosyal sorumluluk" ve "dindarlık" kavramları arasındaki ilişkinin ölçülmesi için farklı ölçme araçlarının kullanılması, bu ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim

Abdel-Nour, Farid. "National Responsibility". *SAGE Publications* 31/5 (Ekim 2003), 693-719. https://doi.org/10.1177/0090591703252156

Abdurrahan Doruk. *Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutumlar: Konya Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Acar, H. İbrahim. "Zekatın Önemi, Temel İhtiyaçlar Ve Nisab Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler: The Importance of Zakah, Assessment Related to the Basic Needs and Wealthiness." *Journal of Islamic Law Studies* 18 (2011), 129-141. https://widgets.ebscohost.com/prod/customerspecific/ns252343/redirector/redirector.php?publisherURL=https%3a%2f%2fsearch.ebscohost.com%2flogin.aspx%3fdirect%3dtrue%26AuthType%3dip%2csso%26db%3dasn%26AN%3d79343966%26authtype%3dsso%26custid%3dns252343%26lang%3dtr%26site%3deds-live%26scope%3dsite&custid=ns252343

Acar, Nilüfer Voltan vd. "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/12 (1996). https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7825/102852

Adem Karataş. *Dünden Bugüne Kurban İbadeti*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2014.

Ahmet Güç. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Akdoğan, Ramazan - Ceyhan, Esra. "Adleryen Grupla Psikolojik Danışmanın Yetersizlik Duygusu Ve Psikolojik Belirtiler Üzerindeki Etkisi". *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 5/42 (14 Ekim 2014), 0. https://doi.org/10.17066/pdrd.97198

AKIN, Ahmet. *Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi Odaklı Grupla Psikolojik Danışmanın Psikolojik İyi Olma Ve Öz-Duyarlık Üzerindeki Etkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Akkoyun, Füsun. "Transaksiyonel Analiz Ve Yetişkin Olmak". *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 28/1 (1995), 1-11. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000343

Aktan, Coşkun Can. *Kurumsal Sosyal Sorumluluk İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: İgiad Yayınları, 4. Basım, 2007.

Akyıldız, Fulya. "Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları Ve Demokrasi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2011), 39-60. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23234/248079

Akyıldız, Yasin - Abay, Ali Rıza. "Vakıf Müessesesinin Gelişimi Ve Mahiyeti Tarihsel Bir Değerlendirme". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (29 Aralık 2017), 141-157. https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.372776

Akyüz, Hüseyin. *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram Ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: MEB, 3. Basım, 2001.

Alfred Adler. *Yaşam Bilgisi*. çev. Lütfi Yarbaş. İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2011.

Ali Ayten. *Empati Ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma Ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

Ali Ayten. *Kendini Gerçekleştirme Ve Dindarlık İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Ali Ayten. *Prososyal Davranışlarda Dindarlık Ve Empatinin Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Ali Bardakoğlu. "Hibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/421-426. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Ali Duman. "Sadaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Ali Köse. *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 7. Basım, 2021.

Ali Murat Daryal. *Kurban Kesmenin Psikolojik Ve Metafizik Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 4. Basım, 2017.

Aliye Çınar. *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*. Emin Yayınları, 2013.

Altınköprü, Tuncel. *Çocuğun Başarısı Nasıl Sağlanır?* İstanbul: Hayat Yayıncılık, 12. Basım, 2004.

Altıntaş, Hayrani. *İslâm Ahlâkı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2018.

Altun, Sadegül Akbaba - Çakan, Mehtap. "İlköğretim Öğrencilerin Sınav Başarılarına Etki Eden Faktörler: LGS/ÖSS Sınavlarındaki Başarılı İller Örneği". *İlköğretim Online* 7/1 (2008), 2-18. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8602/107139

Argon, Türkan - Kıyıcı, Cemile. "İlköğretim Kurumlarında Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 19 (2012). https://dergipark.org.tr/en/pub/zgefd/issue/47945/606598

Asım Yapıcı. *Ruh Sağlığı Ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2. Basım, 2013.

Avşarbey, Aslan - Dilekci, Tuğba. "Türkiye'de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları İle İlgili Temel Tartışmalar Ve İngiltere'deki Tip Mesleği İle İlgili Uygulama". *Türk İdare Dergisi* 478 (2014).

Aydın, Cüneyd. *İnsanın Anlam Arayışı Ve Yeni Çağ İnançları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2016.

Aydınalp, Güzin Ilıcak. *Halkla İlişkiler Ekseninde Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2013.

Aykara, Aslıhan - Çelik, Gizem. "Fiziksel Engelli Birey Olmak: Varoluşçu Bir Bakış". *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 12-13/1 (2012), 5-18. https://dergipark.org.tr/en/pub/uobild/issue/47083/592111

Aytekin, Halil - Aytekin, Tuğçenur. "Alfred Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramı Ve Temel İlkeleri". *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication* 5/1 (2023), 40-47. http://ecider.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/77939/1167532

Az, Mehmet Sait - Acar, Muhammet Cevat. “Dindarlık İle Özgecilik Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 742-773. https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauifd/issue/54762/731273

Babadoğan, Mustafa Cem. “Sorumlu Davranış Geliştirme Bağlamında Öğrenen Sınıf”. *Milli Eğitim* 157 (2003). https://avesis.ankara.edu.tr/yayin/7c8c9888-856e-42ae-ba90-f110d27039cc/sorumlu-davranis-gelistirme-baglaminda-ogrenen-sinif

Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2018.

Bahaeddin Yediyıldız. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Balay, Refik. “Globalization, Information Society and Education”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 37/2 (01 Ekim 2004), 61-82. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000097

Başaran, B. Ilgın. “Etkili Öğrenme Ve Çoklu Zekâ Kuramı: Bir İnceleme”. *Ege Eğitim Dergisi* 5/1 (2004).

Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi: Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.

BAŞEĞMEZ, Gülten Gaye. *Üstün Yetenekli Lise Öğrencilerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Ve Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutumlarının Sosyal Zeka İle İlişkisi: Beşiktaş Örneği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

BAŞER, Enis Harun. *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Bayar, Doğan. “Mali Sorumluluk Nedir”. *Maliye Dergisi* 0/154 (2008), 12-28. http://search/yayin/detay/80791

Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (01 Aralık 2008), 157-175. https://dergipark.org.tr/en/pub/iuoba/issue/1204/14168

Bayraktaroğlu, Gül vd. *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Pazarlamada Yeni Bir Paradiggmaya Doğru*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1. Basım, 2009.

Bayramoğlu, Sümeyra. *Sosyal Sorumluluk Bağlamında Karz-ı Hasen (Yüksek Lisans Tezi)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020.

Beck, Alexandra vd. “Pro-Social Behaviour and Behaviour Problems Independently Predict Maternal Stress”. *Journal of Intellectual and Developmental Disability* 29/4 (2004), 339-349. https://doi.org/10.1080/13668250400014509

Bekman, Müge. “Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli”. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6/16 (28 Temmuz 2022), 238-258. https://doi.org/10.54707/meric.1143322

Berber, İbrahim. *İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Toplumun Afetlere Hazırlanmasında Farkındalık Düzeylerinin Oluşturulmasındaki Rolü Ve Önemi*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Berkowitz, Leonard - Lutterman, Kenneth G. "The Traditional Socially Responsible Personality". *Public Opinion Quarterly* 32/2 (1968), 169-185. https://doi.org/10.1086/267597

Berman, Sheldon. "Educating for Social Responsibility". *University of Nebraska at Omaha* 11 (1990), 75-80.

Betül Tellioğlu. *İlk Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Bierhoff, Hans-Werner. *Prosocial Behaviour*. London: Psychology Press, 2002. https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203989425/prosocial-behaviour-hans-werner-bierhoff

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri Ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları, 12. Basım, 2018.

Boran, Mustafa. "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler". *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (14 Temmuz 2020), 64-84. https://dergipark.org.tr/en/pub/head/issue/56035/751397

Bowen, Howard R. *Social Responsibilities of the Businessman*. United States of America: University of Iowa Press, 1953.

Budak, Selçuk (ed.). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.

Bulut, Zeynep Beyza. *Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Bursalıoğlu, Ziya. *Okul Yönetiminde Yeni Yapı Ve Davranış*. Ankara: Pegem Akademi, 20. Basım, 2019.

Büşra Kılıç Ahmadi. *Dini Yönelim Ve Dini Grup Üyeliğinin Kendini Ayarlama İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Büyükdoğan, Birol. "Üniversite Öğrencilerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Algılarının Değerlendirilmesi". *Yeni Medya Elektronik Dergisi* 4/3 (2020), 203-215. https://dergipark.org.tr/en/pub/ejnm/issue/56645/742320

Caner, Abdurrahman. "Hayır Kurumlarının Gelirleri ve Bunların Sarf Yerleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (30 Haziran 2021), 483-517. https://doi.org/10.18498/amailad.858488

Carl Gustav Jung. *Freud Ve Psikanaliz*. çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. Basım, 2020.

Cengil, Muammer. "Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Sorumluluk Duygusu Ve Sorumluluk Davranışı Üzerine Bir Araştırma". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/33 (01 Haziran 2015), 7-23. https://dergipark.org.tr/tr/pub/harranilahiyatdergisi/issue/26260/276629

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 1996.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 1996.

Coşkun, Seyit. "Aristoteles Ve Kant'ta Sorumluluk". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2019), 87-100. https://dergipark.org.tr/en/pub/flsf/issue/51177/614100

Crapps, Robert W. "Psikanaliz Ve Din". çev. Ali AYTEN. *Marife* 4/1 (2004), 171-190. http://marife.org/tr/pub/issue/37809/436587

Cüceloğlu, Doğan. *Anlamlı Ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000.

Cüceloğlu, Doğan. *İyi Düşün Doğru Karar Ver: Özgün Yaşam Üzerine Yakup Bey İle Söyleşiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 51. Basım, 2009.

Çakır, Birgül. *Sa 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının Örgütsel Bağlılık Ve İş Doyumuna Olan Etkileri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Çal, İrem Altunok - Yeşil, Rüştü. "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Sorumlu Davranma Düzeylerini Belirleme Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/3 (16 Temmuz 2019), 2415-2431. https://doi.org/10.33206/mjss.534521

Çalık Var, Esra - Temiz, Rıdvan. "Beliren Yetişkinlerin Yaşam Görüşünün Varoluşçu Bakış Açısıyla İncelenmesi". *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020), 19-33. https://dergipark.org.tr/en/pub/tusbad/issue/56037/735130

Çalışkan, Mehmet. "Bakara Sûresinin 195. Âyetini İnfak Ve İhsan Bağlamında Yeniden Düşünmek". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* Ö13 (23 Ekim 2023), 1101-1111. https://doi.org/10.29000/rumelide.1379318

Çam, Zekeriya vd. "Ahlak Gelişimine Klasik Ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 12/2 (2012), 1211-1225. http://search/yayin/detay/249060

Çelik, Gizem. "Varoluş Felsefeleri, Varoluşçu Terapi Ve Sosyal Hizmet". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/3 (2018), 417-439. https://doi.org/10.16953/deusosbil.280561

Çelikel, Bahadır. "Transaksiyonel Analiz Yaklaşımı Bağlamında Bir Film Analizi: Ölü Ozanlar Derneği". *Sosyal Sağlık Dergisi* 1/1 (2021), 21-44. https://dergipark.org.tr/en/pub/sosyalsaglik/issue/72460/1169666

ÇEPEL, Necmettin. "Ekosistem Kavramı, Ekosistem Analizleri Ve Bir Ekosistem Analizi Modelinin Geliştirilmesi". *İstanbul Üniversitesi* 26/1 (1976), 34-59.

Çırak, Gönül Karakavak. *Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yetenekleri Ve Ahlaki Yargı Yetenekleri İle Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Çubukçu, Zühal - Gültekin, Mehmet. "İlköğretimde Öğrencilere Kazandırılması Gereken Sosyal Beceriler". *Bilig* 37 (2006), 155-174. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25369/267789

Çuçak, Muhammed. "Bakara Suresi 184. Ayeti Bağlamında Ramazan Orucu Fidyesi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15 (2022), 63-90. https://doi.org/10.47502/mizan.1160231

Dalgın, Nihat. “Zekat Hükümleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (01 Ağustos 2004), 43-72. https://doi.org/10.17120/omuifd.64567

Demir, Hulusi - Songür, Neşe. “Sosyal Sorumluluk Ve İş Ahlakı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/3 (1999), 150-168. https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/issue/50356/652250

Demirkol, Melih. “Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (29 Aralık 2019), 211-232. https://doi.org/10.5281/zenodo.3594044

Dewey, John. “Okulda Ahlak Eğitimi”. çev. A. Ferhan Oğuzkan. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 9/1 (2019), 117-123. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000458

Dias, Laura Portolese. *Beginning Human Relations*. (http://2012books.lardbucket.org/, 2012.

Dinçer, Ömer. *Stratejik Yönetim Ve İşletme Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

DOĞAN, Süleyman. “Akılcı-Duygusal Terapi: Kuramsal Bir İnceleme”. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal* 2/6 (1995), 29-36. https://doi.org/10.17066/pdrd.96536

Douglass, N. Hadden. *Saygı Ve Sorumluluk Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*. çev. Özgür Yurttutan - Yener Özen. Ankara: Nobel Yayın, 2001.

Dökmen, Üstün. *Yarına Kim Kalacak? Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 19. Basım, 2017.

Draz, Muhammed Abdullah. *Kur’ân Ahlâkı*. çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi Gazzali. *İhyâ-i ’Ulûmi’d-Dîn*. çev. Ali Arslan. 4 Cilt. İstanbul: Merve Yayınları, 2018.

Ekber Şah AHMEDİ, Büşra KILIÇ AHMEDİ. “Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma”. *Bilimname* 51 (2024). https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/81343/1394681

Engin Geçtan. “Varoluşçu Psikolojinin Temel İlkeleri”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 7/1 (2019), 13-17. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000417

Eraslan, Levent. “Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması” 12/7 (2011), 81-91.

Ercan, Başak. *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Sosyal Sorumluluk Anlayış Ve Uygulamaları Antalya Örneği*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Erdoğan, Elif. *Hemşirelerin Bireysel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri İle Yaşam Doyumunun Demografik Değişkenlere Göre Araştırılması*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Erdoğan Köse. "Bilimsel Araştırma Modelleri". *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. ed. Remzi Y. Kıncal. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

Ergül, Leyla Cesaret. *Türkiye'de Vakıf Üniversitelerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışlarının Karşılaştırmalı İncelemesi: Koç Üniversitesi Ve İstanbul Aydın Üniversitesi Örneği*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Erhan Tecim. *Sosyal Güven: Sosyal Sermaye Ve Dindarlık Çalışması*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

Erkan Kavas. "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum". *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013).

Eryılmaz, Önder. *Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulanan Çocuktan Çocuğa Öğretim Yaklaşımının Öğrencilerin Sosyal Sorumluluk Düzeyine Etkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Etiz, Salih Servan. *Öğretmenlerin Kültürel Sermaye Yeterlilikleri İle Sosyal Sorumluluk Temelli Liderlik Becerilerinin İncelenmesi*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Fatih Kurt. *Kur'an'da Sorumluluk Bilinci Kulluğun Gayesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2021.

Fatma Balcı Arvas. *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri Ve Değerlerin, Dindarlık Ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

Filiz, Bijen. *Bireysel Ve Sosyal Sorumluluk Modelinin Sorumluluk Davranışlarının Kazandırılmasında Kullanılması: Tvf Spor Lisesi Örneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.

FREUD, Sigmund. *Beş Konferans Ve Psikanalize Toplu Bakış*. çev. Kamuran ŞİPAL. İstanbul: Cem Yayınevi, 1998.

Fromm, Erich. *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü Ve Sınırları*. çev. Arıtan Aydın. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 3. Basım, 1991.

Geçtan, Engin. *İnsan Olmak*. İstanbul: Metis, 15. Basım, 2018.

Geçtan, Engin. *Psikanaliz Ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları, 14. Basım, 2010.

Geçtan, Engin. *Psikodinamik Psikiyatri Ve Normaldışı Davranışlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.

Goldberg, Mark F. "Restoring Lost Voices: An Interview with Carol Gilligan". *Phi Delta Kappan* 81/9 (Mayıs 2000), 701-704. https://www.proquest.com/docview/218474329/abstract/2862B0E164644592PQ/1

Göka, Erol. *Hayatın Anlamı Var Mı?* İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2014.

Göka, Erol. *Psikoloji Varoluş Maneviyat*. İstanbul: Kapı, 1. Basım, 2021.

Güleç, Yasemin. "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Adil Davranış Gösterme Arasındaki İlişki". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (2018), 329-359. https://doi.org/10.30627/cuilah.440705

Günay Tümer. “Din”. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 6. Basım, 2010.

Gürbüz, Gözde. *Öğretmen Adaylarının Küresel Sorunlara İlişkin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeyleri Ve Görüşlerinin İncelenmesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gürbüz, Hidayet Zahid. “Karzı Hasen’in İktisadi Önemi Ve Günümüzdeki Uygulamaları”. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi* 2/2 (31 Aralık 2021), 119-129. https://dergipark.org.tr/en/pub/ufebud/issue/65094/1006572

Gürcan, Derya. “Benlik Farklılıklarına Rogers’ın Danışan Odaklı Terapisi İle Yaklaşım: Vaka Çalışması”. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi* 2/1 (2015), 13-26. https://doi.org/10.31682/ayna.470648

Güven, Mustafa. “Kur’ân-ı Kerim’de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlâkî Esaslar”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (15 Aralık 2014), 139. https://doi.org/10.20493/bt.07395

H. Yunus Apaydın. “Karz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Hacı Mehmet Günay. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Halis Ayhan vd. *Din Ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2004.

Hamdi Kalyoncu. *Allah İçin Borç Vermek Karz-ı Hasen*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.

Hamit Palabıyık. “Gönüllülük Ve Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım Üzerine Açıklamalar”. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 9/1 (2011).

Hasan Basri Öcalan. *İslâm Medeniyetinde Vakıf*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2019.

Hasan Kayıklık. *Din Psikolojisi: Bireysel DİndarlıkÜzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 2017.

Hayati Hökelekli. *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Hayati Hökelekli. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi Ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.

Hayati Hökelekli. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Hayati Hökelekli. “‘Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri’ Tebliğin Müzakeresi”. Bursa: Kur’an Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004.

Hayati Hökelekli. *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Hayati Hökelekli. “Türkiye’de Din, Dindarlık Ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik Ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Horney, Karen - Budak, Selçuk. *Kendi Kendine Psikanaliz*. Ankara: Öteki Yayınevi, 2007.

Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din Ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.

Hökelekli, Hayati. "Türkiye'de Din, Dindarlık Ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik Ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 311-333. https://doi.org/10.21054/deuifd.284626

Hüma Taş. *Sosyal Sorumluluk Projelerinde Yer Almanın Üniiversite Öğrencileri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Öğrenci Görüşleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2017.

Hüseyin Yolcu. "Bilimsel Araştırmaya İlişkin Temel Kavramlar". *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. ed. Abdurrahman Tanrıöğen. Ankara: Anı Yayıncılık, 2. Basım, 2011.

İbrahim b. Hüseyn eş-Şazili Seyyid Kutub. *İnfak Bilinci*. İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2021.

İbrahim Gürses. *Dindarlık Ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2010.

İnalcık, Halil. "Vakıf Medeniyeti". *Vakıflar Dergisi* Özel Sayı (30 Mayıs 2019), 246-247. https://doi.org/10.16971/vakiflar.586914

İpek, Muammer. "Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti Ve Sorumluluğu". *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (2013), 435-448.

İşman, A. vd. "Fen Bilgisi Eğitimi Ve Yapısalcı Yaklaşım". *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 1/1 (2002).

İşmen, A. Esra - Yıldız, S. Armağan. "Öğretmenliğe İlişkin Tutumların Özgecilik Ve Atılganlık Düzeyleri Açısından İncelenmesi". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 42/42 (01 Mart 2005), 151-166. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10355/126789

İşseveroğlu, Gülsün. "İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Ve Etik". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 8/2 (01 Haziran 2001), 55-68. https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13676/165482

James, Larry. *Kişiliğinizde Ve Mesleğinizde Yüksek Performans İçin Yaşam Becerileri*. çev. Alican Pınarbaşı. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2013.

Kaan, Enver Osman. "Faize Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Karz-I Hasen Yerine Zekât". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (15 Aralık 2021), 605-621. https://doi.org/10.33460/beuifd.1004299

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 10. Basım, 2017.

Karadağ, Engin - Mutafçılar, Işıl. "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2009), 41-69. https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48607/617524

Karaköse, Rukiye. *Ailede Sorumluluk Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kavut, Sevgi. “Karen Horney Ve Nevrotik Kişilik Üzerine Bir Araştırma: Blue Jasmine Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018). http://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/handle/11363/993

Kaya, Mevlüt - Aydın, Cüneyd. “Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç Ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (01 Nisan 2011), 15-42. https://doi.org/10.17120/omuifd.62144

Kayadibi, Fahri. “İslam’da Kalkınmanın Dinamik Güçleri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2012), 1-24. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/979/11018

Kayaoğlu, Aysel vd. *Sosyal Psikoloji I*. ed. Sezen Ünlü. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.

Kaypak, Şafak. “Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak”. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 1 (01 Şubat 2013), 154-159. https://dergipark.org.tr/tr/pub/derleme/issue/35088/389194

Kazel, Yasin Samet. *Orta Yetişkinlik Döneminde Sorumluluk Ve Dindarlık İlişkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kesici, Ahmet. “Durkheim’in Görüşleri Doğrultusunda Küreselleşme Olgusu Ve Eğitimin Küresel İşlevi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/2 (2018), 977-988. https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisosbil/issue/37826/285798

Kımter, Nurten. “Some Factors That Affect Religiosity in University Students”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 39 (2013), 1-16. https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/32923/365727

Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (17 Haziran 2020), 170-189. https://dergipark.org.tr/en/pub/susbid/issue/54983/727462

Kısa, Damla. *Okulöncesi Öğretmenlerin 6 Yaş Çocuklarının Sorumluluk Eğitiminde Başvurduğu Disiplin Yöntemlerine İlişkin Görüşleri*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kızılgeçit, Muhammed vd. “Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık (Ağrı Örneği)”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (2023), 117-144. https://doi.org/10.51553/bozifder.1343602

KİYE, Semra. “Psikanalizde Kültür Ve Birey”. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2 (2022), 370-387.

Koç, Emel. “Bilim ve Teknoloji Çağında İnsan Olma Sorumluluğu (Etik Bilinç) / Human-Being Responsibilty (Ethic Conscience) in the Era of Science and Technology”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2014), 1-13. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2833/38538

Koç, Mustafa. “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010), 217-248. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13479/162811

Kohlberg, Lawrence. “The Development of Children’s Orientations Toward a Moral Order I. Sequence in the Development of Moral Thought”. *Vita Humana* 6/1/2 (1963), 11-33. https://www.jstor.org/stable/26762149

Korkmaz, Sezai. “Cinsiyete Göre Dindarlık: Bir Meta-Analiz Çalışması”. *Bilimname* 2020/43 (2020), 437-460. https://doi.org/10.28949/bilimname.693951

Köknel, Özcan. *Kaygıdan Korkuya*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.

Kunter (Balcı), Zeynep. “Geştalt Terapisi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/7 (1995), 189-197.

Kurt, Abdurrahman. “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13481/162829

Lickona, Thomas. *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. New York: Bantam Books, 1991.

Luckner, John. “Developing Independent and Responsible Behaviors in Students Who Are Deaf or Hard of Hearing”. *Teaching Exceptional Children* 26/2 (1994), 13-17.

M. Naci Kula. *Kimlik Ve Din: Erenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.

Mattis, Jacqueline S. vd. “Religiosity, Volunteerism, and Community Involvement Among African American Men: An Exploratory Analysis”. *Journal of Community Psychology* 28/4 (2000), 391-406. https://doi.org/10.1002/1520-6629(200007)28:4<391::AID-JCOP2>3.0.CO;2-A

May, Rollo. *Varoluşun Keşfi*. çev. Aysun Babacan. İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2012.

Mehmet Bahadır. *Allah Yolunda İnfak*. Zonguldak: Afşar Matbaacılık, 2003.

Mehmet Erdoğan. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2010.

Mehmet Katar. “Kefâret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Mehmet Turaççı. *İslam’da Sadaka Ve Yardımlaşma*. Ankara: Murat Kitabevi, 1. Basım, 2017.

Menteş, Ahmet. “Sosyal Sorumluluk Uygulamalarında Yakınsama”. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2010), 35-43. https://dergipark.org.tr/en/pub/euljss/issue/6278/84291

Moir, Lance. “What Do We Mean by Corporate Social Responsibility?” *Mcb University Press* 1/2 (2001), 16-22. https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/EUM0000000005486/full/html

Molaei, Behnam. *Birey Odaklı Grupla Psikolojik Danışmanın Gestalt Temas Engelleri Ve Fonksiyonel Olmayan Tutumları Üzerine Etkisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Möngü, Bahtinur. "Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill'in Faydacı Etiği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/1 (09 Kasım 2015), 23-30. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbil/issue/2838/38743

Muhsin Demirci. *Kur'ân ve Toplumsal Ahlak: Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri*. ed. Hayati Hökelekli, Enver Uysal. Bursa: Kur'an Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2010.

Mustafa Çağrıcı. "İnfak". C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Mustafa Koç. *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

Nazif Öztürk. "Sadece Erdemli Toplumlarda Uygulanabilen 'Karz-ı Hasen' İmkânların Paylaşılmasında Ve Dayanışmada Bir Zirvedir". *İyilik Ve Karz-ı Hasen*. ed. İbrahim Ateş. Ankara: Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yayınları, 2016.

Nida Yağız. *Kişilik Özellikleri Ve Dindarlık Üzerine BİR Araştırma (Erzurum İli Örneği)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Niyazi Karahasar. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 20. Basım, 2009.

Nurten Ünal. *Dini İnanç İbadet Ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi (Üniversiteli Gençler Üzerinde Bir Araştırma)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Okay, Ayla - Okay, Aydemir. *Halkla İlişkiler: Kavram Strateji Ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları, 2001.

Onur Akveran, İrem - Erdal Aytekin, Pelin. "Adı Vasfiye Ve Dağınık Yatak Filmlerinin Carl Rogers'ın Kişilik Kuramı Bağlamında İncelenmesi". *SineFilozofi Dergisi* Özel Sayı (2020), 130-147. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinefilozofi/issue/54611/680707

Orhan Arslan. "Hz. Peygamber'de İnfak". *İnfak: Unutulan İbadet*. ed. Ömer Faruk Köse. Ankara: Kitabe Yayınları, 2018.

Osman Nuri Topbaş. *Vakıf İnfak Hizmet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.

Önal, Şenay Hayta. *Bir Sorumluluk Eğitim Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Önder, Mustfa - Dölek, Adem. "Hepiniz Yöneticisiniz Hadisi Bağlamında Hz. Peygamber'in Sorumluluk Eğitimi". *Ekev Akademi Dergisi* 40 (2009), 407-426.

Öz Kılınç, Meltem. *Küreselleşme Sürecinin Eğitim Üzerine Etkileri Ve Öğretmen Kimliği*. İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Özcan, Tuğba. *Afet Eğitiminde Öğrenci Topluluklarının Önemi Ve Küresel Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Uludağ Üniversitesi Örneği*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Özen, Yener. *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Yordayıcılarının İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.

Özen, Yener. "Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel Ve Psikolojik İyi Oluş Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (2010), 46-58. https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed/issue/61611/920111

Özen, Yener. *Sorumluluk Eğitimi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 1. Basım, 2014.

Özen, Yener - Gül, Abdulkadir. "Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 (04 Aralık 2010), 394-422. https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunikkefd/issue/2776/37227

Özmen, Haluk. "Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri Ve Teknoloji Destekli Yapılandırmacı (constructivist) Öğrenme". *Turkish Online Journal of Educational Technology* 3/1 (2004). https://avesis.ktu.edu.tr/yayin/d591c2ed-2ba2-4f19-b20a-d32d7c3e756c/fen-ogretiminde-ogrenme-teorileri-ve-teknoloji-destekli-yapilandirmaci-constructivist-ogrenme

Öztürk, Mustafa. "'Sadaka' Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi -Semantik Bir Tahlil Denemesi-". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (01 Nisan 2001), 457-487. https://doi.org/10.17120/omuifd.87627

Özyurt, Cevat. "Küresel Vatandaşlığın Gelişimi, İmkanı Ve Küresel Değerler Eğitimi". *I. Uluslararası Avrupa Birliği, Demokrasi, Vatandaşlık Ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Uşak Üniversitesi*, 159-166. https://www.academia.edu/25973233/K%C3%9CRESEL_VATANDA%C5%9ELI%C4%9EIN_GEL%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0_%C4%B0MKANI_VE_K%C3%9CRESEL_DE%C4%9EERLER_E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%C4%B0

Palancı, Mehmet. "Üstün Yetenekli Öğrencilerin İhtiyaçlarını Karşılamaya Yönelik Gerçeklik Terapisi Temelli Okul Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Modeli". *Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Yayın Dizisi* 2/27 (2004).

Parameswaran, Ashvin. "Student Dishonesty and Faculty Responsibility". *Teaching in Higher Education* 12/2 (01 Nisan 2007), 263-274. https://doi.org/10.1080/13562510701192073

Pichon, Isabelle vd. "Nonconscious Influences of Religion on Prosociality: A Priming Study". *European Journal of Social Psychology* 37/5 (2007), 1032-1045. https://doi.org/10.1002/ejsp.416

Piliavin, Jane Allyn - Charng, Hong-Wen. "Altruism: A Review of Recent Theory and Research". *Annual Review of Sociology* 16/1 (1990), 27-65. https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.000331

Preston, Chris. "Advertising to Children and Social Responsibility". *Young Consumers* 6/4 (01 Ocak 2005), 61-67. https://doi.org/10.1108/17473610510701322

Rahmi Yaran. "Kefâret". C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Ridenour, Jonothan. *The Role of Spirituality and the Impact on Social Responsibility*. Newberg, Oregon: George Fox University, Doktora Tezi, 2007. https://digitalcommons.georgefox.edu/psyd/397

Ruth, William J. "Goal Setting, Responsibility Training, and Fixed Ratio Reinforcement: Ten-Month Application to Students with Emotional Disturbance in a Public School Setting". *Psychology in the Schools* 31/2 (1994), 146-155.

Rüştü Yeşil. *"Tohum Sorun" Sorumluluk Ve Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, 2021.

Rüveyda Efdal Aydemir. *Dindarlık Ve Mutluluk İlişkisi: İlk Yetişkinlik Dönemi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Saffet Kartopu vd. "Sorumluluk Duygusu Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018).

Sağır, Zeynep. "Özgecilik Ve Dini Tutum: Farklı Meslek Grupları Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (15 Eylül 2020), 285-319. https://dergipark.org.tr/en/pub/esoguifd/issue/56787/767917

Sağlık, Gizem Nur. "Psikanalitik Kuram Ve Sosyal Hizmet". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 31 (2021), 435-455. https://dergipark.org.tr/en/pub/flsf/issue/62323/882407

Saime Kavakcı. *İslami Perspektiften Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Sakızcıoğlu, Selda - Voltan Acar, Nilüfer. "Uzak Filmi'nin Varoluşçu Terapinin Temel Kavramları Açısından Değerlendirilmesi". *Journal of International Social Research* 9/43 (2016), 1288-1297. https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edo&AN=116240786&lang=tr&site=eds-live

Salim Öğüt. "Fidye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Scales, Peter C. vd. "The Effects of Service-Learning on Middle School Students' Social Responsibility and Academic Success". *SAGE Publications* 20/3 (2000), 332-358. https://doi.org/10.1177/0272431600020003004

Sert, Nuray YILMAZ. "Türkiye'de Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışına İlişkin Yarar Algısı: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Duyurulmasında Web Sitelerinin Kullanılması". *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology* 3/9 (01 Eylül 2012), 31-50. https://doi.org/10.5824/1309-1581.2012.4.003.x

Servet Armağan. "İslam Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009).

Sevim, Seher Aydemir. *Transaksiyonel Analize Dayalı Bir Eğitim Programının Evli Çitlerin Ego Durumları Ve Evlilik Yaşamlarına İlişkin Bazı Değişkenlere Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.

Seyyid İbrahim Hakkı el-Mekki. *Ramazan ve Fitre Risalesi: Hanefi Ve Şafii Mezheblerine Göre*. İstanbul: Feyzem Yayınları, 2017.

Sırım, Veli. "İslâm Dininde Uygulanan Mâlî Keffâretler Ve Sosyo-Ekonomik Yönleri". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 7/1 (2021). http://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/2561

Sırım, Veli. "İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2019 (01 Aralık 2019), 125-164. https://dergipark.org.tr/en/pub/igdirsosbilder/issue/66827/1045133

Sönmez, Veysel. *Sevgi Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 8. Basım, 2012.

Şahan, Enver. *İlköğretim 5. Ve 8. Sınıf Ders Programlarındaki Sorumluluk Eğitimine Dönük Kazanımların Gerçekleşme Düzeyleri*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Şakir Gözütok. "İslâm ve İlim". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/22 (2005), 75-90.

Şengel, Ayşe. *Sağlığa Yönelik Sosyal Sorumluluk Programının Ergenlerin Sağlık Algısı, Özgeci ve Empatik Becerilerine Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Şule Turan. *Dindarlık İle Sorumluluk Ve Öz Düzenleme Arasındaki İlişki: Çukurova Üniversitesi Örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Tam, Tony S.K. - Yeung, S. "Altruism, Social Responsibility, and Government Support for Social Welfare". *Asia Pacific Journal of Social Work and Development* 9/2 (01 Eylül 1999), 79-95. https://doi.org/10.1080/21650993.1999.9756117

Tamer Kılıç. *Etik Ve sosyal Sorumluluk: İlgili Kavramlar ve Arasındaki İlişkiler*. Ankara: Gazi Kitabevi, ts.

Taştekin, Osman. "Kur'ân'da İnfak Kavramı Bağlamında Sosyal Yardımlaşma". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (15 Haziran 2021), 217-238. https://doi.org/10.18505/cuid.867382

Tonga, Zahide - Acar Voltan, Nilüfer. "Titanik Filminin Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi Açısından Değerlendirilmesi". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 4/12 (2017), 1069-1080.

Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2012.

Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlakı*. çev. Mustafa Kök - Musa Doğan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Topses, Gürsen - Serin, Nergüz Bulut. *Psikolojik Danışma Ve Kişilik Kuramları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Topuz, İlhan. "Gazali'de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/2 (31 Ağustos 2011), 157-177. http://marife.org/tr/pub/marife/issue/37837/437065

Torlak, Ömer - Tiltay, Muhammet Ali. *Pazarlama Ahlâkı: Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları Ve Tüketici Davranışlarının Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 6. Basım, 2017.

Tosun, Kemal. *Yönetim Ve İşletme Politikası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, 1990.

Tozlu, Necmettin. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 2003.

Tozlu, Necmettin. "Ekonomik Gelişme, Sorumluluk Ve Eğitim". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 67-77.

Turhal, Ersin vd. "Çalgı Derslerindeki Öğretmen - Öğrenci İletişiminde 'Transaksiyonel Analiz Ego Durumları'". *Sanat ve Tasarım Dergisi* 8/2 (2018), 42-65. https://doi.org/10.20488/sanattasarim.529225

Tuzcuoğlu, Necla. "Psikanaliz Kuramı Ve Özellikleri". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 7/7 (2013), 275-285. https://dergipark.org.tr/en/pub/maruaebd/issue/356/1987

Uysal, Enver. "Dindarlığın Ahlâkî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (01 Ocak 2005), 41-59. https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13490/162995

Ülken, Hilmi Ziya. *Ahlâk*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2. Basım, 2001.

Ünal, Vehbi. "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (15 Haziran 2010), 355-370. https://dergipark.org.tr/en/pub/cuifd/issue/4286/255073

Vecdi Akyüz. *Kurban*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.

Vehbi Ünal. *Çevre Sorunları Ve Dindarlık İlişkisi "Kayseri Örneği"*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012.

Veysel Uysal. *Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Yağar, Fedayi - Dökme, Sema. "Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik Ve Güvenirlik". *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi* 3/3 (25 Ekim 2018), 1-9. https://dergipark.org.tr/en/pub/gsbdergi/issue/39953/474327

Yahya Turan. *Kişilik Ve Dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Yakar, Ali - Saraçaloğlu, Asuman Seda. "Öğrenmeye Yönelik Sorumluluk Ölçeği". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 27-49. https://doi.org/10.21764/efd.41545

Yakup Coştu. *Toplumsallaşma Ve Dindarlık (Samsun Örneği)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Yalın, Salih. "Ahmet Hamdi Akseki'de Ahlaki Sorumluk". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/38 (01 Haziran 2015), 209-225. https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23772/253413

Yalom, Irvin D. *Varoluşçu Psikoterapi*. çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.

Yapıcı, Asım. “Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012). https://dergipark.org.tr/en/pub/firatilahiyat/issue/68642/1077951

Yaşar Yiğit vd. *Zekât İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.

Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba Ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 23. Basım, 2012.

Yazıcı, Nihat. *İşletmelerde Yöneten Ve Yönetilenlerin Sosyal Sorumlulukları Algılayışları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Yeğintürk, Gürkan. *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi-Oluşlarının Sosyal Sorumluluk Davranışlarına Göre İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yeşil, Rüştü. *İlköğretim Düzeyinde Okul Ve Ailenin Demokratik Davranışlar Kazandırmadaki Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.

Yeşilyaprak, Binnur. *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 18. Basım, 2010.

Yeşilyurt, Temel. “Kur’an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2005). https://dergipark.org.tr/tr/pub/firatilahiyat/issue/68383/1066347

Yıldız, Kemal. *İslam Sorumluluk Hukuku: Akit Dışı Sorumluluk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2. Basım, 2013.

Yıldız, Kemal. “Sorumluluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Yılmaz, Kürşad. “Eğitim Fakültelerinin Sosyal Sorumluluğu Ve Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi: Nitel Bir Araştırma” 4/2 (2011), 86-108.

Yönet, Ender. “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/13 (2005), 239-264. https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50339/651849

Yunus Vehbi Yavuz. *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.

Yunus Vehbi Yavuz. “Fitre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/160-161. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

TDK. https://sozluk.gov.tr/?kelime=özgeci, ts. https://sozluk.gov.tr/?kelime=özgeci

TDK. https://sozluk.gov.tr/?kelime=sorumluluk, ts.

EKLER

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Bu çalışma, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda Dr. Büşra KILIÇ AHMEDİ danışmanlığında Zeynep SERBEST ŞAHİN tarafından yürütülen bir yüksek lisans tezi kapsamındadır. Araştırma, Ankara'da üniversite öğrenimi gören lisans öğrencilerine yöneliktir ve dindarlık ile bireysel sosyal sorumluluk kavramları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın sonuçları tamamen bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacaktır. Katılımcılardan ad-soyad gibi kimlik bilgileri istenmemekte olup, araştırmanın bilimsel ve güvenilir olabilmesi, katılımcıların her maddeyi dikkatlice okuyup, samimi ve gerçeğe uygun cevaplar vermelerine bağlıdır. İlgi ve yardımlarınız için teşekkür ederim. Araştırmacıya ulaşmak için zeynepserbestsahin@gmail.com adresi kullanılabilir.

Zeynep SERBEST ŞAHİN

Uludağ Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Cinsiyetiniz:K ( )E ( )

2. Yaşınız: .....

3. Medeni Durumuz:Evli ( )Bekar ( )

4. Çocuğunuz var mı? Var ( ) Yok ( )

5. Çocuğunuz var ise sayısı kaçtır? 1 ( ) 2 ( ) 3 ( ) 4 ve üzeri ( )

6. Devam Ettiğiniz Üniversite : .....

7. Devam Ettiğiniz Fakülte : .....

8. Yaşamınızın çoğunu geçirdiğiniz yer:

Köy/Kasaba ( ) İlçe ( ) Şehir ( ) Büyükşehir ( )

9. Ailenizin gelir düzeyi nasıldır?

Geliri giderinden az ( ) Geliri giderine denk ( ) Geliri giderinden fazla ()

10. Sosyal kültürel faaliyetlere katılım sıklığınız?

Hiç katılmam ( )Az katılırım ( )

Orta düzeyde katılırım ( )Çok sık katılırım ( )

11. Üyesi olduğunuz dernek/vakıflar ya da sivil toplum kuruluşu var mı?

Evet var ( )Hayır yok ( )

12. Yanıtınız Evet ise, ne kadar süredir üyesiniz ya da üye olarak kaldınız?

.....

13. Şimdiye dek gönüllü olarak Sosyal Sorumluluk Projelerinde ya da derslerinde yer aldınız mı? Evet ( ) Hayır ( )

14. Yanıtınız Evet ise, ne kadar bir süre Sosyal sorumluluk projesinde yer aldınız?

.....

15. Bundan sonra bir Sosyal Sorumluluk Projesinde yer almayı düşünür müsünüz? Evet ( ) Hayır ( )

16. Şimdiye dek zorunlu olarak Sosyal Sorumluluk Projelerinde ya da derslerinde yer aldınız mı?Evet ( ) Hayır ( )

17. Yanıtınız Evet ise ne kadar süre bu projede yer aldınız? .....

18. Sizce Sosyal Sorumluluk Projeleri bireysel ve toplumsal açıdan ne derece önemlidir?

Çok Önemlidir ( ) Önemlidir ( ) Kararsızım ( )

Pek Önemli Değildir ( ) Hiç Önemli Değildir

	DİNDARLIK ENVANTERİ	5 Kesinlikle Katılıyorum	4 Katılmıyorum	3 Kararsızım	2 Katılmıyorum	1 Kesinlikle Katılmıyorum
1	Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyor ve bu konuda hiç şüphe duymuyorum.					
2	Çağdaş dünyada insanlığın karşılaştığı önemli sorunların çoğu, dinî inançların ciddiye alınmamasından kaynaklanmaktadır.					
3	Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim ayet ve surelerden meydana gelmiştir.					
4	Beş vakit namazımı düzenli olarak kılıyorum.					
5	Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inanıyor ve bu konuda hiç kuşku duymuyorum					
6	Hac ibadeti, maddî ve bedenî durumu müsait olanların yerine getirmesi gereken bir dinî görevdir.					
7	Namaz kılarken, dua ederken, oruçlu iken Allah'a yakın olduğumu düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım.					
8	Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olup ayetlerin hepsinin gerçek olduğuna ve değişmeden günümüze ulaştığına inanıyorum.					
9	Dua hayatımda önemli bir yere sahiptir.					
10	Günlük hayatımda, yapacağım işlerde Allah'ın nasıl davranmamızı istediğini düşünerek karar veriyorum.					
11	Hz. Peygamberin arkadaşlarına "Ashab", ondan sonra devlet idaresinin başına geçen kimselere de "Halife" denir.					
12	İnsan, kazancının bir kısmını fakirlere zekât ve sadaka					

	olarak vermelidir.					
13	Orucumu aksatmadan tutarım.					
14	“Cennet annelerin ayakları altındadır.” sözü bana anlamlı geliyor.					
15	Ahiret gününe ve öldükten sonra tekrar dirileceğime inanıyor ve bu konuda hiç şüphe duymuyorum.					
16	Dinî kuralların tam uygulanması halinde toplumdaki bütün haksızlıkların ve adaletsizliklerin ortadan kalkacağına inanıyorum.					
17	Dinî inançları olmayan bir kimse bana göre organlarından biri eksik olan insan gibidir.					
18	Allah’ın beni her yerde gördüğüne inandığımdan günah işlemekten kaçınıyorum.					
19	Bizim Allah’tan geldiğimizi ve tekrar O’na döneceğimizi hatırladıkça ölümden pek korkmuyorum.					
20	Dinî inanç ve düşüncelerim olmasaydı hayat biçimim şimdikinden daha kötü olurdu.					
21	Dinî inançları olmayan insanların da ahlaklı bir hayat sürdürebileceklerine inanıyorum.					
22	“Dua ve görünüyor ibadet olmasaydı, çoktan çıldırırdım!” sözü bana çok anlamsız.					
23	İçki, kumar, faiz, falcılık, büyücülük ve domuz eti yemek büyük günahlardandır.					
24	Düzenli olarak Kur’an okurum.					
25	İbadetlerimi tam olarak yerine getirebilecek kadar bilgiye sahibim.					

BİREYSEL SOSYAL SORUM LULUK ÖLÇEĞİ

Yönerge: Aşağıda yer alan ifadeleri dikkatli okuyarak sizleri en iyi tanımlayacak şekilde işaretleyiniz.

Madde No	Madde	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Tamamen Katılmıyorum
1.	'Birlikten kuvvet doğar', 'bir elin nesi var iki elin sesi var' gibi sözlere katılırım.					
2.	Toplumsal problemlerin çözümünde birlikte hareket etmenin gerekli olduğunu düşünürüm					
3.	Küresel ısınmaya dikkat çekmek amacıyla yapılan kampanyalara destek veririm.					
4.	Sokak çocuklarının topluma kazandırılması için çalışmalara gönüllü katılırım.					
5.	Toplumsal problemlerin çözümü ile ilgili etkinliklere katılmanın bana zarar vereceğini düşünürüm					
6.	Çocuk felci, rett, AIDS gibi hastalıkların önlenmesi ve bebek ölümlerinin azaltılmasına yönelik yapılan kampanyalara destek veririm.					
7.	Sosyal sorumluluk etkinliklerini boş zaman etkinliği olarak görürüm.					
8.	Yaşlılara destek olmak için neler yapılması gerektiğini düşünürüm.					

9.	Küçük yaşta çalışmaya zorlanan çocuklar için yapabileceğim bir şey yoktur.					
10.	Topluma karşı yerine getirmem gereken sorumluluklarım olduğu kaygısını taşımam.					
11.	Çevremdeki insanları toplumsal meselelerde aktif olmaya davet ederim.					
12.	"Her koyun kendi bacağından asılır', 'bana dokunmayan yılan bin yaşasın' gibi sözlere inanırım.					
13.	Toplumdaki genel sağlık problemlerinin iyileştirilmesi için herkesin yapabileceği bir şeyler olduğunu düşünürüm.					
14.	Toplumsal sorunlara dikkat çekmeyi sağlayacak etkinliklerde yer alırım.					
15.	Kız çocuklarının okullaşmasını sağlamak için çalışmak sadece devletin görevidir.					
16.	Lise öğrencilerinin karıştığı şiddet olaylarının önlenebilmesi için bu öğrencileri sosyal projelere dâhil etmenin faydası olacağına inanırım.					
17.	Enerji sağlamak amacıyla doğal kaynakların zarar görmesi göz ardı edilebilir.					
18.	Toplumdaki bazı grupların yaşadığı sorunlar ilgimi çekmez.					

19.	Çevremdeki insanlarla toplumsal meseleler hakkında konuşmam					
20.	İnsanları etkileyen zor bir durumda bir şeyler yapmak elimden gelmediğinde vicdan azabı duyarım.					
21.	Seçimlerde oy kullanmak benim için ciddi bir görevdir.					
22.	Benden farklı yerlerde yaşasalar da insanların yararına çalışmaktan mutlu olurum.					
23.	Kendimi grup ve ekip çalışmasına yatkın görürüm.					
24.	Sosyal sorumluluk etkinlikleri için maddi kaynak oluşturmaya çalışırım.					
25.	Greenpeace ve TEMA gibi sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ilgimi çeker.					
26.	Toplumsal yaşamda insanların bir araya gelerek yapamayacakları bir şey yoktur					
27.	Ancak maddi güce sahip kişilerin başkaları yararına işler yapabileceğini düşünürüm.					
28.	Çevremizdeki sorunların çözümü için her zaman devlet girişimi beklememek gerektiğini düşünürüm.					

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTI TUTANAĞI

OTURUM TARİHİ	**OTURUM SAYISI**
29 EYLÜL 2023	**2023-08**

KARAR NO 6: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEDİ'ın danışmanlığında yüksek lisans öğrencisi 702221024 numaralı Zeynep SERBEST ŞAHİN'in "Sosyal Sorumluluk ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" konulu tez çalışması kapsamında uygulanacak anket ve ölçek sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Büşra KILIÇ AHMEDİ'ın danışmanlığında yüksek lisans öğrencisi 702221024 numaralı Zeynep SERBEST ŞAHİN'in "Sosyal Sorumluluk ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" konulu tez çalışması kapsamında uygulanacak anket ve ölçek sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.